

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İletişim Bilimleri Anabilim Dalı

**MODERN AİLE TARİHİNDE FOTOĞRAF ve ANLATI İZİNDE:
AİLEDEKİ ULUS ve EVLATLIKLARI**

Gülay Acar

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2017

MODERN AİLE TARİHİNDE FOTOĞRAF ve ANLATI İZİNDE:
AİLEDEKİ ULUS ve EVLATLIKLARI

Gülay Acar

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İletişim Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2017

KABUL VE ONAY

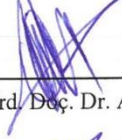
Gülay Acar tarafından hazırlanan “Modern Aile Tarihinde Fotoğraf ve Anlatı İzinde: Ailedeki Ulus ve Evlatlıkları” başlıklı bu çalışma, 09.01.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

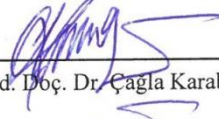
Yrd. Doç. Dr. Tuğba Taş (Başkan)

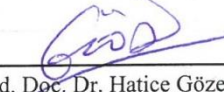
Doç. Dr. Gülsüm Depeli Sevinç (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Nevin Yıldız Tahincioğlu

Yrd. Doç. Dr. Çağla Karabağ Sarı

Yrd. Doç. Dr. Hatice Göze Orhon

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Sibel Bozbeyoğlu
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

09.01.2017

Gülay Acar

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.
(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)
- Tezimin/Raporumuntarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.
(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)
- Tezimin/Raporumun 09/01/2017 tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.
- Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi

25.10.1.2017

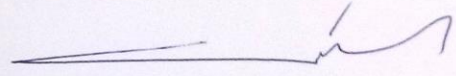
(İmza)

Öğrencinin Adı SOYADI

AULAY ACAR

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Doç. Dr. Gülsüm DEPELİ SEVİNÇ danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığımı beyan ederim.

Arş. Gör. Gülay ACAR

TEŞEKKÜR

Öncelikle Seminer dersini aldığım, çalışma konuma karar verme sancıları içindeyken, geçmiş deneyimlerimi zihninde taşıyıp ‘aile’ konusunda çalışmamı salık veren, pek kıymetli hocam Prof. Dr. Aksu Bora’ya teşekkür ederim. Her zaman ve her konuda, derslerde ve dahi ayaküstü konuşmalarda söylediği birkaç cümleyle yolumu aydınlatmış, ilham olmuştur.

Kendisinden aldığım Görsel Kültür dersleriyle bana bambaşka ufuklar açıp başka türlü düşünmemi, görmemi ve bakmamı sağlayan ve danışmanım olmayı kabul ederek tezin yazım sürecinde de değerli vaktini ve bilgisini hiçbir şekilde benden esirgemeyen hocam Doç. Dr. Gülsüm Depeli Sevinç’e sonsuz teşekkürler.

Tezimi okuyarak değerli yorumlar ve önerilerde bulunan, Dr. Emel Uzun Avcı’ye de ayrıca teşekkür ederim. Bana üçüncü bir göz oldu.

Ve Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi’ndeki tüm hocalarıma ve arkadaşlarıma; çatışmalardan, baskılardan, kişisel hesaplaşmalardan uzak paylaşımcı bir kültür yarattıkları, bu sayede huzurla ve mutlulukla çalışılabilecek bir ortam sağladıkları için minnettarım.

ÖZET

ACAR, Gülay. *Modern Aile Tarihinde Fotoğraf ve Anlatı İzinde: Ailedeki Ulus ve Evlatlıkları*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2017.

Bu çalışmada 1800'lerin son yıllarından 1950'lere kadar uzanan fotoğraflarıyla bir aile albümü analiz konusu yapılmaktadır. Analizde, aile fotoğraflarının ideolojik olanla ilişkisi sorgulanmaktadır. Diğer deyişle, kabaca Osmanlı döneminin son, Cumhuriyet döneminin ise ilk 25 yılına tekabül eden fotoğraflarda, toplumsal dönüşümün izleri aile odağında aranmaktadır.

Fotoğraflar bir yandan belleğimizi inşa ederken, diğer yandan belleğimizden tamamen dışsallaştırılmış olay ve olguların izlerini de taşımaktadır. Modernleşme ve ulus-devletleşme sürecindeki aile tahayyülünün fotoğraflardaki imgesi, anlatılarla birlikte değerlendirildiğinde ortaya çıkan çatlaklar ideolojik olan üzerine düşünmenin olanaklarına kapı aralamaktadır. Anlatılarla birleşen aile fotoğrafları, ailedeki ulusun görünümünün ve unutulmuş evlatlıkların hatırlanmasına vesile olmuştur. Bu çalışma aile fotoğraflarıyla kurulan öznel ilişki aşarak fotoğrafın toplumsal bir olguya ulaşmakta nasıl kullanılabileceğinin yöntemini de sunmaktadır.

Dört bölüm halinde yapılandırılmış çalışmada, önce modern aileye ilişkin kuramsal ve tarihsel bir tartışma yürütülmekte; devamında fotoğrafın analizindeki yöntem hakkında bilgi aktarılmaktadır. Üçüncü bölüm ise bellek zemininde fotoğraf ve anlatı şeklinde belirlenen temel izlekler etrafında yapılan fotoğraf analizine ayrılmıştır. Bu bağlamda ailedeki ulusun görünümüne ve aile fotoğraflarında soy bağından kopuk olan bireylere; evlatlıklara ulaşılmıştır. Çalışma analiz verilerinin değerlendirilmesi ve fotoğrafı odağına alacak çalışmalar için önerilerin sunulduğu sonuç bölümüyle son bulmaktadır.

Anahtar Sözcükler

Aile, aile fotoğrafları, bellek, anlatı, evlatlık

ABSTRACT

ACAR, Gülay, *Tracing Photograph and Narrative in the History of Modern Family: Nation in the Family and its Foster Children*, Master Thesis, Ankara, 2017.

In this study, photo album of a family dating from the end of 1800s to the 1950s is being analysed. The relationship of family photos with what is ideological is being inquired in the analysis. In other words, the traces of social changes roughly between the last quarter of Ottoman Period and the first quarter of Republic, are quested with a focus on family.

While constructing our memory, photographs carry the traces of events and facts that are completely externalized from the memory. If the image of family vision of the modernization and nation-state processes in the photographs are evaluated together with narratives, the ruptures that arise provide possibilities of thinking on what is ideological. Family photographs which merge with the narratives, conduce to remembrance of the nation's manifestation and forgotten foster children in the family. This study also presents a method of using photographs as a tool for understanding a social reality by going beyond the subjective relationship with family photographs.

This study contains four chapters; initially, a theoretical and historical discussion of modern family is carried out; then, knowledge on the method of analysing photographs is put forth. Third chapter is spared to the analysis of photographs with a recourse to the themes specified as photograph and narrative on the basis of memory. In this context, the appearance of nation in the family and its foster children who are in fact, disjointed from the familial link has been reached. The study ends with an evaluation of the data and presentation of suggestions for further studies that will focus on photographs.

Key Words

Family, family photographs, memory, narrative, foster children

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	iii
ETİK BEYAN	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM KURAMSAL ÇERÇEVE: MODERN AİLE İMGESİ	9
1. AİLE FOTOĞRAFLARI ve BELLEK	9
1.1. Birlik İmgesi Olarak Aile Fotoğrafları	9
1.2. Aile İdeolojisinin Aracı Olarak Aile Fotoğrafları	16
1.3. Aile ve Bellek	19
1.4. Hatırlama Aracı Olarak Aile Belleği ve Aile Fotoğrafları İlişkisi	22
2. AİLE	24
2.1. Kurum Olarak Aile ve Tarihsel Perspektif	24
2.2. İçerdikleriyle ve Dışladıklarıyla Aile Kavramı	26
2.3. Ulus-devletleşme Süreci: Modernleşmenin Aile İdeolojisi	31
3. AİLENİN ÖTEKİSİ: EVLATLIKLAR	45
3.1. Evlatlık	45
3.2. Köleliğin Tortusu Olarak Evlatlıklar	48
3.3. Ulus-devletleşme Sürecinde Evlatlık Kurumu	51

2. BÖLÜM YÖNTEMBİLİMSEL BİR TARTIŞMA: MODERN AİLE İMGESİ	61
1. MODERN AİLE İDEOLOJİSİNİN AÇIĞA ÇIKARILMASININ İMKÂNI OLARAK ‘İZLER’	61
1.1. Fotoğrafi Okumak	63
1.2. Fotoğraftaki İmgeden Bellekteki Anlatıya	67
2. METODOLOJİK İZLEK ve ARAŞTIRMA TEKNİĞİ	68
2.1. Sözlü Tarih	68
2.2. Fotoğraflar Üzerine Sohbet	70
2.3. Gözlem	71
3. BÖLÜM ALAN	72
1. ALANA GİRİŞ: ALANIN HİKÂYESİ	72
4. BÖLÜM ANALİZ	79
1. BİR AİLENİN ALBÜMÜ: ‘KÖKLÜ’ AİLE	81
2. FOTOĞRAFIN YÜZEYİ: AİLEDEKİ ULUSUN GÖSTERGELERİ	90
2.1. Fotoğraf Üzerindeki Yazı: Osmanlıcadan Türkçeye	91
2.2. Stüdyodan Eve Evden Stüdyoya: Özel Alandan Kamusal Alana	96
2.3. Fotoğraftaki Konum: Ailedeki Hiyerarşi	100
2.3.1. Erkeğin Konumu: Merkez	100
2.3.2. Kadının Değişken Konumu: Annelik	101
2.3.3. Çocukların Konumu: Küçük Reisler, Babalarının Kızları	108
2.4. Kılık ve Kıyafet: Eski ve Yeni Arasında	109
2.4.1. Üniformalar Gelinlikler: Paşalar Analar	110
2.4.2. Kadın Modaları: Adab-ı Muaşeret Kuralları Uyarınca	116
2.4.2.1. Gelinlik: Kadının Bir Günlük Üniforması	116
2.4.3. Erkek Kıyafetleri: Yasa Gereği	121
2.4.3.1. Fes – Şapka Meselesi	123
2.4.3.2. Efeler: Yasadışıktan Yasallığa	126

2.5. Dekorlar, Objeler ve Aksesuarlar: Bağlam Arayışı	129
3. FOTOĞRAFLARLA ‘ULUS-AİLENİN’ ÖTEKİSİ: EVLATLIKLAR	134
3.1. Evlatlıkların Fotoğraftaki Konumu: Ailenin Sınırında Olmak	138
3.1.1. Sınırdayken: Ailedeki Yerin Akrabalık Söylemiyle Kapanması	140
3.1.2. Ev İçi ve Dışı: Kız Çocuklar İçeride Erkek Çocuklar Dışarıda	142
3.1.3. Evlatlık Alanlar: Eşraf Aileleri, Askerler, Bürokratlar... ..	143
3.2. Evlatlıkların Görünümü: Köleliğin Tortusu	147
3.2.1. Kıyafetler	147
3.2.2. Siyah Olmak	148
3.2.3. Eğitim	150
3.3. Kölelikten Ücretli Ev Hizmetine Geçişte Bir Uğrak: Evlatlık Olmak	153
3.4. Evlatlıkların Kendi Fotoğrafları	159
SONUÇ	163
KAYNAKÇA	169
EK 1. GÖRÜŞMECİLERİN PROFİLLERİ	184
EK 2. ETİK KURUL İZİNİ MUAFİYET FORMU	185
EK 3. ORJİNALLİK RAPORU	186
ÖZGEÇMİŞ	187

GİRİŞ

“Geçmişe başvurmak (...)Böylesi başvurulara can veren, yalnızca geçmişte neler olup bittiği ve geçmişin ne olduğu konusundaki anlaşmazlık değil, belki aynı zamanda geçmişin gerçekten geçmiş, tamamlanmış ve sonuçlanmış olup olmadığı ya da başka biçimlerde de olsa sürüp sürmediği konusundaki belirsizliktir (Said, 2010, s. 37)”.

Aile, toplumsal zihniyetimizde varlığı elzem, yokluğu vahamet yaratacak bir yakınlık, dayanışma ilişkisi, bireylerin sevgi ile birbirine bağlandığı, bu duyguyla birlik ve bütünlük oluşturduğu bir topluluk olarak kavramsallaşmıştır. Bu türden ilişkiler açısından yoksunluk durumunda ve ait ya da sahip olunan / hissedilmeyen bir ailenin olmayışında dahi aile, dayanışma ağı ve sevgi duygusuyla birlik içinde bir ideal olarak varlığını sürdürür. Genel bakışta ise anne, baba ve çocukların birliğiyle ‘toplumun temeli’, ezelden beridir var olagelen ve ebediyete kadar uzanacak bir yapı olarak düşünülür. Aileyi hem bireysel yaşamlarımızdaki ideal ölçekte hem de genel anlamda imge düzeyinde izlemek mümkündür. Onun somutluğu, görüntüsü ve hatta ‘kanıtı’ gündeliğimize taşınır. Aile; albümlerde, vitrinlerde, duvarlarda, masa üstü çerçevelerde, günlük yaşamın bir parçası haline gelmiş sosyal ağlardaki profillerde kendini gösterir; ‘birlik içinde mutlu aile’ fotoğraflarında imgeleşir. Bizi kolayca ikna etme özelliğine sahip bu ‘mutlu imge’ aynı zamanda söylemselliği nedeniyle eleştirel bir sorguyu ve şüpheyi de çağırır.

Bu çalışmanın odak noktası tarihsel ve söylemsel nitelikleriyle birlikte aile fotoğraflarıdır. Modernleşme döneminin aile kavrayışının fotoğraflar yoluyla imgeleştiği düşünülmektedir. Modernleşmenin homojen, birlik ve bütünlük içindeki aile ideali, aile fotoğraflarından yansıyan ‘birlik’ imgesiyle örtüşmektedir. Böylece bu çalışma aile fotoğraflarının, modernleşmenin aile ideolojisini sürdürdüğü varsayımından yola çıkmıştır. Varsayıma mukabil araştırma aile fotoğraflarının, modernleşmenin aile ideolojisini somutlaştırarak sürdürdüğü ‘gizil niteliği’nin açığa çıkarılabileceği iddiasını taşıyor. Bu çalışmada fotoğraftan yansıyan imge ile belleğin kesişiminde bir yerde kurgulanmış aile ideolojisini göstermek, bir başka deyişle aile fotoğraflarındaki birlik, bütünlük imgesini yöntemsel bir okumayla incelemek ve ondaki ideolojik yükü betimlemek amaçlanıyor.

Çalışmada analize konu olan fotoğraflar, teze başlamadan önce Temmuz 2009 – Haziran 2011 tarihleri arasında yapılmış olan, benim de araştırmacılarından biri olarak parçası olduğum başka bir çalışmaya dayanmaktadır. Bir soyağacı çalışması niteliğindeki *Ailemiz* adlı bu araştırma, bugünkü Türkiye coğrafyasına Türkmenistan’dan gelen ve Türkiye içinde de çeşitli göç süreçleri yaşamış olan bir ailenin kabaca 1700’lü yıllardan günümüze kadar ulaşmış olan kaydının (soyağacı) tutulmasıyla ilgilidir. Çalışma yöntem ve sistematik olarak fotoğraf toplamak, onları arşivlemek ve görüntüleri soyağacı sistematığı içinde bir albüm haline getirmek aşamalarını içermiştir. Tez için kullandığım fotoğraflar yaklaşık 19. yüzyılın son yıllarından 20. yüzyılın ilk yarısına kadar süren bir tarihsel dilimi kapsamaktadır. *Ailemiz* çalışması, sunduğu fotoğrafik kaynaklar ve soyağacı oluşturma serüveni boyunca benim için özgün bir deneyim ve sorular sahası açmıştır. Dolayısıyla bu tezin ilk fikri esasen bu araştırmanın yapıldığı yıllara dayanır.

Tezin hareket noktasını ise geç bir ‘bakış’ sağlamıştır. Söz konusu fotoğraflara her bakıldığında fotoğraftan yansıyan birlik imgesiyle karşılaşmıştır. Dolayısıyla buradan tezin varsayımı doğmuştur. Fotoğraflara her bakış modernleşmenin aile ideolojisini her defasında yeniden üretmektedir. Bu noktada fotoğraflara Marianne Hirsch’ün *ötekinin gizliliği* kavramıyla tekrar tekrar bakıldığında, başka bir ifadeyle fotoğraflara, “Fotoğraflarda bir öteki var mıdır?” sorusuyla yaklaşıldığında evlatlıklar fark edilmiştir. Defalarca kez baktığım fotoğraflarda bir bütünlük içindeki aile görüntüsünde evlatlıklar kendilerini bir bakışta ifşa etmiyordu. Evlatlıklar fotoğraflarda adeta dikkatli bir bakışın onları fark etmesini bekliyor gibiydiler. Nitekim benim onları fark etmem de, dolayısıyla bakışa sunulmuş bir bütünlük olarak aile fotoğraflarının içindeki susmakta olan anlatının peşine düşmem, böyle bir gecikmeyle başladı. Evlatlıkların üzerini kaplayan belirsiz örtü neydi sorusunun izinde, aile fotoğrafları ile ulus-devlet arasındaki irtibatı tartışmaya açan bu deneyim, yazılan tarihte üstü örtülen evlatlıkları görünür kılma çabasıyla da buluşarak tezin konusuna dönüştü. Modern Aile Tarihinde Fotoğraf ve Anlatı İzinde: Ailedeki Ulus ve Evlatlıkları başlığını aldı.

Çalışmanın ismindeki ‘Modern Aile Tarihi’ kısmı tezin daha ziyade kuramsal ve tarihsel arkaplanına, ‘Fotoğraf ve Anlatı İzi’ kısmı yöntemsel tartışmaya, ‘Ailedeki Ulus ve Evlatlıkları’ kısmı ise analiz bölümüme karşılık gelmektedir.

Çalışmanın konusu, aile fotoğraflarından yansıyan modern aile ideolojisinin, geçmişe ilişkin izler takip edilerek fotoğraf odağında anlatı yoluyla okunmasıdır. Çalışmada analize tabi tutulan fotoğraflar aracılığıyla, aile ve modernleşme süreciyle örtüşen ulus-devlet bağlantısı, hem içeriği kuran göstergeler ve hem de aile fotoğraflarına eklenen(emey)en evlatlıklar üzerinden tartışmaya açılmıştır.

Fotoğraf odağında modernleşme, ulus-devlet, aile, evlatlıklar gibi büyük başlıkları katetmek gibi zorlu bir yola girmiş çalışma, kavramlar arasındaki ilişkiyi kurmak adına şu sorularla şekillenmiş ve tezin kabullerine dönüşerek analizde akılda tutularak ilerlenmiştir: Fotoğraflardaki aile imgesini sosyal bir kurum olarak ‘görmenin’ imkânı var mıdır? ‘Aile saadetini, birliğini, bütünlüğünü’ gördüğümüz aynı fotoğraflar üzerinden anlatılara doğru ilerlemek yoluyla aile kurumu bütünlüğünü kırılmaya uğratan çatışmaları da okuyabilmek mümkün müdür? Fotoğraflar ailenin ulus-devletle olan ilişkisine dair bir ‘iz’ sunmakta mıdır? Evlatlık kurumu aile içi bir kurum mudur; diğer bir deyişle evlatlık aileden midir? Bu doğrultuda, fotoğrafik kayda eklenen evlatlıklar sosyal kurum olarak aileye (ve büyük aile olarak ulus-devlete) eklenmiş midir? Yoksa gösteren ama anlatmayan, yine de kanıt olma iddiasından kolay vazgeçmeyen fotoğraflardan anlatılara doğru ilerlendiğinde açık bir hikâyeyi ararken üstü kaldırılması gereken bir örtüyle mi karşılaşılacaktır?

Fotoğraflar kimi zaman gösteren kimi zaman da örten yüzeylerdir aslında. Gösterdikleri şeyi söyleyemezler; yüzey ancak görsel analiz olanaklarıyla ve anlatıların desteğiyle aşılabilir. Burada fotoğrafın anlatıyla açılması yoluyla, tarihte unutulmuş ya da görmezden gelinmiş / silikleştirilmiş / ötekileştirilmiş evlatlıkların tarihine görünürlük sağlamak amaçlanmaktadır. Köle ticareti yoluyla Osmanlı topraklarına getirilip ailelerinden koparılıp başka ailelere evlatlık olarak verilen Afrikalıların günümüzde Türkiye’de yaşamaya devam eden sonraki kuşakları toplumsal olarak örgütlenmekte ve amaçlarını “Tanınmak, yüzleşmek ve Türkiye tarihinde yerlerini almak” olarak ifade etmektedir. Evlatlık olgusunun temelindeki olaylar çeşitlidir. Bu köle ticaretinin bir sonucu olabildiği gibi kimi zaman savaş temelli zorunlu göç olarak karşımıza çıkmış kimi zaman da tehcir süreçlerinde belirginlik kazanmıştır. Dolayısıyla belirli bir kimlik odağında yüzleşme isteği, çeşitli türlerde olabilir. Bu çalışmanın yazılma amacı; bir kimlik perspektifinden yüzleşme denemesi yapmak değil, genel olarak evlatlıkların

görünürlüğüne bir nebze katkı sağlamaktır. Tarihsizlerin sesini / sessizliğini vurgulamaktır. Bu özgül örnek Türkiye'nin aile tarihi ve kurumu literatürüne katkı sağlaması bakımından da önemlidir.

Türkiye'de aile fotoğraflarının odağa alındığı ve bellekle ilişkisinin vurgulandığı son dönemlerde yapılmış iki çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışmalardan bir tanesi Meltem Ulu'nun *Kültürel Değişim ve Kültürel Belleğin Taşıyıcıları Olarak Cumhuriyet Sonrası Düğün ve Aile Fotoğrafları: İstanbul Örneği* (2011) başlıklı doktora çalışmasıdır. Bir diğeri ise Şahika Erkonan'ın *Aile Fotoğrafları: Aile Belleğinin Oluşumunda Fotoğrafın Rolü Üzerine Etnografik Bir İnceleme* (2014) adlı yüksek lisans tezidir. Erkonan çalışmasında, ailelerle yaptığı etnografik görüşmelerin analiziyle aile fotoğraflarının aile belleğini oluşturduğunu ortaya koymuştur. Aile belleğinin ise kültürel belleğin taşıyıcısı olmakla birlikte daha ziyade iletişimsel bellek türüne girdiğini söylemektedir. Erkonan'ın çalışması bu tezin varsayımına tekabül etmekte, aile fotoğraflarının kültürel belleğin oluşumu ve sürdürülmesinde rolü kabul edilmektedir. Keza Ulu da çalışmasında aile fotoğraflarının kültürel belleğin taşıyıcısı olduğunu ortaya koymuş, ayrıca aile fotoğraflarını kültürel dönüşümün yansıdığı malzemeler olarak değerlendirmiştir. Böylece Ulu, modernleşme dönemi aile imgesinden bahseder. Bu çalışma ise aile fotoğraflarını yapısal bileşenlerle birlikte değerlendirmekte ve fotoğraflara ideolojik araçlar olduğu vurgusuyla eleştirel bir perspektifle yaklaşmaktadır.

Fotoğraf hem bir inşadır hem de geçmişin bir izidir (Berger, 2007, s. 84). Hem bir kurgudur hem de hakikati barındırır. Fotoğraftan yola çıkarak başlayan çalışmada fotoğraf hem kaynaktır hem de yönetime dönüşerek araç olarak kullanılmıştır. Böylece çalışma yöntemsel literatür açısından da ayrıca önem arz etmektedir.

Çalışma sonuç dâhil beş bölüm olarak yapılandırılmıştır: Modernleşme, ulus-devlet ve aile kavrayışının görselliğe yansıma biçimlerinin izini sürmek, çalışmanın itici gücüdür. Böylece ilk bölüm modern aile imgesine ayrılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle aile fotoğrafları ve bellek ilişkisi ele alınmıştır. Bu kısım, fotoğrafın belleğin aktarımındaki işlevini de içeren, çalışmanın varsayımını da sınamaktadır. Modern aile imgesine ilişkin burada yürütülen tartışma ışığında birlik imgesi yaratan fotoğrafların aile ideolojisinin aracı olduğu tartışmalarına yer verilmiştir. Çalışmanın kavramsal olarak hareket

etmesini sağlayan ana kaynak Marianne Hirsh'in *Family Frames: Photography, Memory and Postmemory* (2002) adlı kitabı olmuştur. Zira, belirttiğim soyağacı oluşturma çalışmasının verilerine beni geri döndüren ve bu araştırmaya vesile olan, Hirsch'in bir kuşağın kendinden sonraki kuşağa aktardığı, ailesel olana ilişkin belleği vurguladığı *postmemory* kavramı olmuştur. Çalışma *postmemory* kavramının ve deneyiminin peşine düşmese de, araştırmada aile ve bellek, buna mukabil bellek ve aile fotoğrafları ilişkisi tartışmaya açılmıştır.

Ardından modern olarak nitelediğimiz ailenin kurum olarak ve tarihsel bir perspektifle ele alınışına dikkat çekilmiştir. Takiben aile kavramı, aileye ilişkin çeşitli tanım ve tanımlamalar ele alınmıştır. Modern aileye ilişkin en temel vurgu onun 'çekirdek' yapıda olduğudur ki bu içinde ailenin, kan bağı ve evlilik yoluyla kurulduğu çıkarımını taşır. Şu durumda böylesi steril bir aile kurgusunda 'evlatlıklar' nerede yer alır? Modernleşme ile geniş aileden çekirdek aile tipine geçildiği söylenegelmektedir. Bu bağlamda tezde aile ile aileyi sarmalayan ve tanımsal ölçekte genişleten ulus-devletleşme arasındaki irtibatı tartışmak önem kazanmaktadır. Bu tartışma tezde kuramsal tartışmanın temel eksenlerinden biri olarak yer bulmaktadır.

Belirtilen kuramsal izlek doğrultusunda bir toplumsal dönüşüm aşaması olarak ulus-devletleşme sürecinde modern ailenin inşasına ilişkin bir tartışma yürütülmektedir. Ulus-devlet ve modernleşme kavramlarının bir arada kullanımı; Osmanlı İmparatorluğu ve ondan aldığı mirasla Türkiye Cumhuriyeti'nin 'modernleşme' sürecine tekabül etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu çakışma, aynı zamanda, ulus-devleti meydana getiren 'bir millet' olarak kabul edilen halkın aynı zamanda modernleşmesini anlatır.

Modernleşme ulus-devlet kurma süreciyle birlikte gelişmiş ve süreç milliyetçi siyaset ve toplum tasarımı ile kurgulanan bir toplumsal dönüşüm olarak yaşanmıştır. Devlet eliyle yaratılan ulusun modernleşmesi aileyi odak almış, modern Türk ailesi kurgulanarak bu yolla yeni bir toplum yaratılmaya çalışılmıştır (Sancar S. , 2014, s. 206). Çalışmanın konusu doğrudan modernleşme, milliyetçilik akımları, millet ve ulus-devletin inşası değildir, ancak ulus-devlet ve aile arasındaki ilişki böyle bir eksen içinde ele alınmış, modernleşmenin aile kurumunu inşası bu zeminde tartışmaya açılmıştır. Tartışmanın odağı ise, daha önce de söylendiği üzere, göstergeler ve izler sunma kapasitesi nedeniyle aile fotoğraflarıdır.

Modern aile tasarımı aile fotoğraflarında somutlaşmaktadır. Modernleşmenin, Batılılaşmanın, milliyetçiliğin sembollerine, ulus-devletin, milletin imgesine fotoğraf üzerinden ulaşmak mümkündür. Çalışmanın varsayımını tekrar hatırlatacak olursak bu imgeler modern ailenin kanıtı gibidir. Şöyle de düşünmek mümkündür: Kavram olarak modern aile kendini imgede somutlamakta, varlığını bu yolla ‘kanıtlamaktadır’. Öte yandan fotoğraflardaki evlatlıklar imgesel bütünlük iddiasını sarsıntıya uğratabilecek niteliktedir. Zira fotoğraflar bize homojen ulus-devlet birliğinin aile birliğine bağlı olduğunu gösterecek, ancak evlatlıklar bu birliği bozacak göstergeler olarak karşımıza çıkacaktır. Bu sebeple ‘evlatlıklar’ çalışmanın ana kavramlarından biri olarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda birinci bölüm; modernleşme sürecinde aile kurumuna eklemlen(emey)en evlatlık kurumu, çalışmada ‘ailenin ötekisi’ olarak ele alınan evlatlıklarla son bulmaktadır.

Evlatlık kurumu üzerine yapılmış az sayıda çalışma vardır. Bunların başında ilk ve hala en temel kaynak olarak Ferhunde Özbay’ın *Türkiye’de Evlatlık Kurumu: “Köle mi Evlat mı?”* (1999) çalışması gelir. Evlatlıklar Türk filmlerinde de karşımıza çıkarlar aslında. Bazen besleme olarak zaman zaman kalfa, dadı bazen de renginden ötürü ‘Arap Bacı’ olarak isimlendirilen haneye dâhil kişileri hatırlarız. Filmlerde çok sık karşılaşmış olmamıza rağmen, evlatlıklar akademik alanda dikkatlerden hızla kaçmış, Özbay’ın çalışmasından önce pek de ilgiye mahzar olmamış gibidirler. Evlatlıkların ortak özelliği yoğunlukla Türk etnisitesinden farklı olmalarıdır. Bu tezde, ulus-devletleşmenin steril aile kurgusuna uygun olarak fotoğraflarda üstü örtülen evlatlıkların / evlatlık kurumunun bu tarihsel süreçteki izi sürülmüştür.

Çalışmanın ikinci bölümü fotoğrafın analizi hakkındaki yöntembilimsel tartışmaya ve buna istinaden kullanılmış tekniklere ayrılmıştır. Çalışmanın merkezinde yer alan aile fotoğrafları öncelikle bir araştırma nesnesi konumundadır. Poister’a göre fotoğraflar ailelerin kültürel uyum sürecine ilişkin delil bırakır (2002, s. 3). Nitekim araştırılan da fotoğraf aracılığıyla modern ailenin, modernleşme sürecindeki uyum çabasıdır. Aynı doğrultuda çalışmada fotoğraflara, onların modernleşme sürecinde ulus-devlet ve aile arasındaki ilişkiye dair neler söyleyebileceği sorusuyla yaklaşılmıştır. Fotoğraflar, inşa olmanın yanında belge/kanıt olma özellikleri nedeniyle, döneme ilişkin izler olarak ele alınmış, o izlerin analiz yoluyla görünürleşmesi hedeflenmiştir. Fotoğrafta bir iz olarak

ele alınanların her biri esasında göstergelerdir. Genel olarak gösterge Rifat'ın ifade ettiği gibi, “kendi dışında bir şeyi temsil eden ve dolayısıyla bu temsil ettiği şeyin yerini alabilecek nitelikte olan her çeşit biçim, nesne, olgu vb. olarak tanımlanır”. Her bir gösterge çevresindeki diğer birimlerle bağlantısı olan anlamlı bir bütündür (Rifat, 2014, s. 12-13). Çalışmada da bir bütün olarak aile albümü, fotoğraflardaki kompozisyon, nesne gibi görülenler, bir inşa olan fotoğrafların yapısı içindeki görünmeyen evlatlıklar göstergeler olarak ele alınmış ve bu dizgelerin anlamlarına ulaşmak adına analize tabi tutulmuşlardır. Bu analiz bir başka ifadeyle kendisini fotoğrafı okumak etkinliği olarak göstermiştir. Ancak modern aile ideolojisi ile ulus-devlet ideolojisinin olgusallığını sorgulayabilecek bir araştırmada imgeler tek başına yeterli olmayacaktır. Bu nedenle fotoğrafların yer yer anlatı ile desteklenmesi önemlidir. Çalışmada aile fotoğraflarının harekete geçirdiği anlatılara elbette tarihsel birer ‘kanıt’ olarak yaklaşılmamış, onların fotoğrafik izleri nasıl belirginleştirdiği (veya silikleştirdiği) önem kazanmıştır. Zira, gerek ‘fotoğrafa bakmak’ deneyiminde, gerek belleğin taşıdıkları konusunda kritik soru her zaman kimin bakışı ve kimin belleği ile hareket edeceğimiz noktasında düğümlenir.

Aile fotoğrafları merkezi grubu vurgularken görünmeyen bir ‘öteki’yi barındırır (Hirsch, 2002, s. 47). İmge görünmeyeni içinde saklar. Aile fotoğrafları ile anlatının bir arada değerlendirilmesi, öncelikle imgenin apaçıklığında ‘görünmez olmuş olanı’ görünür kılmakta ve belleklerimizde unutulmuş olan anlatıyı sese kavuşturmakta işlevsel olmuştur. Dolayısıyla anlatılar ulus-devletle aile arasındaki bağlantıyı sorunsallaştırmamızda önemli kaynaklara dönüşmüştür. Ayrıca fotoğrafı okuyuşu beslemek adına da bireysel bellekteki anlatılara ulaşmak için sözlü tarih; imge ve anlatı bileşimini görmek için fotoğraflar üzerine sohbet; ayrıca gözlem tekniklerine başvurulmuştur.

Üçüncü bölümde alanda görüşülen kişilerin profili ve yöntemin uygulandığındaki deneyimler alanın hikâyesiyle iç içe verilmiştir.

Dördüncü bölüm ise bellek zemininde fotoğraf ve anlatı şeklinde belirlenen temel izlekler etrafında yapılan fotoğraf analizine ayrılmıştır. Analiz bölümünün ilk başlığında bir ailenin albümdeki bütünlüğü, ikinci başlıktaysa ailedeki ulus-devletin göstergeleri

incelenmiştir. Üçüncü başlık ise aile fotoğraflarında soy¹ bağından kopuk olmakla beraber yer almış olan evlatlıklara, onların anlatılarının tarihsel ve kuramsal açıdan izini sürmeye vakfedilmiştir.

Sonuç bölümünde ise anlatılarla birlikte okuduğum fotoğraflardan elde edilen veriler değerlendirilmiş, benzer konularda çalışma yapacaklar için önerilere yer verilmiştir.

¹ Odağa aldığım *Ailemiz* çalışmasındaki topluluğu vurgularken zaman zaman aile, zaman zaman soy kelimesini kullandım. Bu kavrayış çalışmanın başından sonuna kadar beni anlayışa sığdırdığım bir kararsızlık ve tereddütte bırakmıştır. Sonuç olarak aile kan bağı olarak kalmıştır. Oysa kan bağı kültürel çeşitliliğin gerisinde kalmaktadır. Kardeşler arasında dahi belirgin farklılıkların olduğu bir yapıdır söz konusu olan. Dolayısıyla aileyi ne yapısal olarak ne de üyeleri bakımından homojen göremeyiz. Soy gibi steril bir anlam taşıyan ifadeye de ayrıca temkinli yaklaştığımı belirtmek isterim.

1. BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE: MODERN AİLENİN İMGESİ

1. AİLE FOTOĞRAFLARI ve BELLEK

1.1. Birlik İmgesi Olarak Aile Fotoğrafları

Modernleşme dönemi aile yapılanmasının biçimlerine ve ilişkilerine bakan araştırmacılar için yazılı materyaller (ders kitapları, dergiler, gazeteler, hukuki metinler vs.) tartışmasız en temel kaynak niteliğindedir. Nitekim günümüz dünyasında görüntüler her yanı sarmış olsa da yazı uygarlığıdır (Barthes, 2014, s. 28). Özellikle modern dönemin tipik edebi türü roman (Habermas, 2010, s. 124), toplumu dönüştürmekte bir araç olarak kullanılmıştır (Türkeş, 2009, s. 845). Yeni yaşam biçiminin, aile tipinin, kadın ve erkek rollerinin romanlarla dolaşıma sokulduğu noktadan hareket edip dönemin zihniyetini anlamaya çalışan pek çok çalışma vardır (Türkeş, 2009, s. 847). Bu çalışmalarda aile imgesinin oluşumunda romanların kurucu işlevi kabul edilmektedir.²

Romanlar imge/lem, görsel müdahaleler imge kurar. Bu doğrultuda romanların yanında döneme özgü ortaya çıkan görsellik dikkat edilmesi gereken başka bir unsurdur. Hasan Bülent Kahraman, gündelik hayatı ve bilinci en fazla etkileyen unsurun görsellik olduğu temelinden hareket ederek (2013, s. 10) Türkiye’de modernliğin görselliği değil görselliğin modernliği kurduğunu ileri sürmektedir.³ Bu anlamda da modernleşme bakış üstüne kurgulanmıştır.

Görsellikle kurulan modernleşme, resmi kurumlara portrelerini astıran 2. Mahmut’la başlayıp Atatürk’le devam etmiştir (Kahraman, 2013, s. 8-9). Resim ve fotoğraf toplumun ‘modern’ kurumlarla yeniden örgütlenmesinde iktidarın başat rolünü vurgulamak üzere işlevsel olarak kullanılmıştır. Hem yazılı kaynaklara hem de görsel

² Said kültürel bir biçim olarak romanın, burjuva toplumunun kültür yapımı olduğunu ifade etmektedir. Buna bağlı olarak roman burjuva toplumuna bağlı göndergeler sistemini içerir. Romanlar burjuva sınıfının sınırlarını göstererek kahramanın ölümüyle sonuçlanmakta yahut da romanlar, evlenme ile sonuçlanıp kimliğin kabul görmesiyle kahramanın istikrarıyla sonlanmaktadır (Said, 2010, s. 127).

³ Çalışmada, dil, alfabenin değişikliği, kılık kıyafet değişimi vb. de görsel müdahaleler olarak kabul edilmektedir.

kaynaklara bakan araştırmacıların hareket noktası toplumun yukarıdan inşa edildiği fikridir. İster yazılı metinlerle ister görsellikle kurgulansın ortaya çıkan bir yaşam biçimi, zihinlere işlemedi gereken, amaçlanan olguya ilişkin imgedir / imgelemdir. Bu bölümde aile tahayyülünün kurucu unsurlarından biri olarak fotoğrafik kayıtlardan yansıyan soyut aile imgesi ele alınmaktadır.

Osmanlı'da Tanzimat'la (1839) başlayan ve süren modernleşme / batılılaşma, tarihsel açıdan fotoğrafın bulunuşuyla (1839) aynı yıla denk gelir. Modernleşme ve fotoğrafın bulunması genel ölçekte ulus-devlet tarihselliği ile de buluşan bir çakışmaya işaret eder. Elbette söz konusu zamansal örtüşme bir yanıyla tarihsel bir tesadüftür. Fakat yine de dünya tarihinin değişim momentlerindeki büyük tesadüfleri dikkatli izlemek gerekir; onlar dönem epistemolojisinin getirdiği şiddetli yeniliklerin aracı olurlar.

1839 itibariyle modern dönemin yeniliklerinden olan fotoğrafın icat edilmesinin zamanı gelmiştir. Nitekim pek çok kişi birbirinden bağımsız olarak aynı icadı gerçekleştirmeye çalışmıştır⁴ (Benjamin, 2012, s. 3). Dönemin felsefi epistemolojik paradigması pozitivisttir. Pozitivism kendisine kanıtlar arar. Göz yanılma da fotoğrafik kanıt büyük itibar görür. İcat edildiği (1839) çağda fotoğrafa atfedilen özellikler doğruyu yansıttığı, gözlem yapma ve kanıt toplama konusunda eşsiz bir araç olduğudur (Terpak & Bonfitto, 2015, s. 21). 19. yüzyılda fotoğraflar, fotoğrafa konu olan sahneyi gösteren 'saydam pencereler' olarak kabul edilmiş, bu anlamda insanların ve ortamların kanıtları sayılmıştır⁵ (Burnett, 2012, s. 45).

Konumuz bağlamında ise dikkat çekici, önemli bir nokta genellikle teknolojik yenilikleri bünyesine alması geciken Osmanlı'nın fotoğraf konusundaki tezcanlı tutumudur. Osmanlı'da çekilen ilk fotoğraf 1839 tarihlidir (Ak, 2001, s. 16). Görünen o ki Osmanlı fotoğrafı hemen benimsemiş, modernleşme çabasında bir devlet olarak gecikmeden kullanmıştır. Osmanlı'da fotoğrafla ilgili zirve dönem 2. Abdülhamit Dönemi (1876 – 1909) olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde geniş kapsamlı albüm şeklinde imparatorluk koleksiyonları hazırlanmıştır (Çelik, 2015a, s. 155). O yıllarda

⁴ Bilinen dört kişi aynı zamanda (1839'da) fotoğraf tekniği üzerine çalışmıştır: Fransa'dan Joseph Nicéphore Niépce, Louis Daguerre, Hippolyte Bayard ve İngiltere'den Henry Fox Talbot (Yaygın, 2010, s. 11).

⁵ Öyle ki bir ruh bilimci bir hayaletin varlığını kanıtlamak için onun ayak fotoğraflarını çektiğini iddia etmiş, fotoğraftan hareketle de o ayağı heykele dönüştürmüştür (Sayın, 2013, s. 94-95).

fotoğraf yoğunlukla ülkenin tanıtımında kullanılan bir araçtır (Ak, 2001, s. 17). Bir başka ifadeyle toplumun modernliğinin göstergesi olarak fotoğraf, iktidar tarafından kullanılmıştır. 2. Abdülhamit'in Batı'ya gösterilmek üzere hazırlattığı meşhur fotoğraf albümleri modern toplumun ağırlıkla askeri olmak üzere, eğitim vb. modern kurumlarının kanıtı olarak oluşturulmuştur⁶ (Deringil, 2014, s. 169).

Yine Sultan Abdülhamit'in İngiltere Kraliçesi Victoria'ya 1878'de gönderdiği aile albümü, imgelere dayalı bir imparatorluk portresi çizme çabasının göstergesidir (Eldem, 2015a, s. 208). Bu aynı zamanda aile kurumunun iktidar tarafından önemsendiğinin, ailenin devleti bütünleyen bir kurum olduğu anlayışının da işaretidir. Edhem Eldem albüme eşlik eden mektuptaki ayrıntılardan da yola çıkarak gönderilen bu albümün yedi genç şehzadenin fotoğrafından oluştuğu sonucuna ulaşmıştır. Mektupta ayrıca şehzadelerin askeri eğitimleri için İngiltere'ye gönderileceklerinden bahsedilir (Eldem, 2015a, s. 208). Burada fotoğraflanan imparatorluğun ailesidir, bir taraftan da bu fotoğraf modernleşen / batılılaşan devletin göstergesidir. Dahası albümde yer alan 'erkek çocuklar', bir zaman sonra iktidara gelme olasılıklarıyla imparatorluğun yaşam garantisini imler.

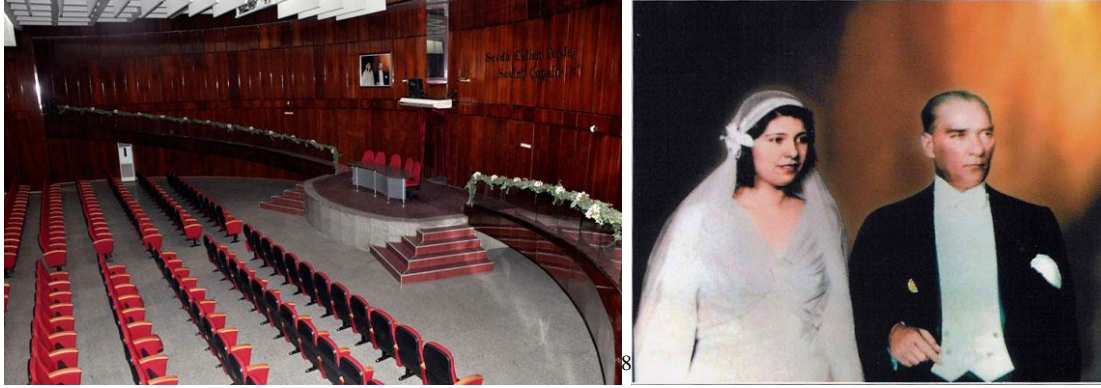
Devlet ve modern aile arasındaki bu ilişkinin Türkiye Cumhuriyeti döneminde de iktidarın eliyle yine görselliğe başvurmak yoluyla kurgulanışının örneklerine rastlıyoruz. Bu dönemde fotoğrafın işlevi Seyit Ali Ak'a göre çağdaş yaşam düzeyi amacıyla "toplum yaşamıyla örtüşen üstün bir dil ağı kurmaktır" (2001, s. 17). Nitekim günümüze yaklaştığımızda dahi devlet ve aile bir bütün olarak imgeleştirilmeye devam edilmiştir. Devlet ve aile arasındaki ilişkinin fotoğrafı 'sıradan' yaşamlarımıza sızdırılmış, her yeni görsel düzenlemeyle birlikte aile birliğinin devlet için önemi pekiştirilmiştir. Bir örnekle anlatmaya çalışalım:

Aşağıda bir nikâh salonundan görüntüler yer almaktadır. Bu nikâh salonunda⁷ nikâh masasının arkasında sol tarafta ve töreni izlemeye gelenlerin hemen karşısında, resim mi fotoğraf mı pek de ayırt edilemeyen bir görsel asılıdır. Soldaki ilk fotoğraf bu görselin mekândaki konumunu göstermektedir. İkinci fotoğraf ise mekândaki görseldir. Atatürk

⁶ Bu fotoğraf albümleri modernliğe işaret eden simgeleri göstermek için 1893'te ABD Kongre Kütüphanesi ile 1894'te British Museum'a armağan olarak sunulmak üzere hazırlanmıştır (Deringil, 2014, s. 169).

⁷ Vedat Dalokay Nikah Salonu, Ankara

ve Latife Hanım'ın evliliklerini gösteren bir portredir bu. Fotoğrafın sağ tarafında ise “Sevda ekilen yerde, sevinç çoğalır” yazmaktadır.

Burada fotoğraflanan imge resim olarak görünmektedir. Ancak pek ala fotomontaj tekniklerine başvurulmuş ve sonradan renklendirilmiş bir fotoğraf olarak da görülebilmektedir. Aynı dönemde Atatürk'ün pek çok fotoğrafı vardır (zira bu dönemde fotoğraf vardır), peki burada seçilen neden bakanı muallakta bırakan böyle bir görseldir? Çiftin evlilik fotoğrafları mı yoktur? Resimde görülen an gerçekte yaşanmış mıdır? Böyle yüzlerce soru sorulabilir. Oysa ki nikâh salonundayken bu soruları sormak aklımıza gelmez, zira o an parçalı, parçalayıcı sorular için uygun bir yer ve zaman değildir, bir birlik anıdır. O birlik anı parçalanmaz, örneğin Atatürk ve Latife Hanım'ın aslında ‘aile birliğini sonlandırmış’, diğer bir deyişle boşanmış oldukları zihnimizden geçmez bile. Resim birleştirmeyi ebedileştirmiştir, boşanmayı değil. Birlik gerçeklikte bozulmuş olsa dahi görsel olarak korunan aile birliği, bir hukuki müessese olarak devletin de birliğinin nişanesidir. Böylece ulus-devletin birliğinin temeli kabul edilen aile, fotoğraflarla ‘birlik, bütünlük’ imgesini yaratarak, sabitlenmiş görüntüsüyle bunu bir gereklilik olarak da sunar. Bu aile birliği ve ulus-devletin biraradalığı imgesi, yalnızca iktidarın görselliği kullanması yoluyla olmamıştır. Nikâh salonunda evlenen çiftlerin çekilen fotoğrafları, yeni kurulan çekirdek ailenin ilk fotoğraflarıdır ve ilk aile albümünde sessizce yerlerini alırlar. Aile fotoğrafları modernleşmenin aile ideolojisinden izler taşır. ‘Sıradan’ ailelerin ‘sıradan’ fotoğrafları ve albümleri bu birlik imgesini yinelemeyi sürdürür.

⁸ <http://www.inankara.com.tr/ankara/sayfa/vedat-dalokay-nikah-salonu-yenilendi,1229.php>, adresinden 24 Ağustos 2015 tarihinde alındı.

⁹ <http://www.haberdukkani.com/detay.php?id=27896>, adresinden 15 Aralık 2015 tarihinde alındı.

Aile fotoğrafları önemli addedilen zamansal süreçten bir ânı resmeden, somut nesnelere. Ait oldukları kişilerce belirli kişilere gösterilir ve belirli mekânlarda sergilenirler. Gündelik yaşamdan, özellikle törenlerden (düğün, nişan, sünnet, mezuniyet, vb.) çekilip alınan bu kareler, ait oldukları birliği ve yaşam biçimlerini hem kendilerine hem de başkalarına anlatmak üzere dururlar. Fotoğraflarda görünen, birliğin kanıtıdır.

Zihnimizde görsel imgeyle pekiştirilmiş ‘birlik’, aslında aile fotoğraflarının temel özelliklerindedir. Benjamin, özellikle grup fotoğraflarında, yüzey üzerinde kısa süreliğine beliren ve kaybolan canlı bir biraradalık görüntüsü gördüğümüzden söz etmektedir. Aslında çerçevelerin, albümlerin muhafaza ettiği şey de bu belirip hemen kaybolan haledir (2012, s. 20). Bu özelliğiyle fotoğraf aile yaşamının önemli noktalarını resmileştirir ve ölümsüzleştirirken, kendisini ve gösterdiği birliği tekrar tekrar ileri sürerek aile bütünleşmesini güçlendirir (Bourdieu, 1998, s. 19). Kuramsal temellerini Bourdieu’dan alan Hirsch, aile fotoğraflarının modern aile ideolojisiyle bağı olduğunu, hem grubun kendisini hem de birliktelik hissini öne çıkarmak yoluyla aile grubunun bütünlüğünü güçlendirdiğini öne sürer (2002, s. 48). Sosyal bağlam içinde baskın olan aile ideolojisi ailesel bakışla (*familial gaze*) ilişki içindedir. Ailesel bakış, ailenin geleneksel imgelerini empoze eder ve ebedileştirirken, aileyi böyle bir çerçeveye sığdırır. Bu kültürden kültüre farklılaşabilir ve tarihsel olarak evrilebilir fakat her kültür ve tarihsel momentin sahip olduğu bir ailesel bakış vardır. İçeriği ve işleyiş şekli değişse de ideal imgenin varlığı değişmez. Verili kültürel bağlamda aile albümü ve fotoğraf makinesi ailesel bakışın enstrümanı olarak iş görür (Hirsch, 2002, s. 11). Zira imge, içindeki fazlalıkla değil eksiklikle göze gelir. O yüzden de göze değil bakışa yönelir ve bakışı çağırır. Bakışı yakaladığı zaman imge, bakışa egemen olur (Sayın, 2013, s. 28). İmge ailesel bakışı yakaladığında onunla hareket eder. Bu aynı zamanda steril, ayıklayıcı bir işlemdir. Aileye ilişkin çatışmaları ait olduğu kültüre özgü haliyle şefkatle denetler, örter ve birliği sunar.

Fotoğrafın icadının ilk yıllarında fotoğrafçıların yapmaya çalıştığı bu birliğin temsilini yakalamaktır (Benjamin, 2012, s. 21). Pek çok ressam bu ilk yıllarda profesyonel fotoğrafçıya dönüşmüştür (Benjamin, 2012, s. 17).

(...) Sonunda profesyonel fotoğrafçıların saflarına her kökenden işadaminin katıldığı gözlemlendi. Daha sonra, negatif baskı üzerinde rötuş yapma uygulaması yaygınlaştığında (ki kötü ressamlar bu şekilde fotoğraftan öç almış oluyorlardı), beğeni düzeyi birden gerilemeye yüz tutacaktı. İşte, fotoğraf albümleri bu dönemde çoğalmaya başladı. Artık evlerin en serin yerlerinde, konsollarda ya da oturma odalarında albümlere rastlamak âdete dönüşmüştü (Benjamin, 2012, s. 17).

Aile fotoğrafları ve albümlerinin taşıdığı birlik imgesi, resmin yarattığı haleyi ikame etmektedir. Albümlerin, aile fotoğraflarının sergilendiği kişilerden alımlaması beklenen de bu andaki imgedir. Fotoğraf görüldüğü andan itibaren imgeye dönüşür (Burnett, 2012, s. 60) ki fotoğrafı mekanik bir kayıt olmaktan çıkartan da bu imgedir (Berger, 2008, s. 10). Fotoğraf makinesi kısa sürede evlere girerek hızla yaygınlaşmıştır. Hem fotoğrafın çekim zamanları, hem de fotoğrafik materyalin sonrasında görücüye çıkartılması bir tür ritüele dönüşmüştür.

Aile fotoğraflarının tartışmasız en önemli figürü, insandır. Nitekim, insan görüntüsünden vazgeçmek fotoğrafta akla gelebilecek en güç şeydir (Benjamin, 2012, s. 27). Lichtwark daha 1907 gibi erken bir tarihte, “Bizim çağımızda insanın kendisinin, en yakın arkadaşlarının ve akrabalarının, sevdiği insanın portre fotoğrafı kadar özenle baktığı başka hiçbir sanat eseri yoktur” diyerek fotoğrafı estetik alandan sosyal alana taşımıştır. Benjamin’e göre fotoğrafla ilgili çalışmalar ancak fotoğrafın sosyal fonksiyonuna odaklanılarak ileri götürülebilir (2012, s. 30). Aile ile ilgili söz edilen birlik imgesini sosyal bağlamına yerleştirerek bir fotoğraf örneği üzerinden tartışalım:

Halil Uğur arşivinden (Uğur, Ailemiz, 2011a, s. 152)

Fotoğraf ilk bakışta gerçekliğin bir ânı düşüncesini ve hissini yaratmaktadır. Aile birliğinin ‘kanıtı’ gibidir. Ancak, hatırlanmalıdır: Fotoğraflar gösterir, ama anlatmazlar (Sayın, 2013, s. 8). Kuhn’un da ifade ettiği gibi yüzeyin anlatıyla delinmesi gerekir. Biraz daha ayrıntıya girelim yüzeyi aşalım, ‘saydam pencereyi’ aralayalım. 1920’li yıllara ait bu fotoğraf Osmanlı döneminden Cumhuriyet’e taşınan geniş tipte bir aileyi gösteriyor. Fotoğrafın yüzeyine ilk bakışta dikkati çeken unsurlardan biri fotoğraftaki simetridir. Aydınlanma çağı sonrasında açık ve sistematik biçimde sınıflandırma olgusunu fotoğraflar, “geometri ilkeleri, simetri, eksenler, bileşimdeki denge gibi kuralları vurgulayarak” devralmıştır (Çelik, 2015b, s. 218). Modernlikle eş değer görülen düzen, dönem söyleminin simgesi olarak egemen olurken (Çelik, 2015b, s. 218) görsel anlatım biçimlerine de hâkim olmuştur. Nihayetinde fotoğrafı çeken kişi de modernleşme süreci içindedir ve kabaca modernite olarak tanılanan “yeni olay, güç ve kurumlar düzenine uygun hale gelmiştir” (Crary, 2010, s. 22). Fotoğrafa has birlik imgesi dönemin düzen anlayışındaki simetriyle birleşerek çok daha güçlü bir birlik imgesini yaşatmaya devam etmiştir. Tarihsel bilgiyi dâhil ettiğimiz bakışla fotoğrafın, dönemin itihat ve terakki anlayışıyla örtüştüğü, fotoğraftaki kişilerin simetrik konumlanma biçimlerinden yola çıkarak söylenebilmektedir. Bu haliyle yukarıdaki aile fotoğrafının hala bütünlük imgesi yarattığı görülmektedir. Daha da ayrıntıya girersek fotoğrafta yer alan kişilerin giyim kuşamı, duruşu, konumlanışı gibi ampirik verilerden yola çıkarak döneme ilişkin pek çok bilgi anlattırabiliriz fotoğrafa. İşte tüm bu veriler ve değerlendirmeleri mümkün kılan Barthes’ın *studium* dediği şeydir. *Studiumu* fark etmek fotoğrafı çeken kişinin niyetiyle karşılaşmak demektir. Bu niyet kabul edilsin ya da edilmesin bunu her zaman anlamak demektir. Çünkü *studium* üreten ve tüketen arasında anlaşmayla varılmış bir kültür içinde oluşur. Fotoğrafla karşılaşma anında okunan da o kültürdür. Fotoğrafçının yarattığı mittir ve bu ‘fotoğrafı toplumla barıştırmayı amaçlar’ (Barthes, 2011, s. 41). *Studium* fotoğrafa genel bir bakıştır:

“... fotoğraflara karşı bazen hareketlenen bir tür genel ilgi duyabilirim ... Bu fotoğraflar hakkında duygularım ortalamadır. Neredeyse belirli bir eğitimden kaynaklanır. Politik tanıklık olarak da alsam, nefis tarihsel sahneler olarak keyfini de çıkarsam, bu kadar çok fotoğrafla ilgilenmem ancak *studium* yoluyla olur; çünkü biçimlere, yüzeylere, hareketlere, mekânlara ve eylemlere kültürel olarak katılıyorum” (Barthes, 2011, s. 39).

Böyle bir zeminde fotoğrafa yüklenen işlev “bilgilendirmek, temsil etmek, şaşırtmak, göstermeye neden olmak ve tutkuyu kışkırtmaktır” (Barthes, 2011, s. 41-42). Ama en

nihayetinde biz bu fotoğrafa yabancıyız. Örneğin fotoğrafta yer alan kişilerin birbiriyle ilişkisini bilmiyoruz. Zira fotoğrafa bakarken ve yorumlamaya başlandığında fotoğrafın kişinin kendi ailesine ait olup olmadığı hangi çağrışımları doğuracağı bakımından önemlidir (Ulu, 2013, s. 32). Bir başkası için bu fotoğrafın, *studiumu* kıran bir *punctumu* olabilir, o bir noktadır, acı verendir (Barthes, 2011, s. 40). Dolayısıyla fotoğrafla mesafesi daha yakındır. Fotoğrafa olan uzak mesafemiz dolayısıyla bu fotoğraf bize aile tipi ve yapısıyla ilgili ne anlatabilir, ‘kutsal’ birlikteliğin göstergesi olmaktan başka?

1.2. Aile İdeolojisinin Aracı Olarak Aile Fotoğrafları

Herkes kendi yaşamından yola çıkarak bir aile betimi ve aile tanımı yapabilir. Aile yapısı, üyeleri arasındaki ilişkisellik düzeyinde ve dolayısıyla kişilerin sistemle olan ilişkisinde çeşitlilik gösterir. Nicel ve nitel sınırları belirlenmiş tek tip bir aileden söz edemeyiz. Bir kurum olarak aile çağın koşullarıyla ilişkili olarak yapısal dönüşümlere uğramıştır. Günümüzde ise geniş aile ve modern dönemin görüngüsü olarak çekirdek aile dışındaki ailelerden; boşanmaların ardından yeniden evlilikle her iki tarafın çocuklarının da bir haneye dâhil edildiği yeni geniş ailelerden (üvey aile), tek ebeveynli ailelerden, babasız ailelerden, birlikte yaşamadan, bekâr olmaktan, gay / lezbiyen birlikteliklerinden (Dündar, 2012, s. 49-57), seçilmiş ailelerden söz edilebilmektedir. Ancak bu yapısal çeşitliliğe rağmen aile fotoğrafları bize ‘ideal’ aileyi göstermekte ve hatta dayatmaktadır. O ideolojik bir temsildir, hegemonik temsil bazı olasılıkları (çok çeşitli olabilen aile tipleri gibi, çeşitliliği) dışarıda bırakır. Bu bir anlamda Gaye Tuchman’ın sembolik imha dediği olguya tekabül etmektedir. Tuchman kitle medyasının (özellikle televizyonun) ideal aileyi empoze ettiğini özellikle kadınların var olan konumlarının ihmal edilerek ve toplumsal konumlarının önemsizleştirilerek yansıtıldığını ifade etmektedir. Cinsiyet rollerindeki, aile yapısındaki değişimlerin göz ardı edilerek yansıtıldığını vurgulamaktadır (Tuchman, 1978, s. 4-8). Televizyonun olmadığı bir çağda fotoğraf da bu gerçekliği deforme ederek ideal aileyi sunmuştur. Sontag’a göre her ne kadar aile fotoğraflarının gösterdiği aileler yapısal olarak dönüşüme girdiyse de birlik, bütünlük imgesi bozulmamıştır, zira ‘ideal’ görüntüyle sabitlenmiştir.

Her aile, fotoğraflar vasıtasıyla kendi familyasının bir tarihçesini çıkarır (aile fertlerinin birbirine bağlılığına tanıklık eden taşınabilir bir görüntüler kutusu oluşturur). Çeşitli vesilelerle çekilip aziz bir hatıra olarak saklandıkları süreç nelerin fotoğraflandığının pek bir önemi yoktur. Avrupa ve Amerika'nın sanayileşmekte olan ülkelerinde, aile kurumunun kendisinin kökten ameliyata alınmasıyla birlikte fotoğrafların da aile hayatının bir ritüeline döndüğünü görürüz. Çekirdek aile adı verilen o klostrofobik birim çok daha büyük bir topluluğu temsil eden geniş aileden koparılıp çıkarılırken, fotoğraf da aile hayatının tehdit altındaki sürekliliğini ve süreç içinde kaybolmakta olan genişliğini hatıralandırmaya, sembolik düzlemde yeniden oluşturmaya yaramaktadır. İşte bu hayali izler - fotoğraflar-, dört bir yana dağılmış akrabaların sembolik varlıklarının bir nişanesidir. Bir ailenin fotoğraf albümü, genellikle geniş aileyle ilgilidir ve çoğunlukla da o geniş aileden geriye kalan tek şeydir (Sontag, 2005, s. 9-10).

Aile hangi yapısal tipte olursa olsun aile fotoğraflarının birlik, bütünlük imgesini taşıdığını, fotoğrafları yorumlayan Sebla Selin Ok'un yüksek lisans tez çalışmasındaki şu ifadelerde buluyoruz:

Bazı kültürlerde bu oluşuma yakın akrabalar dâhil olabildiği gibi, aile dışından olan üyelerin de hane halkı içerisinde yer aldığı görülmektedir. Örneğin, büyük hane oluşumlarında, hane içerisinde çalışan hizmetliler, dadılar ve temizlik işlerinden sorumlu kişiler, aileler tarafından çoğunlukla o ailenin bir üyesi gibi muamele görmektedirler. (...) Örneğin, dadı tanımlamasında ailenin sahip olduğu çocukların eğitiminden ve bakımından sorumlu ikinci bir anne profili ortaya çıkmaktaydı ve aile için ayrılmaz bir bütün gibiydi. (...) 1876 yılına ait İstanbul hanelerinden birine ait olan bu fotoğrafta cicali kostümler giymiş olan bebeği kucağında tutan kişi bebeğin dadısı olarak kaydedilmiş. Bebekle birlikte bir fotoğrafta poz veriyor olması ve onların yakınlığının fotoğrafta ölümsüzleştirilmesi dadının aile tarafından benimsenişinin ve ailenin bir ferdi yerine koyulmasının önemini vurgular niteliktedir (Ok, 2007, s. 25).

Bu ifadeden, aileden olmayan kişilerin de fotoğrafa girdikleri anda aile birliği imgesinin temsiline dâhil edildiği görünmektedir. İmgeye yakalanıldığı anda artık dışarıdan olan kişinin kim olduğunun bir önemi yoktur, o ailedendir. Benzer türde fotoğraflar bu tez çalışmasının da ana konusunu oluşturmaktadır, fakat Ok'un iddiasını yeniden soruya dönüştürmektedir: Fotoğrafta çerçevelenen herkes gerçekten söylemsel ailenin bir üyesi olmakta mıdır? Fotoğraftan yansıyan imgeye şüpheyle yaklaşılmalıdır, zira o özellikle de aile fotoğraflarında oluşturulmuş bir kompozisyonudur, inşadır. Nitekim bu çalışma görünen birliğin şüphe uyandırıcı yanlarını tartışmaya açacaktır. Mitchell'e göre imgeler "dünyaya açılan saydam bir pencere sunmak yerine, günümüzde, temsilin belirsiz, tahrif edici, keyfi mekanizmasını, yani, ideolojik mistifikasyon sürecini gizleyen doğallığın ve şeffaflığın aldatıcı görünüşünü sunan bir gösterge türü sayılmalıdırlar" (2005, s. 11). O nedenle bu görsel inşalara peşinen ikna olmamız için bir neden yok. Daha ziyade fotoğraflar derinlikli bir bakışla, dikkatle incelenmelidir.

Sontag “Fotoğraf çekmek, bir önem atfetmektir” (Sontag, 2005, s. 33) der. Bir anın fotoğrafını çekmek o ana değer yüklediği anlamına gelir ve esas bakılması gereken o değerın yüklediği anın nelerden oluştuğudur. Sontag’a göre;

(...) olayın neyden oluştuğunu belirleyen şey hala (en geniş anlamıyla) ideolojidir. (...) olayları kurmayı -daha doğrusu, onların niteliğini belirlemeyi- sağlayan şey, asla fotografik kanıtlar değildir. Fotoğrafların ahlaki düzlemde etkileme ihtimali bulunmasını belirleyen etken de, durumla ilintili bir siyasal bilincin varlığıdır (2005, s. 23).

Ona göre aile fotoğrafları ailesellik düşüncesinin ve aile ideolojisinin güçlendiricisidir ve fotoğraf bu siyasal bilincin açığa çıkarılmasıyla birlikte okunmalıdır.

Annette Kuhn ise *Family Secret* (1995) kitabında kendi ailesinin fotoğraflarında görünen birlik içindeki mutluluğun sahte olduğunu örneklemektedir. Ona göre aile fotoğraflarında ve onda gömülü olan duygulanım gerçek değil bir sunumdur, yaratımdır. Kendi aile fotoğraflarından hareketle, aile fotoğraflarının, daha çok gerçek olmayan, olmasını istediğimiz aileyi bize gösterdiğini ileri sürmektedir. Kuhn aile fotoğraflarının aile ideolojisi ve gerçeklik arasındaki çelişkiyle anlam kazandığını ifade etmektedir (1995, s. 8). Bu çalışmanın esas meselesi de bu çatlaktan sızarak aile fotoğraflarının anlamına ulaşmaktır. Konu birlik imgesinin gerçeklikle çatıştığı noktadır.

Hobsbawm toplumların hızlı dönüşümler yaşadığı dönemlerde gelenek icat etmeye ihtiyaç duyduklarını söyler (2006, s. 6). Modernleşme çabasının icatlarından biri de ulus-aile olmuştur. Bu dönemde aile ulusun birliğinin temelidir. Fotoğraf her deklanşöre basıldığında bu icadı gerçek olarak sabitler ve dönüştürür. Oysa bu imgeler kuşakların bellekleri arasında tahayyülü aktarmaktadır. Aile fotoğrafları, aile kurumunun ve içindeki bireylerin geçmişinden izler taşır, var olan yaşamının bir vasıtasıdır, gelecek yaşamına ilişkin mesnet sunar. Bu anlamda geçmişle gelecek arasında bir iletişim, bağ kurma aracıdır. Bireysel ve toplumsal belleğimizi inşa eden aile fotoğrafları ve albümleri kuşaklar arasında iletişimi mümkün kılan özelliğiyle birlik imgesini geleceğe de taşır. Aile fotoğraflarına bakmak aile kurumuna ilişkin belleği oluşturmakta kurucu bir rol almıştır.

1.3. Aile ve Bellek

Birlik içindeki ideal aile çeşitli araçlarla belleklere işlenmiştir. Bu yolla aileye özgü özellikler, ulus-devletin gereklerini yerine getirecek bir yapıda kavranmaya başlamıştır. İdeal olanın dışında kalanlar unutulmuştur. Nitekim aile fotoğrafları da bu unutuşa hizmet etmiştir. Bu çalışma ise aynı fotoğraflar üzerinden inşa edilen ulus-aileyi tanım(lam)ak, unutuşun perdesi altında duranı hatırlamak amacındadır.

Modernite öncesi dönemlerde çeşitli toplumsal düzenlerin unutma biçimleri olsa da modernitenin kendine has ‘yapısal’ bir unutma biçimi vardır (Connerton, 2014, s. 12). Modernite sürekli değişim içinde olan bir dünya yaratmış ve kendine has kültürel ve toplumsal gruplaşmalar oluşturmuştur (Jedlowski, 2001, s. 29). Yeni bir kimlik inşası olan bu süreçte unutma, kurucu bir unsur olarak işlev görmüştür (Connerton, 2008, s. 63). Söz konusu olan bu dönemde kuşakların deneyimini birbirine bağlayan toplumsal mekanizmaların yok oluşudur ki bu şimdinin geçmişle olan bağının yok olması anlamına gelmektedir (Hobsbawm E. , 1996, s. 15). İşte bellek çalışmalarının artmasının sebebi de buradan gelmektedir, yaşananların bazen unutulması, bazen unutulmaların hatırlanması, hatırlatılması ihtiyacı hâsıl olmuştur. Yani belleğe ihtiyaç duyulmuştur. Zira “bellek canlıdır ve sürekli iletişim halinde varlığını sürdürür, bu alışveriş duraksarsa veya alışveriş içinde olunan gerçekliğin çerçevesi değişir ya da kaybolursa unutma ortaya çıkar” (Assmann, 2015, s. 45). Unutulan geçmiş ancak kendisiyle ilişki içinde olunması halinde ve hatırlanarak yeniden kurulur (Assmann, 2015, s. 39).

Tarihsel bir olguyu aile fotoğraflarına bakarak keşfetme / hatırlama çabasında, aile kurumunun önemli figürleri olan aile bireylerinin doğrudan ya da dolaylı olarak yüzleştikleri “kurum olan aile” ile ilgili anlatacakları önemlidir. Fotoğraflarda aile saadetinin görüntüleriyle nostaljik bir karşılaşma yaşamak, duygusal bir yoğunluk içinde bulunma hali ya da bir *punctuma* yakalanmak kuvvetle muhtemeldir. Nitekim aile fotoğraflarına dönük bu dinamik deneyim, çalışmada reddettiğimiz bir hal değildir. Hatta aksine, bu tür karşılaşmalar aile ideolojisinin gizil biçimde sürdürülmesini tetikleyen unsurlardan biridir. Aile fotoğraflarını yapıyla bağlantılı düşünmeye başladığımız noktada, bireylerin hafızaları oldukça önemlidir.

Bellek çalışmalarının öncü ismi Maurice Halbwachs bireysel belleğin mutlak suretle bir topluma bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre unutulmanın hatırlanmasında pek çok kolektif grup kadar aileyle de belleğe katkıda bulunulabilir. Ancak aile hatıraları domestik grubun çeşitli üyelerinin bilinçlerinde çok farklı zeminlerde gelişir. Bireylerin kendine has mizacı ve koşulları, farklı değerlendirmeler yapacakları anlamına gelse de her bir aile bireyi aynı gündelik hayatı paylaşmaktan mütevellit ortak bir ailevi geçmişe sahip olacaktır. Böylece birey diğerlerinin düşüncelerini takip edebilecek bir zemine sahiptir. Bir aileye doğum, evlilik yahut bir başka yolla girilmesi fark etmeksizin biz kendimizi bir grubun parçası olarak buluruz. Ailede bulunduğumuz konum bireysel hislerimizle değil, bizden önce var olan kural ve geleneklerle belirlenir (Halbwachs, 1992, s. 54-55). Bir anlamda Halbwachs bireysel belleğimizin toplumsal belleğe bağlandığı noktada ailesel belleğin önemini vurgulamaktadır. Hele ki aile kurumunun odak alındığı bu çalışmada aile belleğine bakmak daha da önem arz etmektedir.

Belleğin sosyal koşullardan bağımsız olarak oluşmayacağını söyleyen Halbwachs'ın izinden giden Assmann'a göre de " ... bellek her zaman bir bireye 'ait'tir, ama bu bellek toplumsal olarak belirlenir (...) En kişisel anılar bile, sadece sosyal grupların iletişimi ve etkileşimi üzerinden yapılır" (2015, s. 44). Bellek olgusu kişinin aile, dini grup, ulusal topluluklar gibi çeşitli gruplara dahliyle oluşur (Assmann, 2015, s. 45).

Bellek insanın sosyalizasyon sürecinde oluşur (Assmann, 2015, s. 44). Bir yapı olarak aileyi bireyin sosyalizasyon sürecindeki işleviyle birlikte düşündüğümüzde, bellek ve belleğin aktarımında aile kayda değer bir toplumsal grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Burke, toplumun en küçük sosyal birimi olarak ele aldığı ailenin, hem ait olunan kültürel grubun belleğini yansıtmaya hem de kişilerin gelişim ve tarihleri içinde oluşan bireysel belleklerinin bulunduğu ve harmanlandığı 'üçüncü' bir alan olarak kabul edilip edilmeyeceğini sorgulamaktadır (Aktaran: Ulu, 2013, s. 22). Aileyi birey ve toplum arasında bir üçüncü alan olarak düşünen Burke'e ek olarak belleğin aktarılmasında ailenin varlığı, bireysel ve toplumsal 'belleğin aktarım aşaması'ndaki varlığından dolayı 'geçiş' alanı olarak önemli görünmektedir.

Halbwachs ninelerin ve dedelerin anılarını torunlarına bölük pörçük ve sanki aile yaşamına verilen aralıklarda aktardıklarını söylemektedir (Aktaran: Connerton, 1999, s. 63). Connerton'a göre aralıklar sözünün işaret ettiği şey, aktarma eylemlerinin nasıl

olduğuna ilişkindir ve “ bir toplumsal grup olarak dedelerin ve ninelerin belleklerini, bir toplumsal grup olarak torunlarına aktarma yolları” gereğince gösterilmemektedir (1999, s. 63)”. Ona göre aktarma yollarının ele alınışı başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da bu başarısızlık izlenmeye değerdir. Aktarma eylemlerini birlikte anımsamayı olanaklı kılmaları nedeniyle izlemeye devam etmek kıymetli bir çaba olarak görülmeli ve sürdürülmelidir (Connerton, 1999, s. 64).

Hirsch’in (2002) *postmemory* kavramı belleğin aktarılması eyleminin açıklanabilmesi potansiyelini taşımakta, bu kavram kuşaklar arası aktarma eylemlerine de göndermede bulunmaktadır. Hirsch, *postmemory* kavramı ile deneyimlenen bir olayın bir sonraki kuşağa anlatı yoluyla ulaşarak onların belleğinin parçası olmasına işaret eder. Yani olay, kişi birebir deneyimlemese dahi, anlatılan kişinin zihinsel sürecine taşındığı zaman ‘*postmemory*’ye dönüşmektedir. Başka bir ifadeyle belleği yaratan deneyimse *postmemory*’yi yaratan deneyimin anlatısıdır. Hirsch, *postmemory* kavramı ile belleğin dolaylı ve ikincil (2002, s. 13) yapısını vurgulamaktadır. Söz konusu olan ebeveynlerin çocuklarına anlattıkları ve bu dolayımlla biçimlenen olaylardır.

Burada önemli olan aktarma eyleminin anlatılar yoluyla gerçekleşmesi ve bir toplumsal grup olarak ailenin kültürünün aktarılarak “biz demeye imkân veren kimlik ve aidiyet temellerini” yaratmasıdır (Assmann, 2015, s. 23). Kültürün aktarılması başka bir deyişle anlamın aktarılmasıdır. Bu Assmann’ın kültürel bellek dediği bellek türüne girmektedir (2015, s. 28). Ancak bu aktarımı aile içinde mümkün kılan belleği oluşturan şey ise dil ve iletişimidir ki bu da iletişimsel belleğin konusuna girmektedir (Assmann, 2015, s. 27). En nihayetinde aile fotoğrafları belleğin aktarım araçlarından biri olarak hem kültürel hem de iletişimsel belleğin konusudur. Erll’e göre aile anıları, gündelik hayata odaklanması, yüz yüze iletişim, sözlü iletişim ve üç ya da dört kuşakla sınırlandırılmış olmasından ötürü öncelikle iletişimsel belleğin alanına girmektedir. Ancak dikkat çektiği nokta, kültürel olarak mevcut olan anlatı ve imgelerin aile hatıraları tarafından kültürel belleğe çevrilip aktarılmasıdır (Erll, 2011, s. 312).

Fotoğrafik imgeler bireysel ve kültürel belleğimizi şekillendiren enstrümanlardır (Hirsch, 2002, s. 14). Belleği anlatılarla aktaranlar yok olsa da fotoğraflar belleğin yerine geçmekte, kuşaklararası iletişimi mümkün kılmaktadır. Berger’in de belirttiği gibi “fotoğraf icat edilmeden önce fotoğrafın yerini tutan” şey de bellekti (Berger,

2015a, s. 71). Nitekim *Lehçeti'l Hakayık* adlı kitap fotoğrafı resimli bellek olarak tanımlamıştır (Aktaran: Ak, 2001, s. 317). Bir benzeri de Smith'in fotoğrafa 'hafızalı ayna' demesidir (Aktaran: Acun, 2004, s. 103) Ancak bellek kendi başına bir anlamı ve anlatıyı içinde saklarken fotoğraf bunu yapamaz (Berger, 2015b, s. 73).

1.4. Hatırlama Aracı Olarak Aile Belleği ve Aile Fotoğrafları İlişkisi

Aile fotoğrafları genellikle bir seri halinde kurgulanır. Bu seri halindeki aile fotoğrafları belirli bir bakış açısıyla bir aile hikâyesi inşa eder. Fotoğrafların üretimi, seçimi, düzenlemesi ve sergilemesi süreci aslında ailenin kendisini oluşturma sürecidir. Aile fotoğrafları ailenin kültürel inşa sürecinde uğrak noktasıdır (Kuhn, 1995, s. 17). Böylece aile fotoğrafları bellek ve anılarla ilgilidir, yani bir grup insan tarafından paylaşılan bir geçmişin hikâyesidir (Kuhn, 1995, s. 19).

Bellek ve imge yakın, hatta iç içe ilişkidir. Ricoeur'ye göre "Geçmişin temsilini meydana getiren mevcudiyetin bir imgenin mevcudiyeti olduğu görülür. Geçmiş bir olayı zihnimize canlandırdığımızda ya da olayla ilgili olarak aklımızda bir imge bulunduğunu söyleriz" (2012, s. 23). Fotoğraflar için de böyledir. Fotoğraflar zamanı konu alır ve geçmişi temsil eder. Bu, imgenin; çalışma özelinde aile fotoğraflarından yansıyan 'birlik' imgesinin mevcudiyetidir. Ricoeur bellek ve imge/lemin birbirine bitişik olduğunu, bunlardan birinden bahsetmenin diğerinden de bahsetmek anlamına geldiğini vurgulamaktadır. Ona göre hatırlama edimi hafızaya indirgenmiş olsa da imgelemin içinde dolaşır (Ricoeur, 2012, s. 23).

Benjamin de hafızada aranan anıların çoğu kez bize görsel imgeler halinde geldiğinden kuşku duymaz (2014a, s. 115). Bergson'ın *Madde ve Hafıza* yapısından yola çıkarak bu başlığın "hafızanın yapısını deneyimin felsefi yönü için belirleyici gördüğünü gösterir" diyerek hafızanın somut olanla (görsel olanla) ilişkisini vurgulamıştır. "Gerçekten de deneyim hem kolektif hem de özel yaşamda bir gelenek işidir. Anılarda sıkı sıkı saptanmış tek tek durumlardan çok, biriktirilmiş, çoğu kez bilincine varılmamış, ancak hafızada birbiriyle kaynaşmış verilerden oluşur" (Benjamin, 2014b, s. 117-118).

Bellek, tarih gibi zamansal süreklilikler, gelişmeler ve nesnelere ilişkisine bağlı değildir; "...somuta, uzama, harekete, imgeye ve nesneye kök salmıştır" (Nora, 2006, s. 19). Depeli'ye göre (2010, s. 20) belleğe baktığımızda "hatıra buğusunun ve

duygusallığın varlığını sürdürdüğü bir zihni düzleme” bakıyoruz demektir. Fotoğrafa bakmak da böyle bir şeydir. Depeli'nin ifade ettiği gibi “Kişi imgelerle hatırlar; deneyimlediği, temas ettiği anlardan biriktirdiği imgeleri ‘şimdi’nin içinde devindirir, farklı zamanlarda ve mekânlarda gezdirir, çeşitli duygularla ve nesnelere buluşturur”. Hatırlama, görsel olanın düzeneğinde iş görmektedir (2010, s. 20).

Kültürel belleğin üreticisi olan aile fotoğrafları yalnızca o belirli ailenin ya da aile üyesinin bakışıyla anlam kazanmaz, artık sosyal bir alanın içinde de belleğin taşıyıcısı ve sürdürücüsü olmuştur. Aile fotoğrafları hem bellek depolarıdır, hem de belleğin işlemesine vesile olur. Bu nedenle kültürel bir öneme sahiptir (Kuhn, 2007, s. 284). Kuhn, aile fotoğraflarını hatırlanmak üzere kurgulanmış bir sahneye benzetir (1995, s. 12). Kültürel belleğe işlemiş olan imgelemin fotoğraftan yansıyan imgeyle buluşma anında Sontag'ın söylediği gibi gerçekliğin izleri kalmıştır (2005, s. 197). Depeli'ye göre (2013, s. 16) “Fotoğrafın bellekle bağlantısı, onu hatırlayan kişilerle bağı koptuğunda da bitmez. Kültürel bellek onu yepyeni bağlamların bileşeni yapabilir; fotoğraf aktif bir hatırlama ve hatırlatma aracıdır”.

Kültür ve tarih fotoğraflara yazılırken/kodlanırken Berger'e göre fotoğraf makinesi bizi belleğin yitirilmesine karşı ve sürdürülebilmesinin ağırlığından kurtarır: “Bizi Tanrı gibi gözler; bizim yerimize de gözlemde bulunur. Gene de hiçbir Tanrı bu ölçüde sinik olmamıştır; çünkü fotoğraf makinesi unutulsun diye kaydeder” (2015a, s. 74-75). Peki, imge eşliğinde unutilan nedir? Eğer geçmişten uzanıp gelen bir imgeye bakıyorsak bu geçmişe dair bir şeyler bilmemiz gerekir (Berger, 2007, s. 94).

Kültürel bellek olarak aile fotoğraflarının modernleşmenin aile ideolojisini sürdürdüğü kuramsal tartışmasından yola çıkan bu çalışma için belleğin kritik rolü, tam da modernleşme ve uluslaşma sürecine katkısı bağlamında kavranmalıdır. Kuhn'a göre;

Ulus fikri ve hafıza bir araya geldiğinde bireyler imgelerinde bizim olan bir kültür ve tarih yaratırlar. Bu noktada aileler ulusun en küçük birimi olarak önemli bir yer teşkil ederler. Mensubu olunan ulusun aileleri, yaşanan kültürel ortamı düğün ve aile fotoğraflarına yansıtırlar (Aktaran: Ulu, 2013, s. 23).

Peki, aile nedir? Modernleşme sürecinde aile nasıldır, aile ulus-aileye nasıl dönüşmüştür? Kültürel belleğe ilişkin modern ailenin imgesi nedir ve nasıl

kurulmuştur? Fotoğraftan yansıyan aile imgesi hangi sosyal-tarihsel bağlam içinde oluşmuştur?

2. AİLE

Aile devlet politikalarının en temel araçlarından biridir. Bununla birlikte, üyeleri arasındaki ilişkiler, diğer kurumlarla ilişkileri ve yapısında barındırdıkları açısından keskin sınırları olan bir aile yapısından söz etmek çok da mümkün görünmüyor. Aile dediğimizde bir ucu devlete bir ucu bireylere doğru esneyen bir kurumdan söz ediyoruz. Kavramı kısaca tarihselleştirerek ve kültürel özgüllükleri dikkate alarak gözden geçirelim: Aile çeşitli toplumlarda türlü şekillerde tanımlanmış ve aileye değişik düzeylerde önem atfedilmiştir. Öte yandan tek bir toplum içinde de farklı tarihsel dönemlere göre ailenin tanımlanış biçimi ve aileye verilen önem düzeyi değişiklik göstermektedir (Poster, 1989). Harris (1981)'e göre aile var olduğu toplumsal yapıdan bağımsız olan atomik bir kurum değildir. Aksine, tarihsel ve toplumsal koşullara göre değişik biçimler ve içerikler kazanır (Aktaran: Dedeoğlu, 2004, s. 142).

İlişkiselliğinin çokluğu ve esnekliğinin etkisiyle aileye dönük tanımlar ve yaklaşımlar da çeşitlenir. Bu bölümde öncelikle ailenin bir kurum olarak ve tarihsel perspektifle ele alınışına dikkat çekilmektedir. Ardından “kavramların ve sözcüklerin tarihi öğreticidir” (2012, s. 22) diyen Ricoeur'den icazet alarak aile kelimesinin kökensel tanımına ve ailenin tanımlanış biçimlerine kısaca değinerek devam edilmektedir. Sonrasında modernleşme döneminde ulus-devletleşme politikalarıyla birlikte aile kurumu tahayyülden tasvire bir yolla izlenmektedir.

2.1. Kurum Olarak Aile ve Tarihsel Perspektif

Bu çalışmada aile kurumuna tarihsel perspektiften yaklaşılmaktadır. Tek bir ailenin 19. yy.'ın son çeyreğinden 20. yy.'ın ilk yarısına kadar uzanan fotoğraflarına odaklanan çalışmada tarihsel bir kavrayışı benimsemek özellikle elzem olmuştur. Çalışmada aile; ulus-devletleşme olarak adlandırılan sosyo-politik anlamda bir toplumsal dönüşüm süreciyle ilişkisi içinde ele alınmaktadır. Nitekim, sahadan edinilen bulguların analizinde daha detaylı izlenebileceği üzere, söz konusu fotoğraflar aynı zamanda bu süreci içeren göstergelerdir.

Güçlü'ye göre kurumsal yaklaşım “bir tek kavramdan ziyade, tarihsel karşılaştırmalar veya kültürel farklılıklar ve geçiş üzerine dayandırılan bir metodolojidir. Aile kurumunu bir organizma ve sistem olarak dikkate alır ve onu bütünsel toplum içine yerleştirir. Aileyi diğer toplumsal kurumlar içinde değerlendirir. Pek çok aile biçimi olduğunu söyler. Geniş bir zaman ölçeğinde sosyal değişmeyi inceler” (2012, s. 77-78). Canatan da ailenin tek başına bir kurum olmadığını, başka kurumlarla ilişkisi içinde anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir. Zira aile başka kurumları etkilediği gibi kendisi de başka kurumlardan etkilenmektedir (2013, s. 19).

Geleneksel düzenden modern döneme geçildiğinde geniş olmaktan ‘çekirdek’ olmaya doğru dönüştüğü söylenen gelen aile kurumu, toplumun çekirdeği, en küçük sosyo-ekonomik birimi, temeli tamlamalarıyla toplumsal sistem içinde konumlandırılmakta ve buna manevi işlevselliği de dâhil edilerek kutsallaştırılmaktadır. Yazan'a göre ilk dönem aile çalışmaları evrimci bakışa sahiptir, ancak, Montgomery son dönem aile çalışmalarının dahi ilk dönem çalışmalarının temel varsayımlarına dayandığını ifade etmektedir (Aktaran: Güçlü, 2012, s. 68). Güçlü'ye göre “Ailenin toplumun temel birimi olduğu, toplumun ve ulusun bütünlüğünü ailenin bütünlüğü ve dengesi üzerine dayalı olduğu veya ailenin geniş aileden çekirdek aileye doğru evrildiği gibi” (2012, s. 68) vurgular hala temel varsayımlardır.

Aileye ilişkin bu vurgular çalışmada varsayım olarak temel alınmasa da göz ardı edilmemektedir. Bu varsayımları kabul etmek ailenin kurumsallaşmış yapısını da vurgulamak anlamına gelir ki bunlar toplumun algı düzeyinde kalıplaşmıştır. Zira sosyolojik açıdan kurum bir anlamda topluma ilişkin “yerleşik görünümüleri” ifade eder (Marshall, Kurum, Toplumsal Kurum, 1999a, s. 438). Aile her ne kadar keskin çizgilerle anlatılamasa, evrimsel olarak ele alınmasa, görünümüleri mutlaklaştırılamasa da varlığıyla yerleşikleştirilebilmektedir. Başka bir ifadeyle ailenin kurum oluşunu Aydın'ın (2000) “insanların yaşam tarzlarının örüntüleşmiş bir kısmı”, “çoğunluğun paylaştığı davranış örüntüleri” tanımlamalarına dayandırmak mümkündür. İçli (1997)'ye göre bu yaklaşım, tarihsel incelemeleri ve kültürel farklılıkları kapsar. Koyuncu için ise evlilik ve aile kurumu, onu oluşturan parçalar tarafından ayakta tutulan bir organizma, bir sistem gibi dikkate alınan bütünsel toplum içine yerleştirilir. Bu nedenle bu yaklaşım yapısal-işlevselci yaklaşımla benzerlik gösterir. (2013, s. 44).

Aileyi ekonomik ve toplumsal bir birlik olarak tanımlayan, aileye yapısal-işlevselci bir perspektiften yaklaşan Gökçe'ye göre de aile “birliğin yürütülmesinde başvurulan sistemleştirilmiş kurallar yönünden bir kurumdur (2007, s. 188)”.

Koyuncu ve Gökçe bütünsel toplum içine yerleştirilen ailenin etkileşimsel halini yok saymış gibidir. Hâlihazırda yapısal-işlevselci bir yaklaşımla benzerlik gösterse dahi politik ve sosyo-ekonomik bir birim olarak ailenin eleştiri kaldırır niteliklerini göz ardı etmemek gereklidir. ‘Birliğin yürütülmesi’ gibi bir işlevsellik mevcut (algısal düzeyde de olsa) aile yapısının ezelden beridir var olduğunu kabul etmek anlamına gelir ya da başka bir halin olasılığını görmeyi engeller. Hangi ‘birlik’, cevaplanması gereken bir sorudur.

2.2. İçerdikleriyle ve Dışladıklarıyla Aile Kavramı

Aile gündelik dilde sıkça kullanılan bir sözcük olmakla birlikte, bir olguya işaret etmesi bakımından oldukça yeni bir kavram sayılır. 19. yy.’dan önce kaleme alınmış sözlüklerde aile sözcüğüne rastlanmamaktadır. Bu aynı zamanda bir şeyi açık eder aslında. Sözlüklere giren aile esasen ‘modern aile’dir. Türkçeye Arapçadan geçmiş kelimenin “bir kişinin bakmakla yükümlü olduğu kişiler, hane halkı” anlamına geldiği ve hane halkı sözcüğünün tekili olarak kullanıldığı kabul edilir (Nişanyan, 2002). Hane ise Farsçadan dile geçmiş ‘ev’ sözcüğünün karşılığıdır (Nişanyan, 2002b).

Tanımlarda ‘aynı çatı altında’ yaşayan insanların oluşturduğu bir birliği izlemek mümkündür; bu birlikten ‘halk’ diye söz edilmektedir. Öte yandan tanımlarda, bu aynı çatı altında yaşayan insanlar arasında bir yakınlık bağı tarif edilmediğini de görebiliyoruz; halk tarifi muğlak bir bütünlük gibidir; daha heterojen olmaya açık çoklu bir ilişkiler ağını akla getirmektedir.

Etimolojik tanım aile tarihinden bir iz sunuyor olsa da pratik alanda ele alınmış biçimleri de önemlidir. Tanımlamalarla devam edelim. Türköne, Türkiye’de aile kurumunun tarihini inceleyen çalışmalarda üyeleri bakımından anne, baba ve çocuklar olmak üzere yapılanmış bir aileden söz edilemeyeceğini ifade etmekte ve bu üyelerin arasındaki ilişkilerin geçmişte gevşek olduğunu belirtmektedir. Yazarın tanımının devamında kavramın akrabalık, klan üyeliği gibi daha geniş bir toplulukla bağlantılandırıldığı görülmektedir (Aktaran: Tezcan, 2000, s. 21). Bu haliyle aile erken dönem tanımlarında

henüz kolektif yaşam bütünlüğü olarak toplum çerçevesinden koparılmış ayrı bir birim değildir.

Osmanlı Dönemi'nde müderris ve kadı olarak görev yapan düşünürlerden Kınalızade Ali Efendi (1511-1584m.) aileyi meydana getiren unsurları “baba, anne, çocuklar, hizmetçi (yardımcı), beslenmeyi temin eden yiyecekler (gıda)” olarak belirlemiştir (2013). Hizmetçiyi aileye dâhil eden bu çerçevenin gıdayı da aileden sayması dikkate değer sosyo-ekonomik bir vurguya işaret etmektedir. Yazar ayrıca aile ile devlet arasında bağ kurmakta, iyi bir ailenin nasıl olması gerektiği konusunda öneriler sunmaktadır.¹⁰

Daha yakın bir tarihe yaklaştığımızda; Osmanlı'nın son dönemlerinde yaygın kabulün aksine aile artık nüfusu bakımından daha küçüktür. Duben ve Behar araştırmalarında¹¹, İstanbul'da ortalama aile tipinin çekirdek yapıda olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bulgular İstanbul'daki tüm hanelerin % 10'dan biraz fazlasının çok aileli hane tipinde ve bunların da daha çok toplumun üst tabakasından olduğunu göstermektedir (2014, s. 255). Ancak bununla birlikte geniş aile bağlarının devam etmekte olduğu ve İstanbul'un Anadolu'dan farklı, kendine özgü demografik ve kültürel özellikleri olduğu da vurgulanmaktadır (Duben & Behar, 2014, s. 256). Ortaylı da İmparatorluğun büyük liman şehirlerinde çekirdek ailenin yaygın olduğunu bununla birlikte geleneksel şehir ve köylerde işbölümü ve güvenlik sebebiyle birkaç kuşağın bir arada yaşamak durumunda olduğunu söylemektedir (2012, s. 20). Özbay (2015, s. 58-59), kapitalizm öncesi dönemde bile geniş ailenin sürekli bir yaşam biçimi olarak görülmediğini, yaşam döngüsü içinde genişten çekirdeğe çekirdekten geniş doğru bir yapılanmaya geçirebileceğini vurgulamaktadır.

Özbay'a göre esas dikkat edilmesi gereken aile yapılanmasındaki ilişki biçimleridir. Bu anlamda hem ailenin üyeleri arasındaki ilişki hem de devlet ve diğer kurumlarla ilişkisi bu biçimlerdenidir. Bu da tarihin belirli dönemlerinde aile üyesi kabul edilen soy bağından kopuk olan kişilerle olan ilişkiler üzerine yeniden düşünmeye sevk etmektedir.

¹⁰ Kınalızade Ali Efendi'nin tanımlamasında 'aile' kelimesinin kullanılması, buraya bir soru işaretinin koyulmasını gerektirir. Söz konusu tarihlere 'aile' kelimesinin olmaması çeviriden kaynaklanan bir çelişki olarak düşünülmektedir. Burada tarif edilen ve aile olarak çevrilen yapı, modern aile çerçevesinin dışındadır.

¹¹ Duben ve Behar araştırma sonuçlarını 1885 ve 1907 yılında yapılan nüfus sayımlarına, dönemin yazılı kaynaklarına (roman, gazete, dergi vb.) ve mülakatlara dayandırmaktadır (2014, s. 30-37).

Kınalızade Ali Efendi'nin aileyi oluşturan üyelerden saydığı hizmetçiler Duben ve Behar'ın araştırmalarında seçkin ailelerin tipik bileşenlerinden kabul edilmektedir ve demografik verilere girmeseler de aile üyeleri tarafından ailenin bir ferdi olarak görülmektedir (2014, s. 83). Nitekim Onur'un (2005, s. 138-141) Osmanlı dönemi günlük yaşamını konu alan yazısında yer verdiği anılarda da konakta yaşayanların aile yaşamı anlatılarında evlatlıkların, beslemelerin, hizmetçilerin aileden kabul edildiği görülmekte ve bu ailelerin görece orta - üst tabakadan oldukları anlaşılmaktadır¹².

Duben ve Behar'ın araştırmasına göre hizmetçi çalıştıran hanelerin yapıları, hizmetçilerin gelip gitmeleriyle de değişmektedir. Evdeki bu tür yardımcılar çoğunlukla genç kızlardır. Araştırmalarındaki örneklerde hizmetçi olarak yer alanların 1885'te % 85'inin 1907'de ise % 80'inin kadın olduğunu ortaya koymuşlardır (2014, s. 81).

Günümüze geldiğimizde ailenin toplumun çekirdeği, en küçük yapı taşı, sosyo-ekonomik birimi, toplumun temeli sayılma gibi özellikleri haizdir. Bu tanımlamalar modern dönemin ailesinin anne, baba ve çocuklardan oluşan küçük bir grup olduğuna işaret etmektedir. Bu yapılanma ise modern ailenin evlilik ve kan bağı yoluyla kurulduğunu nitelemektedir. Yani, hizmetçiler, gıdalar vs. artık aile tanımının dışına itilmiştir.

Beni bu konuya iten soyağacı çalışmasında da (Uğur, 2011a) aile anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile olarak ele alınmaktadır. Ailenin verdiği bilgiler ışığında tarihi ve kan devamlılığı izlendiğinde 1700'lü yıllara kadar götürülen bir soya ulaşılmaktadır. Kitaplaşan bu çalışma herhangi bir kopukluk olmaksızın bir soya ait bütünlük sunmaktadır. Öte yandan, fotoğraflardan ve anlatılardan izlenebileceği kadarıyla, ailede evlilik ya da kan bağı ilişkisi içinde olmayan fakat aileden sayılan kişiler de vardır. Onlar içeride olsalar da dışarıda bırakılmış gibidirler.¹³ Diğer bir deyişle, Duben ve Behar'ın (2014) araştırmalarında olduğu gibi bu çalışmada da hizmetçiler aileden kabul edilmiş, o şekilde anlatılanmışlardır. Toplu fotoğraflarda

¹² Burhan Felek, Halit Ziya Uşaklıgil, Ali Ekrem Bolayır, Ahmet Emin Yalman, Ahmet Hamdi Tanpınar, Nezih Neyzi, Güzin Dino, Orhan Koloğlu, Mevhibe İnönü anlatılarına yer verilmiştir.

¹³ Birkaç istisna kişi, evlilik ve kan bağı olmaksızın soyağacına dâhil edilmişti. Dâhil olma koşulu, 'yaşamlarının önemli anlarını paylaşmış olup, kan bağı olmasa dahi aileden biri gibi' (Uğur, Ailemiz, 2011a, s. 15) olmalarıydı.

görünseler de, soyağacında kendilerine yer bulamamışlardır. Onları aile fotoğraflarında (daha çok ev içi hizmetinde kullanılan kız çocuklar olarak) görmek mümkündür.

Modern ulus-devletin ve ailenin yapısal olarak kurgulanışı ile dışarıdan olanların yahut istenmeyen etnik farklılıkların silikleştirilmesi çabası arasındaki koşutluğu buradan izleyebiliyoruz. Ailenin dışladıkları ile ulusun dışladıkları arasındaki koşutluktan söz ediyoruz, zira ulus ve aile aynı steril kurgunun parçasıdır. Yukarıdaki örneğin de ifade ettiği gibi bu modern dönemde ideal ulus-aile bir bütün olarak kurgulanırken, çok sayıda etnik, dinsel gruptan aileler dağılmış, yersiz-yurtsuzlaşmış, parçalanmıştır. Onların evlatları kendilerine makbul ailelerin himayesinde, ancak evlatlık olarak yer bulabilmişlerdir. ‘Aileden’ sayılıp, kaydı tutulmayanlar çocuklardır onlar. Bu kısa tarihsel arkaplanla birlikte, tezin de hareket noktası olması nedeniyle, bir soyağacı oluşturma çabasının ne anlama geldiğini sorarak devam edelim.

Soyağacı çalışmaları esasen Avrupa’da yaygındır. Fakat Türkiye’de de son yıllarda bu tip çalışmalara daha sık rastlanmaktadır. Bu soyağacı tutma meselesi bir yandan kişisel bir merak veya heves gibi görünse de, öte yandan bu çabanın arkaplanında homojen, steril bir köken arayışı vardır. Dolayısıyla soyağacı oluşturma faaliyeti ulus-devletleşmenin milliyetçi ideolojisinden, maddi ve manevi sınırların belirlenmesinden çok da ayrı düşünülemez. Hele de tarihsel olarak zorunlu göç ve yer değiştirmelerin en yoğun yaşandığı dönemlere bakmakta olduğumuzu hatırlarsak.¹⁴ Soyağacı araştırmalarının zaman içinde arttığına işaret eden Nora, bunun büyük bir olgu olduğunu, hafızanın tarihle yer değiştirmesinden sebep herkesin en ince ayrıntısına kadar kendi tarihini yazmaya giriştiğini söyler (2006, s. 27). Kendi deneyimimden yola çıkarak Nora’nın saptamasının yerinde olduğunu söyleyebilirim. Zira soyağacı arşiv belgelerine dayandırılmaya çalışılarak oluşturulsa da *Ailemiz* albümünde en önemli

¹⁴ Danacıoğlu Türkiye’yi “göç öyküleri toplumu” olarak nitelendirmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nun küçülmesiyle Anadolu’ya muhacirlerin gelmesi, mübadele, Cumhuriyet Dönemi’nde Balkanlar’dan gelen göç dalgaları, iç göçler bellekleri doldurmuş ve bir öykü toplumu yaratmıştır. Bir de gidenlerin öyküleri vardır: Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Süryaniler. Etnik ve dini çeşitlilik de bu göç öyküleriyle ilişkilidir (Danacıoğlu, 2007, s. xii). Böyle bir coğrafyada yerel tarih veya köklerinin peşine düşenlerin ilgi odağıdır soyağacı çalışmaları. Ancak bu çaba genellikle akrabalık ilişkilerinin ortaya çıkarılmasından ibaret kalmaktadır. Soyağacı çalışmalarını aileyi kurum olarak gören sosyolojik ve tarihsel perspektifteki çalışmalardan ayırt etmek gereklidir. Zira soyağacı çalışmalarının ne derece tarih çalışması olduğuyla ilgili haklı tartışmalar vardır (Danacıoğlu, 2007, s. 8-9).

katkı kişilerin hafızası olmuştur¹⁵. Her ne kadar soyağacı bir tarih yazımı olarak sonuçlansa da büyük ölçüde hafızaya dayanır, hafızada kalmış olanlardan ayıklanır.

Jak den Exter soyağacı oluşturma merakının nereden ileri geldiği sorusunun peşine düşmüştür. Ona göre insanların geçmişlerini, nereden geldiklerini, soyağaçlarını merak edişleri ‘acı’yla ilgilidir. Yazar böyle bir işin peşine düşme merakını en çok da göç olguna bağlamaktadır ve şunu söyler:

Sıradan bir şahsın ise soyağacı merakı neden doğar, acaba? Balık sudayken, suyu sormaz, ancak karadayken sorar gerçeğini göz önünde bulundurarak, bu merakı en çok, göçte, uzakta, temaslar kopuk vaziyette veya kısa zamanda kopacak durumlarda, soyağacında sırlı, mucizeli bir şeyler aramakla, geçmişi acı olan durumlarda doğar. Soyağacı merakı etrafını dolduran ve devamlı başının etini yiyen akrabalarından mı, hafif tozlu ve rengi kaçmış eski fotoğraftan, tuhaf tuhaf bakışlarıyla sana ‘Beni, kim olduğumu bilir misin?’ diye seslenen akrabalarından mı ileri geliyor? (2006, s. 122-123).

den Exter metninde müstehzi bir ses tonuyla Türklerin Türklüğünü kanıtlaması için böyle bir işe girişirken temkinli olmaları uyarısında da bulunuyor:

Araştırma araştıra hiç beklemediğin, hayatını değiştirebilir, kendine güvenini sıfıra indirebilir bazı buluntularla karşı karşıya kalabilirsin. (...) Ne kadar parlak bir kimlik getirebilirse o kadar da bozabilir. Türklüğünü ve Türklük gururunu kuvvetlendirmek için jeneolojiye başvuran bir kimse Türkiye’de kolay kolay büyük oranla Rum, Çerkez, Yahudi, Kürt, Arap veya Ermeni çıkabilir. Bana bir şey demedin deme sonradan! (2006, s. 123).

Soyağacı çalışması hem Türklüğü kanıtlamak hem de bu ideoloji çerçevesinde birlik ve bütünlük içinde bir aile tahayyülü sunmak için işe koşulur. Milliyetçilik ideolojisi farklı olanı ne devlette ne de toplumun en küçük yapı taşı dediği ailede görmek istemektedir. Ancak yine de ulusu da aileyi de inşa ederken çeşitli etnik kökenleri silikleştirme çabasında aile ideolojik bir araç olarak kullanılmıştır. Sancar’a göre “modern siyasal toplum, cinsel ve ırksal farklılıkları dışlamanın istikrarsız yapısıdır” (2014, s. 57). Bu doğrultuda özellikle evlatlıklar aile kurumu içinde dışlamanın istikrarsızlığının ‘aleni’ tezahürüdür. Tezin analiz kısmında konu edilen evlatlıklar aile çatısı altına fiziki olarak alınıp bu yapıya söylem ve anlatı olarak dâhil edilmişler de evlat olarak resmi bir kabule ‘mazhar’ olamamışlardır. Ne tam olarak içeridedirler ne de dışarıda kalmışlardır. Evlatlıkların evlat oluşu ailedeki manevi bağı vurgularken ‘-lık’ eki onların içeride olsalar dahi dışarıda kaldıklarının kanıtıdır. Ulus-devletleşme sürecinde evlatlık kurumu

¹⁵ Bu çalışmada araştırmacı olarak yer aldım.

“Evlatlıklar” bölümünde daha detaylı anlatıldığı üzere, aile kurumuna eklenmiştir. Kayıtdışı eklenmemiş bu. İçeri alınmış olsalar da, evlatlıklar ulus-devletin üvey evlatları olarak modern aile tahayyülünün dışında kalmıştır.

2.3. Ulus-Devletleşme Süreci: Modernleşmenin Aile İdeolojisi

Aileye ilişkin ‘modern’ tanımlamalar, aileyi toplum içinde merkezi alana yerleştirmekte, bunu yaparken onun diğer kurumlarla olan etkileşimini ve iktidarla doğrudan ilişkisini silikleştirmektedir. Ailenin neden böyle merkezi önem atfedilerek tanımlanmış olduğu sorgusu, bizi silikleşmiş ideolojik ilişkiler üzerine düşünme, aileyi makro düzlemlerin parçası olarak düşünme çabasına götürmektedir.

Aşağıda öncelikle modernleşme sürecinde ortaya çıkan olgulara ve bunların ilişkisine kısaca değinilmektedir. Ardından Osmanlı’dan Cumhuriyet’e modernleşme sürecinde ailenin devlet tarafından hukuki olarak tanımlanışına, buradan aile üyelerinin rollerine, ailede çocuğun yerine, ardından modernleşme döneminde aile ilişkilerini dönüştüren eğitim reformlarına bakılmaktadır. Eğitim politikaları çizgisinde oluşturulmuş yazılı kaynaklarla ulus-devletin birliğinin ailenin birliğine bağlı olduğu algısının / kabulünün nasıl yaratıldığına değinilmektedir. Nitekim bura aktarılanların izini fotoğraf analizinde de sürebilmekte, aile fotoğraflarında görünenlere baktığımızda bu doğrultuda ilerleyen ulus-aile olgusallığını görebilmekteyiz.

Ulus-devlet, coğrafi olarak sınırları belirlenmiş bir topluma egemen olan devletin, toplumu inşa ederken ortak dil, kültür ve değer yaratımı amacının çıktısı olarak ele alınabilir. Bu ortaklıklara dayandırılan birlik olma, homojenleştirme ideali, adına ‘millet’ denilen çeşitli tarihsel topluluklar yaratmıştır.¹⁶ Ulus-devletlerin millet yaratma arzusunda başat yöntemi ise milliyetçilik olmuştur. Modern milleti temel gerçeklik olarak ele alan Hroch milliyetçiliği milletin varoluşundan önce ortaya çıkan bir olgu olarak ele almaktadır (2011, s. 22). Ancak milletlerin toplumsal bir birim olarak mevcut olması toprak esasına dayanan modern devletin ulus-devletle ilişkilendirilmesine bağlıdır ve oluşumları “yapaylık, icat ve sosyal mühendislik unsurları”yla mümkün hale gelir. Bu anlamda ise “analitik düzlemde milliyetçilik milletlerden önce gelir”

¹⁶ Hobsbawm bir millet olmanın gerekliliklerinin genellikle ‘ortak’ dil, etnik köken, toprak, tarih, kültür gibi özelliklere dayandırıldığını, bugün dahi bunların evrensel hale sokulmaya çalışıldığını ileri sürmektedir. Ona göre milletlerin ne olduğuna ilişkin tek ‘nesnel’ kriter haritadır (2014, s. 19-21).

(Hobsbawm, 2014, s. 24). Milliyetçiliğin ilk kuramcılarında Gellner'in deyişiyile “devlet kesinlikle ulusun yardımı olmadan ortaya çıkmıştır” (1992, s. 27). Konu bağlamında şüphesiz önemli olan etnik farklılıkların da üstü örtülerek milletin homojen bir bütünlük olarak devlet eliyle yaratılmış olmasıdır.

Ulus-devletin oluşumu, milliyetçilik, millet inşası modern çağın yarattığı olgular ve toplumsal örgütlenme biçimleridir. Brubaker'ın dile getirdiği üzere akademik alanda çok az kişi milletlerin statik olduğunu düşünmekte ve çeşitli milletlerin oluşumuna ilişkin birbirinden farklı görüşler olsa da bu alandaki pek çok kişi “uygun koşulların oluşmasıyla tarihin belirli bir döneminde ortaya çıktıklarına” inanmaktadır (Özkırımlı, 2013, s. 260-261). Nitekim bugün tarihi çok eskilere götürülen pek çok milletin son birkaç yüzyılın (modernleşme denilen tarihsel sürecin) ürünü olduğu ortadadır (Özkırımlı, 2013, s. 261).

Modernleşmenin ne zaman ve nasıl geliştiğine ilişkin çeşitli yaklaşımlar mevcuttur, ancak bunların “en muhtemel olanı teknoloji ve değerlerdeki değişimlerle başlatılmasıdır” (Marshall, 1999b, s. 509). 19. yy.'da Avrupa'da sanayileşmenin başlaması aynı zamanda toplumsal yapıları da dönüştürecek bir modernleşme hamlesidir. Yine aynı yüzyılda modernleşmenin ürünü olarak doğan sosyoloji, dönüşen toplumsal yapıları gelenekselden moderne evrilen toplumlar olarak kavramıştır. Dönüşüm, sosyolojinin kurucu isimlerinden Durkheim tarafından mekanik - organik dayanışma, Weber tarafından geleneksel otorite - tarafsız bürokrasi düaliteleriyle ifade edilmiştir. Bu iki kavramsallaştırmada da modernleşmenin işbölümü ve kurumlarla ilişkili olduğu görülmektedir. Zira modernleşme sürecinin “sonucunda kurumlar çoğalır geleneksel toplumların basit yapıları modern toplumların karmaşık yapılarına” dönüşür (Marshall, 1999b, s. 509). Sosyologlar sözü edilen tarihsel sürecin içinde yaşamış olmalarına rağmen ulus-devleti, milletleri ve milliyetçilik akımlarını doğurduğu konusuna fazla yaklaşmamışlardır (Özkırımlı, 2013, s. 54-55). Ancak çözümlerinde belirgin olarak toplumun örgütlenme tarzını vurguladıkları görülmektedir. Milliyetçiliğe modernist açıdan yaklaşan Breully'ye göre milliyetçilik bir siyaset biçimidir ve modernleşmeyle ilişkisine bakılmalıdır: “Modernleşme, ‘iş bölümü’nde temel bir değişimi içerir”. Ona göre modernleşme sürecinde ticari ve mesleki birliklere dayalı, toplumdaki başlıca görevlerin belirli grupları temsil eden

kurumlarda toplanması olan birleşik işbölümünden toplumdaki belli başlı tüm işlevlerin ayrı kurumlarda toplanması olan işlevsel işbölümüne geçilmiştir. Böylece bu dönüşüm toplumdaki türlü işlevlerin ayrı ayrı kurumlarda toplanmasını gerektirmiştir (Özkırmı, 2013, s. 131). Toplumun işlevlerinin ayrıştığı ve çeşitli kurumlara dağıldığı bu dönemde kopuşu bütünleyecek yeni yapılar gereklidir (Mardin, 2015b, s. 25). Bu durumda “siyasi yükümlülüklerin tek kaynağı olarak” devlet ortaya çıkmıştır (Özkırmı, 2013, s. 132). Modern devlet bürokrasiyle, askeri, yargı, polis örgütleriyle, eğitim, iletişim sistemleriyle bir varlık olarak daha küçük toplum birimlerini gölgelemiştir (Mardin, 2015c, s. 355). Hobsbawm’a göre “hızlı sanayileşmenin yol açtığı bölünme ve çözümler karşısında toplumsal bütünlüğü güvence altına almak” milli topluluk olmayı gerektirmiştir (Aktaran: Özkırmı, 2013, s. 143).

Bu çalışmanın sınırına dönersek; Osmanlı ve Türkiye coğrafyasında modernleşme süreci, Kocabaşoğlu’nun ifadesiyle ‘sanayileşmeden modernleşme’k bir anlamda ‘üretmeden tüketmek’ deneyimi olarak yaşanmıştır (2007, s. 14). Sanayileşmenin ve eşgüdümlü olarak modernleşmenin ayrıştırdığı işbölümünü bir arada tutan, Deutsch’ün ifadesiyle ‘toplumsal seferberlik’, ulaşım ve iletişim ağlarının kurulmasıyla mümkün hale gelmiştir. Bir topluluk bir kısım ihtiyacı üretmekte uzmanlaşır ve toplumun geri kalan kısımlarıyla iletişim ve ulaşım ağları yoluyla seferberliğe katılır (Aktaran: Mardin, 2015b, s. 26). Oysa 19. yy. Osmanlısında ekonomi, Mardin’in belirttiği üzere iletişim ağlarından geri kalmıştır. Kitap, gazete, telgraf gibi iletişim araçları da daha çok yönetici sınıfın elindedir. İletişim ağı daha sonra genişleyecek, diğer sınıflara da yayılacaktır ancak modernleşmeye ilişkin radikal değişiklikler yönetici sınıfta yaşanmıştır. Modernleşme sürecindeki toplumsal seferberlik ekonomi alanında bir bütünlük sağlanmaktan ziyade tüketim hakkında fikir edinmekle kalmıştır (Mardin, 2015b, s. 26-27).

Sanayileşmeden modernleşen ve bu süreci bir kopuştan ziyade devamlılık olarak yaşayan Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti ulus-devletleşme sürecine ekonomik bir reformdan ziyade üst yapıdaki düzenlemelerle girmiştir. Reformcu sultanlar modernleşmeye ilk olarak ordudan başlamışlar ve Batı’yı örnek alarak askeri okullar kurmuşlardır (Ahmad, 2015, s. 12). Ortaylı’ya göre de;

19. yüzyıl dünyasının koşulları içinde merkeziyetçi ve bürokratik yapıya ve bu tür bir yönetimin gereği olan standart, derlenmiş bir hukuki mevzuata sahip olması kaçınılmaz olan Osmanlı İmparatorluğu, modernleşmenin ilk adımlarını askeri mekteplerdeki ıslahatla beraber aile bağlamında hukuk alanında atmıştır demek pek yanlış olmaz (2012, s. 188).

Askeri alandaki reformların yanı sıra milli eğitim sistemi, yargı mekanizması, idari sistem gibi Batı'nın pek çok kurumu özünü yitirerek Osmanlı'ya yerleştirilmiştir (Mardin, 2015a, s. 12). Kurumsal düzenlemelerin yanı sıra Batı'nın günlük kültürü de (giyim, ev eşyası, evlerin stili, insanlar arası ilişkiler vs.) imparatorluğa girmiştir¹⁷ (Mardin, 2015a, s. 13). Bir anlamda Osmanlı'dan Cumhuriyet'e modernleşme Batılılaşma deneyimi olarak yaşanmıştır.

Bu izlekte Türkiye'de modern aile siyasal olarak yapılandırılmaya çalışılmıştır. Bu yapılandırma; aile kurumunun hukuk, eğitim gibi diğer kurumlarla ilişkisi içinde ve aileyi yapılandırmada bu kurumların araçsallaştırıldığı bir sistemdir. Modern aile ideolojisinde ulusun birliği ile ailenin birliği arasında bir bağ kurulur; ulus bir anlamda ailenin birliğiyle mümkündür. Bora'ya göre aile “ulusun organik bir bütünlük olarak kurulmasında kritik rol oynayan alanlar”dan biridir (2010b, s. 54). Çünkü toplumu dönüştürmekte uzun vadeli hedeflerde gerekli tasarlanmış insan tipinin ortaya çıkmasında gerekli güç ve enerji birikimi ailededir (Aytaç, 2012, s. 11). Kendi içindeki (üyeleri arasında, toplumsal cinsiyet rolleri bakımından, diğer kurumlarla ilişkisinde vb.) tüm çatışmalara rağmen söz konusu birliğin sürdürülmesi geçiş sürecindeki bir toplumun ulus-devlet yaratma çabalarındaki anlayışla paralellik gösterir. Ailenin birliği, bütünlüğü; ulusun birliği, bütünlüğü anlamına gelmiş ve zihniyet yapıları da buna göre dönüştürülmeye çalışılmıştır. Geleneksel toplumdan modern topluma geçişteki “... dönüştürme işleminin varması beklenen nihai hedef, kendi evinde mutlu ve huzurlu bir hayat sürmesi istenen özerk ve akılcı bireylerden müteşekkil bir yurttaşlar cemaati idealini gerçekleştirilmesi”dir (Aytaç, 2012, s. 12). Tasarlanan ulusun oluşumu bireylerin ve en nihayetinde bireylerin içinde yer aldığı ailenin tasarımını gerektirmiştir. Bu devlet eliyle olmuştur. Dönüştürme hedefi fotoğraflara da yansımış, fotoğraflardaki ‘mutlu aile’ devlet diliyle şöyle doğmuştur:

İttihatçı dönemin ilk yıllarında geleneksel (pederşahi) aile yerini çekirdek aileye bırakır. Çekirdek aile ‘yeni hayat’ın / modernliğin ana eksenine oturmuştur (Toprak, 1992, s.

¹⁷ Batılı yaşam tarzının göstergeleri analiz bölümünde ele alınmıştır.

217). Tanzimat ve Meşrutiyet'in modern aile anlayışı ile İttihatçılar'dan Cumhuriyetçilere geçen aile anlayışları arasında birçok açıdan süreklilik vardır (Sancar S. , 2014, s. 211). İttihatçılar ulus-devletleşme kaygılarında aileyi kamusal alana sokmuş ve çözüm için aile politikalarını oluşturmaya yönelmişlerdir (Toprak'tan aktaran: Sancar S. , 2014, s. 210).

Osmanlı'nın son yarım yüzyılında şer'i mahkemelerde dayanak olarak kullanılan özel hukuk kuralları dizini Mecelle'de aile şöyle tanımlanmaktadır:

Fıkî meseleler, ya âhîret işine dairdir, ki ibâdet hükümleridir, veya dünyaya dairdir ki münâkehat (aile), muâmelat (alış-veriş) ve ukûbat (suç ve ceza) kısımlarına ayrılır. Cenâb-ı hak, bu dünya düzeninin takdir edilen zamana kadar devam etmesini irade edip bu ise *insan neslinin devamlılığına ve bu da insanın üreyip çoğalmasına ve bu da evliliğe ve şahısların kesilmemesine bağlıdır*.¹⁸ İnsan ise mizacının itidali dolayısıyla, sürekli gıda, mesken ve elbise bakımından sınaî işlere muhtaçtır. Bu da fertler arasında dayanışma ve ortaklık doğmasına bağlıdır (Mecelle).

Mecelle daha çok ticari ve yargı alanlarındaki düzenlemelerle ilgilidir ve esasen düzenlemenin odağı aile değildir (Aytaç, 2012, s. 162). Ancak yine de toplumun örgütlenmesi düzleminde 'modern aile' tanımlanmış olmasa da modern aileye atfedilen 'çekirdek' yapının izlerine rastlanmaktadır. Mecelle'nin bu 1. maddesinde ailenin temel işlevinin fizyolojik üretim olduğu, ekonomik bir birliktelik olduğu ve bunun koşulunun da evlilikle (nikâhlanmayla) mümkün olduğu anlayışı görülmektedir.

İttihatçı dönemin 1917 tarihli Hukuk-u Aile Kararnamesi aile yapısını düzenleyen ilk kanunlaştırma hareketi olarak görülmektedir (Yazıcı, 2015, s. 571). Bu kararname ile nikâhın hâkim tarafından kıyılması ve mahkemece onaylanması esası getirilmiş, bu anlamda evlenme ve boşanma konusunda devlet kontrolü arttırılmıştır (Yazıcı, 2015, s. 572). Evlilik tamamen devletin düzenlediği bir yapı haline gelmiştir. Kararnamenin dikkat çekici bir niteliği de çoğulcu karakter taşımasıdır. Toplumun heterojen yapısı dikkate alınarak Müslüman, Yahudi ve Hristiyan dinlerinin evlenme ve boşanmaya ilişkin esaslarının bir araya getirilmesinden oluşmuştur (Yazıcı, 2015, s. 568). Ancak Müslüman bir kadının gayrimüslim biriyle evlenmesinin yasak olması gibi geleneksel değerler kanunda mevcudiyetini korumuştur (Aytaç, 2012, s. 164). Bu gibi maddelerle evlilik yoluyla kurulan aile anlayışında çoğulcu niteliğin sınırları belirlenmiştir.

¹⁸ *Vurgu bana aittir.*

Cumhuriyet Dönemi özel hukuk kurallarını düzenleyen Türk Kanuni Medenisi (1926)'nde ise aile, evlilikle kurulan; anne, baba ve çocuklardan mütevellit bir birim olarak tanımlanmış bunun yanı sıra çocukluk tanımlanarak, ebeveynlerin çocuklara bakmakla mükellef olduğu vurgulanmıştır. Bu yasanın Müslüman ve gayrimüslim ayrımını ortadan kaldırdığını dile getiren Aytaç, bunun 1917 tarihli Kararname'ye göre çok büyük bir fark olduğunu söylemektedir. Dinsel cemaatlerin devlet karşısında eşitlenmesi ve aile yapılarının homojenleştirilmesi adına ciddi bir değişimdir (Aytaç, 2012, s. 166). Türk Kanuni Medenisi'ne göre;

“Evllenme merasiminin icrasıyla, evlilik birliği vücut bulur. Karı koca yekdiğerine karşı bu *birliğin saadetini*¹⁹ müttehiden temin ve çocukların iâşe ve terbiyesine beraberce ihtimam etmek hususlarını iltizam etmiş olurlar” (Türk Kanuni Medenisi).

Mecelle'de aile birlikteliği dayanışmanın doğmasına bağlı olarak kurulan bir yapı olarak kurgulanırken Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ailenin 'saadet' içinde olması gerektiği şartı karşımıza çıkmaktadır. Nitekim 2001'de yürürlükten kaldırılarak yerine getirilen Türk Medeni Kanunu'nda bu duygusal birlik korunmuştur, benzer şekilde ailenin 'mutluluğu' hedeflemektedir. Modernleşme sürecinde ailenin duygu durumuyla kurulması ve sürdürülmesi gereken bir birlik olduğu vurgusu yasalaşmıştır.

Nitekim Aries de, aile nüfusundaki değişimin saptanmasının yeterli olmadığını aile tarihi açısından bireyleri kuran 'duygusal süreçlere' ve bu halle birlikte toplumsal etkileşimine bakmak gerektiğini ileri sürmüştür (Aytaç, 2012, s. 92-93). Shorter da çekirdek aileyi üretim odaklı bir yapı olmaktan ziyade üyeleri arasındaki ilişkiler düzeyinde, 'ruh hali' olarak ele alır (Aktaran: Onur, 2005, s. 104). Ailenin çekirdek tipte olduğu kabulü, saadet gibi soyutluklarla kurulduğu ya da kurulması gerektiği modern zamanlara özgüdür. Aile geçmişte genişti ya da çekirdekti. Bununla ilgili elimizde genelleştirme yapabilecek kadar yeterli bilgi bulunmamaktadır. Önemli olan çekirdeklik üzerine yapılan vurgudur. Çekirdek yapıya geçildiğinin sürekli vurgulanması mutluluk gibi bir duyguyu somutlaştırma çabası gibi görünmektedir. Bu halde çekirdek aileye ve esas olarak yasal düzeyde de duygu durumuna yapılan gönderme toplumsal ve siyasal düzlemde, ne işe yarayacaktır?

¹⁹ *Vurgu bana aittir.*

Aytaç'a göre "duygusallık adı altında gerçekleşen şey, ilan edilmemiş bir tahakküm stratejisinin yürürlüğe konmasıdır" (2012, s. 116). Çekirdek ailedeki duygusallık geleneksel aile ve ilişkilerin baskıcı görülen yönünü ortadan kaldırarak modern özgürlüğe ulaştıracak bir yoldur. Sirman'a göre "duygusallıkla mantığın dengede olduğu, zor yerine rızaya dayanan bir bağlılık biçimi olarak" sevgi "ben-sen ilişkisini tanımlaması açısından, özneliliğin kurulmasında önemli rol oynayan bir kavramdır" (2002, s. 240). Ancak aileye özgü duyguya dayalı yapı aynı zamanda iktidarın denetim biçimlerini de meşrulaştıracak bir yoldur. Çünkü bireyi ve aileyi çevrelediği toplumsal yapıdan ayırmak bu sistemin eleştirilmesini olanaksız kılmaktadır (Aytaç, 2012, s. 116-117). Nitekim ortak iyinin hedeflendiği, eşit yurttaşlık ilkesini benimseyen cumhuriyetçi anlayış zümrelerin ortadan kaldırılması amacıyla, bu zümrelerin oluşumu ve devamlılığını sağlayan dayanışmacı geleneksel aile tipinin ve akrabalık sisteminin siyasal gücünü sınırlandırmak istemektedir (Aytaç, 2012, s. 105-106). Sirman'a göre de;

Anne, baba ve çocuklardan oluşan milli çekirdek ailenin yeni yaratılmakta olan özel alana uygun bir biçim olarak başat, başka bir deyişle imtiyazlı olmasını sağlamak için, büyük evlerin, geniş ailelerin, aşiretlerin ya da parçalanmış ailelerin eski ya da olamamış olarak ötekileştirilmeleri gerekir. Bir başka deyişle geçmiş düzen olduğu haliyle unutulmalı, hatırlanma süreci belli disiplinler, kuramlar ve söylemler içerisinde gerçekleşmeliydi (2002, s. 239).

Bu sebeple de geleneksel aile yerine yurttaşlık vurgulanır. (Aytaç, 2012, s. 106). Millet aile kurumu ile, devlet ebeveynlerle, halk ise çocuklarla özdeşleştirilip 'borçlar' ve 'görevler' bu analogiler üzerinden kurgulanmış, bireylerin siyasi platformlardaki konumları, 'hizmet-itaat etmek' dışında 'katılım' gerektiren etkin bir pozisyonda tanımlanmıştır. (Şerifsoy, 2013, s. 181). Modernizasyon sürecinde aile üyelerine dağıtılan roller, öznelerin 'rıza'sına dayalıdır, bu kabulleniş hegemonik bir iktidara işaret etmektedir (Sirman, 2002, s. 231). Sirman 'hayali cemaat'²⁰ olarak ele aldığı milletle, yeni oluşum biçimlerine rağmen doğalmış gibi kabul edilen aile arasında benzerlik kurulduğunu ve bunun insan doğasının bir parçası olarak addedilip bu yolla iktidarın meşrulaştırıldığını vurgular. Bununla birlikte "Yeni aile ve yeni kadın, sadece iktidar tarafından belirlenen kategoriler değil, iktidarı yaratan, anlamlandıran ve iktidar ilişkilerinin belli bir biçimde şekillenmesini sağlayan yeni yapılarıdır" (Sirman, 2002, s.

²⁰ Sirman'ın bu adlandırması esasen Benedict Anderson'dan izlenebilir. Anderson'a göre uluslar hayal edilen siyasal topluluklardır. Uluslar hayal edilir, çünkü hiçbir ulusun üyesi diğer üyeleri tanımaz, onlarla tanışmaz ve çoğunluk hakkında hiçbir şey duymaz. Ama buna rağmen üyelerinin her birinin zihninde belirli sınırlarda bir topluluk oldukları hayali vardır (2014, s. 20-21).

232). Sirman'a göre bu iktidar sadece dışarıdan gelmez, yeni öznellikler kurulur ve kişiler kendi istekleriyle bu öznellikleri üstlenirler (Sirman, 2002, s. 234). Böylece de kurulan analogiler yoluyla, aileye benzeyen, hatta kişinin 'gerçek' ailesi olduğu iddia edilen toplumsal bir yapıda, kimsenin kendisine verileden öte bir hak iddiasında bulunmasına gerek kalmaz (Şerifsoy, 2013, s. 198).

Soy ve geleneksel aile yapılanması ulus ile bağ kurar. Bu noktada gruba dâhil olmanın getirdiği 'biz' duygusunun geliştiği ilk yer olarak aile Michael Mann'a göre "devlet ile ailenin duygusal alanı arasındaki sıkı bağlardan türeyen ulusal tutkuların temeli" olarak görülür (Aktaran: Şerifsoy, 2013, s. 171). Duygu yüklü bir birlik olarak modern çekirdek aile başka bir toplulukta bulunamayacak eşsiz bir yer olarak duygusal yakınlığın olduğu özel alan olarak kavranmaktadır. Bu anlamda da aile, bireylerin diğer toplumsal ilişkilerinden ayrı bir oluşum ve büyük aileyi meydana getiren yapılar olarak ulusa bağlı bir birimdir. Bu durumda akrabalık ilişkileri, akrabalık ulus düzleminde kullanılan bir anlam kazanmıştır.

Vatandaşlar arasındaki sembolik akrabalık, devletin insanları ulus çatısı altında toplamanın meşru zeminini sağlamak için kullandığı araçlardan biri olmuştur (Şerifsoy, 2013, s. 170-171). Najmabadi'ye göre ulusun birliği akrabalık söylemleriyle kurulmuş "aralarında kan bağı bulunmayan bireylerin akraba oldukları vurgulanarak millet sevgisi" yaratılmıştır (2013, s. 153). Milliyetçi söylemle vatan daha çok bir kadın bedeni olarak temsil edilmiştir. Bu söylem "erkek kardeşlerden kurulu bir ulusta, erkeklerin birliğine dayanan bir ulus kimliği inşa etmek üzere kullanılmıştır" (Najmabadi, 2013, s. 129). Sevgiye kültürel bir kavram olarak üretildiği nokta-i nazarından yaklaşan Sirman, sevginin millet-aile alanında cinsellik ve özneliğin üretilmesinde engel teşkil ettiğini ifade etmektedir (2002, s. 240). Sevgi duygusu, farklı kardeşleri, aynı annenin oğullarını birleştirerek siyasal dayanışmayı güçlendirmiştir (Najmabadi, 2013, s. 153). 'Vatanın bacıları' sözü, kadınlar ile erkekler arasında duygusal bir 'akrabalık' yaratmakla kalmamış, vatandaşlık bağlarını da başka tür kardeşlik bağlarından farklı kılmıştır (Najmabadi, 2013, s. 161).

Akrabalığın ulusla özdeşleştirildiği böyle bir düzende çekirdek yapıya dönüşen ailenin üyeleri bakımından rolleri de buna paralel olarak düzenlenmiştir. Osmanlı dönemi aile

üyeleri arasındaki ilişkiler ve roller devlet düzeyindeki iktidarın da kimin elinde olacağını yansıtmaktadır:

Yeni düzende kadınlar vatansever çocuklar yetiştirecek akıllı uslu kadınlardır. ... Eski ev düzenindeyse bu mümkün olmamakta, kadınlar eş, çocuklar kimliğinin bilincinde adamlar haline gelememektedir. Çizilen yeni bir ev düzeni, yeni aile modelidir. Evden aileye geçiş, toplumsal iktidarın temel kurumlarındaki özlenen değişikliği tanımlamaktadır. Bu değişimin gerçekleşmesi için meşveretin öznelinin iktidara geliş süreçlerinin dönüşmesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Eskiden muktedir ve koca olmak için paşa olmak gerekirken, yeni düzende her koca paşa olacak, imtiyazsız, sınıfsız toplum, eşit oldukları varsayılan yeni kocaların kardeşlik üzerinden kuracakları cemaatle gerçekleşecektir. Kısaca toplumu oluşturan tüm özneler değişecek, böylece de “egemenlik milletindir” sözünü mümkün kılacak yeni iktidar biçimi oluşabilecek, millet (toplumsal cinsiyetine göre ayrıştırılmış özneler) de, devlet de (iktidar biçimi) bir hamlede birbirini kurabilecektir (Sirman, 2002, s. 238).

Ulusun inşa sürecinde aktif rol verilen aile modern toplumun görünümünün de üreticisi ve dolayısıyla dayanağıdır. Sancar’a göre;

Muhafazakar modernleşme döneminde kentli modern ailenin inşası, bir çok açıdan, modern ulus-toplumun gündelik yaşamının yaratılma süreçlerinin belkemiği olmuştur. Kadınların ve çocukların modern yaşama dahil olma biçimleri, erkeklerin aile ile iş yaşamı arasındaki ilişkilerini düzenleme tarzları ve toplumsal-siyasal konumlanışlarla ilgili meseleler aslında modern yaşamın düzenlenmesinin ta kendisidir. Aile sadece doğurganlığın ve cinselliğin düzenlendiği bir yer değildir; kadınların ve çocukların konumlanışına bağlı olarak modern tarzda beslenme, giyinme, eğitim, eşya kullanımı, hijyen ve estetik anlayışı gibi bugün ‘modernlik’ olarak tanımladığımız değerlerin çoğunun yaratıldığı ve deneyimlendiği bir yerdir. Aile bir ilişki sistemidir ve mekandır; yaşamı düzenleyen temel alanların yönetildiği bir odak olarak, cinsler ve kuşaklar arasındaki iktidar ilişkilerini düzenleyen otorite, sevgi, itaat, dayanışma gibi doğrudan sosyal ve siyasal sonuçları olan anlamlar üretir. Aslında ailenin işlevi toplumsal yaşam, iş dünyası, kamusal alan gibi modern ‘alan’ları, onların karşıtı ya da onlardan dışlanan olarak dışarıdan belirlenmektedir; aile toplumsal, kamusal ve siyasal olana bir karşıtlık olarak, ondan dışlandığı ölçüde, aynı zamanda onun karşıtı olarak kendi karşıtını da tanımlar. Bu anlamda aile, toplumsal ilişkilerin düzenlenme alanı, imgesi ve stratejik nesnesidir (2014, s. 233).

İş ile evin ayrılması kamusal ve özel olanı ayırıştırıran bir olgu olmuştur. Bu alanlara biçilen roller aile üyeleri bakımından toplumsal cinsiyet ayrımını yansıtmaktadır. Modernleşme, cinsiyetler arasında keskin bir ayrım yaparak devleti kurma görevini erkeklere, bu devletin ideolojisini sürdürmek için bir araç olan ailenin kuruluş görevini ise kadınlara yüklemiştir (Sancar S. , 2014). İş ve evin ayrılması 2. Abdülhamit’le başlamış, 19. yy.’a uzanan bir süreçte devlet ve aile ilişkileri arasında keskin sınır getirmiştir (Duben & Behar, 2014, s. 257). Ancak bu kamusal-özel alan ayrımı bir bütün

olarak ailenin devletle ilişkisinde, Sancar'ın vurguladığı gibi, görünürde keskin bir ayrımdır, zira aralarındaki diyalektik ilişki birbirini kuran iki olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bizim dikkat etmemiz gereken bu iki yapının inşa sürecinde toplumsal cinsiyet ayrımının yapılması noktasında düğümlenmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk özel hukuk kanununda da aile içi 'görevler' belirtilmiş "Koca, birliğin reisi" (1926, Madde 152), "birliğin temsilcisidir" (1926, Madde 154). Kadın ise "gücü yettiği yere kadar kocasının muavin ve müşaviridir", eve bakmakla yükümlü olan kadındır (1926, Madde 153).

Aile içindeki bu rol dağılımında erkekler kamusal alanda (büyük aile olan ulus-devlette) ailenin temsilcisidir. Kadınlar ise evden sorumlu tutularak özel alana itilmiştir. Çocuklar Mecelle'den itibaren Cumhuriyete kadar her daim geleceğin garantisi olarak korunan, ulus-devletin ilerleme anlayışı içinde ise eğitilmesi gereken bir pozisyondadır. Şerifsoy'a göre;

Ulus-devlet için ailenin kurum olarak değeri, nüfusun fizyolojik üretimini sağlaması ve temel sosyalizasyonu vermesinde yatar. Doğurganlığın özellikle aile içinde gerçekleşmesi için devletin teşvikte bulunmasının ardında, sadece sağlığa dayalı bir endişe değil, 'ahlaki' açıdan da vatandaşları kontrol altında tutma gayesi vardır. Devlet için aile kurumu, normal bir yaşantının garantisini oluşturur (2013, s. 169).

Devlet öncelikle fizyolojik üretim işlevine baktığı ailede, baskı aygıtı olan hukukla eğitim politikasını çizmiş ve ulusun 'geleceğinin garantisi' olan çocukları hedef almıştır. Buradaki çocuklar şüphesiz ailenin evlatlarıdır, evlatlıkları değil. Evlatlıkların durumunu daha sonra ele alacağız.

Mardin "Tüm Tanzimat dönemi boyunca toplumda, ileri toplumu devralacak insanlar olan çocuklara karşı büyük bir ilgi" nin hâkim olduğunu çocuğu imparatorluğun güvencesi olarak gören bu yeni bakışın, doğal olarak çocuk yetiştirmeye ve eğitimine ilgiyi de beraberinde getirdiğini; bu konudaki Batılı düşüncenin etkisiyle bu ilginin çocuk ve çocukluk üzerinde yoğunlaştığını ifade etmektedir (Aktaran: Duben & Behar, 2014, s. 240)²¹. Cumhuriyet Dönemi'ne geldiğimizde de çocuğa olan yaklaşımın önceki

²¹ Çocuk ve gençlik bayramları bu bağlamda bir gösterge olarak önemlidir. Örneğin; Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı üç ayrı bayramın birleşmesiyle oluşmuştur. Birincisi T.B.M.M. nin açılış tarihi olan 23 Nisan 1920 Milli Bayram olarak kabul edilmiş ve kutlanmıştır. İkincisi 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla ilan edilen Hâkimiyeti Milliye Bayramı'dır. Burada 'milli hâkimiyet' ibaresidir ki bu

dönemden devralındığını ve bu anlamda da eğitime oldukça önem atfedildiğini görüyoruz. Bu sebeple dönemin siyasetçilerinin ve ideologlarının modern ulusun inşasındaki esas malzemesi aile kurumu, hedefi çocuk, aracı eğitim kurumu olmuştur. Zira devlete ‘iyi’ vatandaşlar yetiştirme idealinde çocuklar kolaylıkla hukuki dayanaklarla eğitim aygıtı içine çekilebilecektir. Ayrıca bu şekilde “aile, devletin yükümlülüğünü basit, ucuz ve iyi bir şekilde yerine getirir” (Mosse’den akataran Şerifsoy, 2013, s. 169). Althusser’e göre egemen kılınan devletin en temel ideolojik aygıtı eğitimidir (2003, s. 177). Okul sürecinden çıkan çocuk devlet iktidarının altında aygıtların öznesi olup çıkar (Althusser, 2003, s. 180). Bu anlamda çocuk uzun vadede yetişkin, ulus-devlet ideolojisinin taşıyıcısı olur. Eğitimin esas hedefi ulus-devletle uyum içinde, makbul vatandaşlar yetiştirmektir.

Osmanlı’nın son dönemlerinden özellikle Tanzimat Dönemi itibarıyla eğitim alanında yapılan reformlar birbirini izlemiş, bu süreçle çocukluğun anlamı değişmiştir. 1824 Talim-i Sıbyan Fermanı ile 2. Mahmut çocukların erken yaşta çırak verilmesini, çocukların mektepten alınmasını eleştirmiştir (Aytaç, 2012, s. 136). Ayrıca İmparatorluğun bütünü olmasa da eğitim bu döneme zorunlu hale getirilmiştir. Bu dönemde eğitim dini bilgi ile sınırlıdır. 1869 Maarifi Umumiye Nizamnamesi ile sanayi üretimine destek verecek bilimin gerekliliği öngörülerek pozitif bilimin benimsendiği yüksek öğretim kurumları kurmak hedeflenmiştir. Bu okullar ilköğretim ve ortaöğretimin altyapısını da oluşturacaktır. Okulların kısımları ayrılması yine bu yönetmelikte yer almıştır. Çocukluğun devreleri oluşturulmuştur; sıbyan, rüşdiye, idadi/sultani. Okulların kısımlara ayrılması yetişkin-çocuk ayrımının yapılmış olduğunu da göstermektedir. Eğitimin zorunlu kılınmasıyla çocukların küçük yaşlarda üretim ve çalışma ilişkileri içine girmelerinin önüne geçilmek istenmektedir. Köylerde, mahallelerde sıbyan mektebi, 500 haneli yerlerde rüşdiye kurulması zorunlu hale getirilmiştir. Sıbyan ve rüşdiyede din ayrımı dikkate alınacak, idadilerde din farkı dikkate alınmayacak ve buralar Osmanlı yurttaşları yaratacaktır (Aytaç, 2012, s. 138-139).

saltanatın kaldırılmasıyla alakalandırılmıştır. Zamanla bu iki bayram birleşerek 23 Nisan’da kutlanmıştır. 1935 tarihinde çıkarılan bir kanunla Milli Hâkimiyet Bayramı olarak kutlanmaya devam edilmiştir. 23 Nisan Çocuk Bayramı ise bu iki bayramla alakalı olmaksızın Himaye-i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu)’nin 23 Nisan 1927’yi ‘Çocuk Bayramı’ olarak ilan etmesiyle başlamıştır. Bu tarihten itibaren bu üç bayram 23 Nisan’da birlikte kutlanmaya başlanmıştır. Milletın egemenliğinin garantisi olarak çocuklar böyle bir gelenek icadıyla, bu bayramı kutlamaktadır. Bu bayramlar ancak 1981 yılında Milli Güvenlik Konseyi’nin “23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı”dır kararıyla resmi hale gelmiştir (Akin, 1997, s. 91-92).

1876 Kanuni Esasi’de de ilköğretim zorunluluğu getirilmiştir. Eğitimin zorunlu hale getirilmesi ve yaygınlaştırılması ile çocukluğun süresi uzatılmıştır (Kurnaz’dan aktaran: Aytaç, 2012, s. 139).

Osmanlı’dan devralınan, çocukluk anlayışını dönüştürecek eğitim politikaları Cumhuriyet döneminde yeni devletin siyasal anlayışına adapte edilerek sürdürülmüştür. 1921 yılında Maarif Kongresi’nde Atatürk, milli karaktere uygun bir eğitim anlayışından söz etmiştir (Kaplan, 2013, s. 138). 1923’te ise doğrudan asker ordusu ile irfan ordusu ilişkisi kurarak eğitimi askeri karaktere sahip milli bir seferberlik olarak kurmuştur (Kaplan, 2013, s. 141). Atatürk 1924’teki bir başka konuşmasında “yeni nesle milli eğitim vereceğiz” diyerek bu anlayışı pekiştirmiştir. 1924’te Tevhid-i Tedrisat Kanunu’yla bütün eğitim kurumları (azınlık okulları da dahil) Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlanmıştır Anayasa ile de ilkokul tüm ‘Türkler’ için zorunlu hale getirilmiştir. Azınlık okullarında Türk Dili, Türk Tarihi, Türk Coğrafyası, Yurt Bilgisi Dersleri zorunlu hale getirilmiştir (Kaplan, 2013, s. 158). Nitekim bu uygulamalardaki ideoloji Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk başbakanı İsmet İnönü tarafından dile getirilmiştir. 1925’te Muallimler Birliği’nde Türk milleti haricindeki ‘öteki kültürlerin erimeye mecbur’ olduğunu ulusa dönüşmenin yolunun ‘milli eğitim’ olduğunu ifade etmiştir (Kaplan, 2013, s. 143-145).

1929 yılında yayımlanan ilk ilkokul yönetmeliğinde eğitimin amacı açıkça dile getirilmektedir:

- a) İlk tahsil çağında bulunan çocukların bedence ve ruhça en salim itiyatlara sahip olmalarını temin edecek bir muhit içinde en lüzumlu bilgileri ve maharetleri kazanmaktır. b) Genç neslin mektebe ilk girdiği günden itibaren içtima-i kudret ve kabiliyetince müterakki bir intizamlarla (ilerleyen bir düzen içinde) yetişerek *milli cemiyet ve Türk Cumhuriyeti’ne ruhen ve bedenen en faydalı bir tarzda intibak etmeğe*²² azami ehliyet kazanması esastır (Cicioğlu’ndan aktaran: Kaplan, 2013, s. 186).

Hukuki olarak eğitim alanında yapılan düzenlemeler, eğitimin milli karakter hedefinin çocuklarla taşınması ile aile kurumunu ulusun varlığının koşuluna dönüştürmüştür. Dönemin ideolojisi zihinlerin de buna göre dönüşümünü sağlayacak okul kitaplarında uygulama alanı bulmuştur. 1920’de Birinci İcra Vekilleri Heyeti Programı’nda ulus

²² Vurgular bana aittir.

karakterine göre bilimsel ders kitapları yazdırılmak hedeflemiş, milli ruhu geliştirecek eserler uzmanlarına yazdırılmaya karar verilmiştir (Kaplan, 2013, s. 153).

Selda Şerifsoy Kemalist Modernizasyon sürecine odaklandığı çalışmasında 1928-1950 tarihsel aralığında yayımlanan *Aile Bilgisi* ve *Yurt Bilgisi* ders kitaplarını, *Ordu Sosyolojisi Yolunda Bir Deneme* isimli orduda okutulan sosyoloji kitabını ve Halkevleri Yayını olan *Ülkü ve Yeni Türk Mecmuası*'ndaki metinleri çözümlenmiştir. Şerifsoy ailenin ulus yaratımındaki araçsallığını öne çıkarmıştır. Şerifsoy'un araştırma bulgularına göre; milli eğitim müfredatında 'aile' ilköğretim seviyesinde, ortaokul ve liseye nazaran daha kapsamlı işlenmiş, gelecekte 'aile kurma' fikri çocuklara bir tercih olarak değil zorunluluk olarak sunulmuştur (2013, s. 173). Aile, her fırsatta, tüm yükümlülüklerin idrak edildiği ilk sosyal kurum olarak resmedilmektedir (2013, s. 174). Ders kitaplarında, aile ilişkilerindeki samimiyet, adanmışlık ve devamlılık vurgulanarak, ailenin bir sosyal grup olarak kişinin hayatındaki önceliği üzerine durulmaktadır. Şerifsoy, aileye dair bu övgünün özellikle Yurt Bilgisi kitaplarında yer almasına dikkat çekmektedir. Kitapta aile ilişkilerinin yüceltilmesinden öte, aile ile ulus arasındaki benzerlik vurgulanmaktadır. Millete ve devlete aile bağıyla bağlanması gerekliliği ön plana çıkarılmaktadır (2013, s. 179). Eğitim seferberliğinin hukuki düzlemde aile bağlamında askeri okullarda uygulanarak başlatılması söz konusudur. Askerler "cehaletle karşı verilecek olan savaşta" en ön saflarda görevlendirilmişlerdir (2013, s. 182). Vatani koruyan asker aileyi de koruyacak, ailenin paşaları vatani birlik içinde tutacaktır. Şerifsoy bu dönem anlatılarında ailenin vatanla ilişki kurulmadığı sürece bir önem ve değerinden bahsedilmediğini vurgulamaktadır (2013, s. 198).

Şerifsoy milliyetçi ideolojinin, dayanışmanın yaratılmasında aile kurumunu kullanmasının öne çıkışını, diğer toplulukları bir araya getirmenin zorluğunda aramaktadır. Çünkü "İrk, etnik köken veya dine nazaran bu şekilde tanımlanan ahlaki bir yapı, diğer öğelerin toplanabileceğinden çok daha fazla sayıda insanı bir araya getirebilme ve bir arada tutabilme potansiyeline sahiptir" (2013, s. 172).

Etnik kökeni, dini vb. görünmezden gelinerek aileye dahil edilen evlatlıklar bu bölümde söz ettiğimiz tüm süreçlerden ve düzenlemelerden farklı şekilde etkilenmiştir. Öncelikle ulusal inşanın dışladığı azınlık, etnik grupların vatandaşlık hakları çoğu zaman reddedilmiştir (Sancar S. , 2014, s. 66). Fakat evlatlıklar öznellikleri silikleştirilmek

yoluyla ulusal inşa seferberliğine dahil olmuştur. Evlatlıklar ‘evlat’ olarak bir akraba söylemiyle aileye dahil edilmiş, ‘özel alan’a sıkıştırılmış, çocuk olsalar da ailenin/ulusun çocukları sayılmamış, eğitim seferberliğinde yer alamamış, daha çok ev içi hizmetinde kullanılmışlardır. Tüm bunlara karşın ailede yerleri duygusal ve kucaklayıcı söylemlerle anlatılmaktadır. Onlar üzerleri örtülerek “kırılgan bir konumda sıkışık kalmışlardır” (Sancar S. , 2014, s. 75).

Dönemin yeni ailesi; içinde ötekinin olmadığı, kadın, erkek ve çocuklara biçilen rollerle vatanın birliğinin kendisine bağlı olduğu çekirdek yapıda, sevgi ile birbirine bağlı, dayanışma içinde olmalıydı. Ulusun kurucu aileleri evlatlık kurumunu içinde barındırarak farklılıkların üzerini örtmekte bir araç olmuştur. Bu örtmece evlatlık kurumunu kölelik, göç, kırım tortularıyla tarihselleştirdiğimizde daha belirginleşmektedir ki bunu sonraki bölümde tartışacağız. Bu durumda dönemin yeni ailesini homojen bir yapıda görmek mümkün değildir. Ancak ve ancak söylemde ve söylencede homojen kalmış, esasen içindeki ötekiyi yine aile ve evlat(lık) söylemiyle örtmüştür.

Sirman millete ilişkin ‘mit’lerin yaratılmış olduğundan söz açmaktadır; “mitler yaratılmış kurgular olarak içinde sırları barındırırlar” (2002, s. 239). Ona göre, günümüz Türkiyesinde dahi modern dönem aile yapısının çekirdek olduğu anlatısı sırların en büyüğüdür (Sirman, 2002, s. 244). Metaforlarla ve göstergelerle inşa edilen (Demir, 2013, s. 18) aile miti akrabalık, sevgi gibi metaforlarla ulus mitine bağlanmıştır. Kuhn’un (1995: 2) tanımıyla aileyi “zengin bir aidiyetler bütünü” olarak ele alan Depeli’ye göre “ailenin mitik gücü ile ulusun mitik gücü arasındaki bağlantı bu katmanlı aidiyetler yelpazesini boydan boya kat etmektedir” (2010, s. 15). Aile miti sevgiyle, dayanışmayla çekirdek yapısını koruyarak bir kurum olarak ulus mitine bağlanarak kavranır ki mitik düşüncenin özgünlüğü de kavramsal düşüncenin rolünü oynamasından gelir (Levi-Strauss, 2013a, s. 56). Yani mitler tarihte olanın kendisi gibi iş görür. Levi-Strauss mitleri tarihle denk görür. Ona göre mitolojiler tarihin devamıdır (2013b, s. 75). Robbins ise “Mit billurlaşmış tarihtir” der (2012, s. 112). Mitler yoluyla insanlar iletişime geçer ve bu da kuşakların birbiriyle iletişimi demektir (Levi-Strauss’dan aktaran: Demir, 2013, s. 26). Fakat mitler içerdikleri kadar dışladıklarıyla da kurulus.

Aile kurumu içinde yer bulan evlatlıkların aidiyet hissini aile ve ulus mitine bağlanıp bağlanmadığı sorulması gereken bir sorudur. Evlatlığı olan aileler ve evlatlıklar aidiyet hissini nasıl tanımlar? Evlatlık mefhumunun belleklerdeki imgesi nasıldır? Tabii hepsinden önce evlatlıklar kimlerdir?

3. AİLENİN ‘ÖTEKİ’Sİ: EVLATLIKLAR

3.1. Evlatlık

Bir önceki bölümde çocukluktan ve çocuklardan söz etmiştik. Aslında evlatlık sözcüğü bir çeşit çocukluk statüsüne işaret etmektedir. Aile kurumu içindeki bu çocukluk konumunu Türk Dil Kurumu “*evlat olma durumu*”, “*küçük yaşta eve alınıp yetiştirilen kimse*” ve hukuki olarak “*birinin yasayla evlat olma hakkı tanıdığı kimse olarak*” olarak tanımlamaktadır (2006). Tüm tanımlar evlatlığın, aile içinde kan bağından kopukluğunu, dışarıdan olduğunu vurgulamaktadır.

AnaBritanica Ansiklopedisi ise evlatlık sözcüğünü “*bir kimsenin küçük yaşta evlat hakkı tanıdığı ya da hukuksal hiçbir hak tanımadan yetiştirmek ve hizmetinden yararlanmak amacıyla evine aldığı kız ya da erkek çocuk*” olarak tanımlamaktadır (Aktaran: Özbay, 1999a, s. 1). Başta verilen TDK’nın tanımları ile karşılaştırıldığında bu tanımın daha kapsamlı olduğu görülmektedir. Günümüz tanımlarının evlatlıkların ev içi emeğini dışladığı, dolayısıyla bu emeği görmezden geldiği söylenebilir. Zira günümüzde evlatlık, bu teze konu olan evlatlıkları dışlayan bir şekilde, yasal yollarla edinilen hak ve görevleriyle bir çocukluk hali olarak görülmektedir.

Osmanlı ve Türkiye’de evlatlıklar konusunda 1864 – 1964 arasını inceleme konusu yapan Ferhunde Özbay evlatlık kavramının çeşitli biçimlerde tanımlandığını, bazen ‘*evlat edinilen çocuk*’ ve/veya ‘*üvey evlat*’ anlamında, çoğunlukla ise “*hizmetinden yararlanmak üzere eve alınan kız çocuğu*” olarak kullanıldığını ortaya koymuştur (1999, s. 1). Aynı doğrultuda bu çalışmaya vesile olan araştırmada da evlatlıkların tamamı, yetiştirilmesi (en temel olarak beslenmesinin sağlanması ve barınması) karşılığında ev içi hizmetinde bulunan kız çocuklar olarak görülmüştür²³. Evlatlık olarak yetiştirilmiş

²³ Bunu *Ailemiz* araştırmasındaki 1800’lerin son yıllarından 1950’lere dek olan fotoğraflara ve anlatılara dayanarak söyleyebiliyoruz. Bkz. (Uğur, Ailemiz, 2011a). Buradan çıkan sonucun Özbay’ın araştırmasında baz aldığı tarihsel aralığa düştüğüne dikkat çekmek isterim.

olan annesinin ve teyzelerinin yaşam hikâyesinden yola çıkan ve bu alanda çalışmalar yapan Mustafa Olpak da evlatlıkların ağırlıkla ev içi hizmetinde kullanılmak üzere alındığı fikrindedir (2013, s. 124).

Esasında, söz konusu dönemde kan bağı, evlilik yahut belirli bir sosyal grubun üyesi olmadan aile içine / haneye dâhil olan kişiler çeşitlilik göstermektedir. Bunlar evlatlık, manevi evlat, ahiretlik, besleme, büyütme²⁴; yerel ağızlarda kapı kızı, beslek, görme, kızlık, emeksiz, beslenge; zaman zaman ev içinde yaptıkları işe göre hizmetçi, dadı, bacı, aşçı gibi tabirlerle isimlendirilen kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ferhunde Özbay bu konuyla ilgili farklı uygulamalar olduğunu belirtmektedir. Osmanlı sayımlarında bu kişilerden bazıları ‘manevi evlat’ olarak kaydedilirken bazıları ‘besleme’, ‘ahiretlik’, ‘evlatlık’ olarak kaydedilmiştir. Bu farklı adlandırmaların sayımlardaki sıralaması bu kişilere olan tutumdaki farklılığı da yansıtmaktadır. Manevi evlatlar sıralamada daha üstte beslemeler ise daha alt sıralarda kaydedilmişlerdir (Özbay, 2012, s. 8).

Hane içinde yer alan bu kişiler arasındaki isimlendirme farkının evdeki işlevleri bakımından ayrıştığı dayanağından hareket eden tanımlar vardır. Bu aynı zamanda tutumdaki farklılığı da imlemektedir. Bu yaklaşımda besleme “ev işlerinde bakıcı, hizmetçi” manasına gelmektedir (Gürer & Bay, 2013, s. 19). Ancak bu bakışta beslemenin, toplumsal yapıdaki değişimle birlikte “boğaz tokluğuna tutulan hizmetçi kız” olarak anlam dönüşümüne uğradığı ileri sürülmektedir. Hanedeki küçük yaşta çocuklara bakmak üzere eve alınan, çocukla yakın yaşta olan beslemeler ‘ahiretlik’ olarak anılmaktadır (Gürer & Bay, 2013, s. 21). Ancak besleme çocuğun, büyüdüğünde onur kırıcı olduğu düşüncesiyle, ‘besleme’ yerine ‘evlatlık’ sözcüğü ile anıldığı ileri sürülmektedir. Gürer ve Bay’ın yaklaşımında evlatlık esas olarak koruyucu aile sistemiyle ilişkilendirmektedir (2013, s. 23). Nitekim evlatlık kurumunu “sosyal yardım” başlığı altında ele alan yaklaşımlar da vardır (Caferoğlu, 1942).

Tezcan evlatlık kurumunu resmi aile hukuku çerçevesinde ele almakta, aynı zamanda toplulukta resmi olmayan kuralların uygulandığı ve uyulmadığı taktirde yaptırımla karşılaşılan “halk hukuku” başlığı altında da değerlendirmektedir.

²⁴ Bu adlandırmaya tek bir yerde rastladım: Bkz. (Yamaner, 2015).

Toplumumuzda ayrıca ‘Beslemelik’ adı altında yaşayan ve tamamen geleneksel hukuka giren bir uygulama da vardır. Varlıklı aileler, yoksul ailelerin çocuklarını ya da öksüz, yetim çocukları küçük yaşlarda “Besleme”, “Evlatlık” gibi adlar altında yanlarına alıp, hizmetleri karşılığında bakıp yetiştirmişler, büyüyünce evlendirmiş ya da iş gücü sahibi etmişlerdir. Bazı aileler, bunları bir miktar okutmuşlardır. Bu tür çocuklara evlat muamelesi yapılmamış olsa da, hiç olmazsa hizmetçi muamelesi yapılmamıştır. Fakat bazı aileler, beslemeleri de kendi çocukları gibi saymışlardır. Yardımsever kişiler, “Evlatlık” olarak yanlarına aldıkları bu çocukları sefaletten, terk edilmişlikten, suç işlemekten kurtarmışlardır. Fakat toplumumuzda bir kısım besleme kızlar da köylerden devşirilerek, boğaz tokluğuna evlerde çalıştırılmış, evin çocuklarına baktırılmış, ağır işlerde çalıştırılmış hizmetçiler niteliğindedirler. Bu tür aileleri komşuları daima kınamışlardır (Tezcan, 2000, s. 99,100).

Bu haliyle evlatlık olmak Olpak’a (2013, s. 124) göre kölelik görünümündedir. Ev işlerinde kullanılmak üzere alınan köleler ilk önce acemi statüsündedir. İşi öğrendikçe kalfalığa yükselmektedirler. Bu yaklaşımda ise özel işler için alınan köleler ‘dadi’, ‘bacı’, ‘aşçı’ gibi kelimelerle adlandırılmaktadır. Olpak’a göre bu adlandırmalarla “köleliğin olumsuz yönü saklanmış” olmaktadır. Köleleştirme ise “hiç de eşit olmayan iki ortak arasındaki gönülsüz bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi”dir (Toledano, 2010, s. 30). Bu bağlamda köleleştirme genellikle zora dayalı oluşan ve devam ettirilen, belirli noktalarda ortaklık gerektiren ve karşılıklı değişimi içeren bir patronaj ilişkisidir (Toledano, 2010, s. 7).

Tüm sıfatlarından yola çıkarak evlatlıkların ailedeki konumunun ve işlevinin bir şekilde ev içi hizmetinde bulunmak olduğu söylenebilir. Elbette tüm evlatlıkların köle olarak kullanıldığını söyleyerek bir genelleme yapmak yanlış olacaktır. Ancak Tezcan’ın söz ettiği yoksulluk, kimsesiz kalmak, sefalet, suç işlemek gibi olgu ve durumlar da evlatlık alan ailenin davranış şekline bağlı olarak engellenmesi beklenecek, bir anlamda çocuğun düştüğü aileye göre, şansına bırakılabilecek bir konu olmamalıdır. Bu olgu ve durumların kaynağı daha geniş yapı, sistem ve politikalarla ilişkisinde aranmalı ve kavranmalıdır. Sancar’a göre aile ilişkileri öncelikle kandaşlık ve evlilik ile oluşmaktadır. Bunun yanı sıra ulus-kimliğin homojen kurgusu dâhilinde belirli bir grubun üyesi olmak (etnik, dini cemaat, ortak yerleşim vb.) ailenin iç yapısını tanımlar ve belirler (2014, s. 194). Bu durumda evlatlıkların aileye ve aile ilişkilerine dâhil olması etnik ve/veya dinsel kimlik farklılıkları nedeniyle de kararsızlıkla maluldür. Aileye kan bağı, evlilik ya da sosyal grup üyesi olmadan girenlerin ürettiği emek dolayısıyla aldıkları isimler ve bu isimlerdeki farklılıkların yapısal bir takım

değişikliklerin sonucu olabileceği göz ardı edilmemelidir. Bununla birlikte aile kavramından söz ederken vurgulandığı gibi, bu adlandırmalara bakarken de, çok çeşitli aile türleri ve ilişkileri olduğunu, evlatlıklara tutumdaki farklılıkları anlamak açısından da, aklımızın bir köşesinde tutmakta fayda bulunmaktadır.

3.2. Köleliğin Tortusu Olarak Evlatlıklar

Özbay, kölelikle evlatlık arasındaki farkın çok önemli olmadığını belirtmektedir. Zira evlatlıklar da köleler gibi kullanılmaktadır (1999, s. 2).

Toledano'ya göre kölelik Osmanlı toplumlarında “bir sosyal birime ‘ait olma şekillerinden’ biridir”. Bu haliyle kölelik yalnızca Osmanlı'ya özgü değil çoğu İslam ve İslam dışı toplumlarda da yaygın bir uygulamadır. Kölelik ‘bağlılık’ olarak ortaya çıkmaktadır. Bir sosyal birime bağlı olmaksızın bireyler boşlukta var olmamışlardır (2010, s. 23). Bu aidiyet ilişkisinde köleler aileye ‘samimi bir bağla’ bağlıdırlar (Paribeni, 1935, s. 79).

Osmanlı İmparatorluğu'nda köleleştirilen bireylerin çoğu için bu bağlılık birimi aileden ziyade hane olmuştur. Toledano'nun haneden kastettiği aile birimleri değil, sosyo-politik açıdan daha karmaşık seçkin kentsel birimlerdir (2010, s. 23). Bu anlamda da hane sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel olarak Osmanlı-yerel bütünleşmesini kolaylaştıran bir olgu olmaktadır (Toledano, 2010, s. 25). Bununla birlikte hane içinde birden çok köleye sahip olmak da sosyal statü göstergesidir (Olpak, 2013, s. 124). Köleleştirilen kişilerin ayrıca bağlılık birimi çekirdek veya geniş aile ve bunları birbirine bağlayan klan, aşiret veya akrabalık oluşumlarıdır (Toledano, 2010, s. 23).

Haneler, hane içine dışarıdan dâhil ettikleri üyeleri; belirli bir iş için satın almak, biyolojik-akrabalık ilişkileriyle haneye dâhil etmek, evlilik ve koruma karşılığında sadakat ve hizmetini beklemek ya da evlat edinmek ve sütkardeşliği yollarıyla devşirerek köleleştirmiştir (Toledano, 2010, s. 27).

Osmanlı İmparatorluğu'nda köleleştirilmiş erkekler yaygın olarak inci dalgıçlığı, madencilik ve inşaat gibi bedensel güce dayalı, hane dışında kamusal alandaki işlerde çalışmışlardır. Ev hizmeti ise yaygın olarak kadınlar tarafından yapılmıştır (Toledano, 2010, s. 13).

Sancar modern süreçleri belirleyici unsurlar olarak ücretli işgücü, örgütlü çıkar grupları, sermaye hareketleri, metalaşma gibi üretim araçlarını ele alan modernleşmeci çözümlenmeleri aileyi bu sürece dâhil etmediği için eleştirmektedir. Bu bakış açılarında aile üreme, cinsellik, beslenme, büyüme gibi doğal sayılan süreçlerin alanı olarak görülerek analizlerin çerperinde kalmaktadır ve apolitik bir görünüm kazanmaktadır (2014, s. 194-195). Aile kurumu aslında üretim ilişkilerinin bir aygıtı olarak da vardır, oysa özel alan kabul edilerek dışarıda tutulmaktadır. Evlatlıklar hem üretim ilişkilerinin içinde hem de dışarıdan aileye dâhil olarak bir kesişim noktasında konumlandırılmış, özel alana itilerek görünmeyen emeğin üreticileri olmuşlardır. Bu, aile içindeki kadınların ‘kırılganlık konumu’nu teslim etmekle birlikte, hem çocuk hem de cinsiyeti bakımından kız olan evlatlıkları iyiden iyiye kırılgan hatta görünmeyen bir konumda bırakmıştır. Edward Said 19. yy.’ın Avrupa romanında evdeki hizmetçilerin yaptıkları işlerin doğal kabul edilerek adından öte bahsedilmediğinin altını çizmektedir: “Tam olarak var olmadan kâr getirdikleri” (2010, s. 117) halde evlatlıklar, ‘tarihsiz insanlar’ (Wolf’tan aktaran: Said, 2010, s. 117) olarak kalmışlardır.

Osmanlı’da köle kullanımının diğer devletlere oranla daha insancıl olduğu yönündeki görece olumlu değerlendirme, Ferhunde Özbay’ın öne sürdüğü üzere “Türk toplumunda ev işlerinde köle kullanımının yakın tarihe kadar sürdüğü gerçeği” ni adeta unutturmuştur (1999, s. 2). İtalyan yazar Paribeni de Roma’daki köleliği ailenin bir parçası olarak görmüş, ayrıca azad etme uygulaması olduğunu öne çıkararak köleliğin yumuşak yaşandığını ifade etmiş ve olumlamıştır (1935, s. 85). Ancak azat sürecinin de pürüzsüz bir süreç olmadığı görülmektedir. Çünkü özgürlük ve hürriyet bir köle için her ne kadar arzulanan bir şeyse de bu aynı zamanda zor kazandıkları ait olma bağlarının kopması anlamına gelmektedir (Toledano, 2010, s. 29). Dolayısıyla İtalyan örneğiyle birlikte bu tip bir kölelik uygulamasının ve kavrayışının yalnızca Osmanlı’ya özgü olmadığını anlıyoruz. Konuyu bu çalışmanın konusu olan Türkiye’deki evlatlıklara getirirsek, evlatlıkların bir yanı sıra aile içindeki görünmez köleler olduğu ilk tespitini yapmakta bir mahsur yoktur.

Toledano köleliğin uluslara özgü farklılıklarından ziyade, ulus içindeki kölelere farklı davranışlara işaret etmektedir. Ona göre kentli seçkin hanelerde ev içi hizmetinde bulunmak üzere köleleştirilmiş kişilere diğer yerlerde köleleştirilmiş işçilerden daha iyi

davranılmıştır. Ancak köleleştirilmiş Afrikalıların ve özellikle kadınların hayatının, köleleştirilmiş beyaz erkeklerinkinden genelde daha zor olduğunu da vurgulamıştır: "... kentlerdeki seçkin hanelerinde bulunan kadınlar hiç de seyrek olmayarak, bugün en ucuzundan cinsel taciz ve en kötüsünden cinsel köleleştirme olarak görülecek rahatsız durumlara maruz" kalmıştır (Toledano, 2010, s. 14).

Paribeni aile içindeki köleliğin esnek, tolere edilebilir olumlu taraflarını vurgulasa da, olumsuz taraflarına da işaret etmiştir. Toledano'nun söz ettiği, kadın kölelerin maruz kaldığı istismar biçiminin tek bir ulusa özgü olmadığı Peribeni'den yola çıkarak da söylenebilmektedir:

Onun beşeri ve gayri-mantıki ve manasız hakaret, önüne geçilmesi kabil olmayan bir hastalıktır; ve bu haksız ve tahammül edilemez vaziyete karşı onun doğurduğu isyan hissi, aile gibi en yakın ve hücumlara en ziyade müsait bir uzviyetin üzerinde ani tesirlerini yapmaktan uzak kalmıyor. Filhakika kölelik, aile reisleri üzerinde, kendilerine sahip ve hâkim olma imkanını gideriyor, her türlü sefaleti ve çapkınlığı kolaylaştırıyor, fenalıklara yol açıyor, gaddarlık duygularını uyandırıyor; kölelerin ruhunda ya kör bir kin uyandırıyor, yahut da fenalık yapmakta büyük bir maharet, veya, ailenin annesinin afifliğini rencide eden ve çocukların ahlakını bozan bir terbiyesizlik ve saygısızlık (1935, s. 80-81).

Peribeni'nin sözlerinden anlaşılana şudur: Aile reisi erkek, sahibi olarak gördüğü kadın köleyi cinsel olarak da hâkim olabileceği bir nesne olarak görmektedir. Kadın köle bu durumda rızası olmadan dâhil olduğu süreçler sebebiyle aileye düşmanlaşmaktadır. Bunun sonucu olarak da aile üyelerini olumsuz koşullarda bırakacak davranışlarda bulunmaktadır. Ancak Peribeni, aile yapısının bozulmasında esas etken pozisyonu köle kadınlara yüklemiştir.

Osmanlı'da da durum çok farklı değildir:

"Evlatlıklar kız ise ona da ailenin *öteki* kadınlarından biri gibi muamele etmek için geçer sebep vardır. Zira İslam hukukuna göre eve alınan bu kızlarla cinsel ilişki kurulabilir. Bununla birlikte, her evlatlığın cinsel nesne gibi görüldüğünü ve emeğinin sömürüldüğünü ileri sürmek mümkün değildir" (Özbay, 2012, s. 8).

Toledano köleleştirilen ve köleleştiren ilişkinin kuruluş biçimi ve sürdürülüşündeki manevi dayanağın altını çizmektedir:

(...) bunun kişisel, korumacı, ödüllendirici ve duygusal nitelikleri olan ve yazılı olmayan bir anlaşma ögesi içerdiğini de söyleyebiliriz. Değişen ölçülerde ama hem hanede hem de tarlada, denizde ve taşocağında bu ikili arasında aile bağına benzeyen ve zımnen güven gerektiren bir bağ kurulurdu. Dolayısıyla, ilişki

başarısız olduğunda veya çöktüğünde ortaklardan biri veya diğerinin ihaneti kavramını gündeme getirmek yerinde olacaktır (2010, s. 30).

Nitekim aile kurumunun modernleşme sürecinde belirli bir duygu bileşeniyle kurgulanmış olmasıyla birlikte, evlatlık kurumunun da aile kurumu içinde benzer şekilde duygusal süreçler dâhil edilerek kurulduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Hem aileye dışarıdan dâhil olan kişilerin tanımlanma biçimlerine, hem onlarla ilgili adlandırmalara ve hem de köleleştirme biçimlerine baktığımızda; manevi ilişkide değil, manevi ilişkiyi tanımlama biçimlerinde bir farklılık olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte ev içinde üretilen emek biçiminde değil, görünmeyen emeğin kendisiyle ilgili farklılıklarının olmadığını da eklemek gerekiyor. Böylece söz konusu adlandırmalar her türlü istismarı ya da istismar olasılığını örten bir işlevi yerine getirmiş olmaktadır.

Köleleştirme ya da süreğen zamanda aile kurumuna eklenen evlatlık kurumu, yalnızca ekonomik yapının görünmeyen bir tarafından ibaret değildir. Ekonomik yapıdaki dönüşümle şekillenen bir kurum olmasından öte başka anlamlara açılır.

Toledano köleleştirilen kişilerin Osmanlı topraklarına zorunlu göçle geldiklerine işaret etmektedir (2010, s. 22). Köleleştirilen kadınların daha çok Afrikalı, Çerkes ve Gürcü oldukları bilinmektedir (Toledano, 2010, s. 13). Nitekim Özbay, evlatlık kurumunun başlangıç izlerini Çerkes göçünde bulmuştur.²⁵ Toledano özellikle Afrikalı ve Çerkes nüfustan oluşan köleliği ekonomik ve siyasal bir olgu olmaktan ziyade zorunlu göçe bağlı olan kültürel bir akış olarak görmektedir (2010, s. 35). Bu göç akışında kız çocuklarının evlere evlatlık olarak verilmesi elbette kültürel boyutu olan, aynı zamanda devlet eliyle düzenlenen sosyal bir mühendislik projesidir (Özbay, 2014).

3.3. Ulus-Devletleşme Sürecinde Evlatlık Kurumu

Bu bölümde kölelikten türeyen evlatlık kurumunun başlangıç izlerine değinilecektir. Başka bir ifadeyle bahsedilecek olan, köleliğin kaldırılmasına ilişkin atılan adımlarla birlikte köle çocukların nasıl evlatlık çocuklara dönüştüğüdür. Tarihsel bilgiler doğal olarak şimdiye dek yapılan araştırmaların sınırlı çerçevesiyle kurulmuştur. Bu konuda

²⁵ 1850'lerin sonunda başlayıp Çerkes göçü (Bu tarihlerde daha ziyade çoğunluğu harem hizmeti için gönderilmiştir) 1866'ya kadar sürmüştür. Bu süreçte Osmanlı İmparatorlu'na giren Çerkes nüfusa ilişkin farklı sayılar verilmektedir. Rus rakamlarına göre 585.000 ila 1.008.000 arasındadır (Toledano, 1994, s. 125-127).

az sayıda araştırma mevcuttur ve bunlar için de niteliksel bilgiye ulaşmak ayrıca zordur. Diğer bir deyişle, evlatlıkların tarihsel süreci tam bir toplumsal bellek yitimi (Erdem, 2013, s. 9) olarak karanlıkta kalmıştır.

Osmanlı Devleti köleliğin sosyal ve ekonomik önemi, görece ılımlı olarak yaşanması ve İslam'ın köleliği onaylaması dayanaklarıyla, köleliğin kaldırılması yönünde çaba göstermemiştir (Toledano, 1994, s. 77). Osmanlı'da köleliğin kaldırılmasına yönelik ilk adımlar İngiliz baskısıyla atılmıştır. Bu konuyla ilgili Osmanlı-İngiliz ilişkileri 1812 yılında başlamış olsa da 1840'a kadar ciddi bir adım atılmamıştır (Toledano, 1994, s. 78). 19. yy.'dan önce kölelik savaş esirliğiyle bu dönemde ticaret haline gelmiştir. Bu yıllarda, Kuzey Afrika ve Kafkasya'dan getirilen köleler tüccarlar tarafından satılmaktadır (Şen, 2007, s. 73).

1846'da köleliğin tamamen kaldırılması hedefinden vazgeçilmiş ve köle ticaretinin bastırılması yoluna gidilmiştir (Toledano, 1994, s. 80). 1847'de Afrikalı köle ticaretinin yasaklanmasına ilişkin ferman yayınlanmıştır (Toledano, 1994, s. 87). Aynı yıl İstanbul esir pazarı insani ilkelere aykırı olduğu gerekçesiyle padişahın emriyle kaldırılmıştır. Esir pazarının Osmanlı'nın inisiyatifleriyle kaldırmış olduğu ve Tanzimat reformlarının bir parçası olduğu kabul edilmektedir. Bu dönemde özel esir ticareti ise devam etmiştir (Toledano, 1994, s. 90). 1857'de Afrikalı köle ticareti genel olarak yasaklanmıştır (Toledano, 1994, s. 96). Ancak kölelik yasal olmaya devam etmiştir (Toledano, 2010, s. 10).

Osmanlı zenci köle ticaretinin yasaklanmasına ilişkin girişimlerde bulunmuş olsa da beyaz köle ticaretine aynı şekilde yaklaşmamıştır (Toledano, 1994, s. 97-98). Zenci köle ticaretinin bastırıldığı yıllarda özellikle 1855'te Kafkasya'dan kitlesel göç başlamıştır, ancak Çerkes göçmenlerin köleliği zenci köle ticaretine ilişkin yasaların dışında tutulmuştur. (Şen, 2007, s. 117). Zenci köle ticaretinin yasaklanmasıyla ilgili adımlar İngiliz baskısıyla atılırken, Çerkes köleliği Osmanlı'nın inisiyatifinde kalmıştır (Toledano, 1994, s. 125).

Kafkas göçmenlerinin köleliği devam etmiştir. Göç sürecinde maddi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çocuklarını satmak zorunda bırakılmışlardır. Göçmenlerin bir kısmı "cüzi bir ücret ile kızlarını muhtekirlere" rehin olarak bırakmış, ancak rehin

alınan çocuklar satılmıştır, köle olmayan bu çocuklar esir alınarak köleleştirilmiştir. Salgın hastalıklar sebebiyle de pek çok insan hayatını kaybetmiştir. Kimsesiz kalan kız çocukları mahkeme kararıyla harç ödeyenlere evlatlık olarak verilmiş, erkek çocukları ise askeri okullara, sanayi bölüklerine yerleştirilmiştir (Şen, 2007, s. 118). Çocuklar göç sürecinde takas nesnesi olarak kullanılmıştır. Örneğin, Çerkes göçmenlerin nakli sırasında her 30 göçmen başına bir çocuk köle olarak satılmak üzere yol ücreti karşılığı olarak alınmıştır²⁶ (Toledano, 1994, s. 130). Devlet için kontrolü güç bir süreç yaşanmaya başladığında, 1862’de Çerkes köleliği yasaklanmıştır. Yasağa rağmen köle satışı el altından devam etmiştir. 1865’te devlet tüccarların köle ticareti yapması yasağını getiren karar çıkartmıştır. 1867-1870 yıllarında Çerkes köleliğine ilişkin yeni düzenlemeler getirilmiştir. 1871’de Çerkes köle ticareti yeniden yasaklanmıştır (Şen, 2007, s. 119-125).

1. Meşrutiyet (1876)’le köleliğin kaldırılmasına ilişkin taslaklar hazırlanmış ancak köleliği anayasayla kaldırma girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. (Bozkurt’tan Aktaran: Şen, 2007, s. 140).

1880’de İngilizlerle Osmanlı İmparatorluğu arasında zenci köleliğine ilişkin anlaşma imzalanmış, 1857 tarihli zenci köle ticaretini yasaklayan fermana göndermelerle mevcut zenci kölelerin durumuna ilişkin düzenlemeler getirilmiştir (Şen, 2007, s. 150). En nihayetinde zenci köle ticaretinin yasaklanması 1883 yılında kanun haline gelmiştir²⁷ (Şen, 2007, s. 160).

²⁶ Toledano, çocukların daha sonra satılmak üzere nakil karşılığı alındığının yaygın bir uygulama olup olmadığını muamma olduğunun altını çizmektedir.

²⁷ Osmanlı İmparatorluğu’na köle olarak Afrika’dan getirilenlerle ilgili dağınık veriler vardır. Ancak 19. yy.’da çoğunda yılda 16.000 ila 18.000 arasında olduğu düşünülmektedir (Austan’dan aktaran: Toledano, 2010, s. 10).

Türkiye’deki Afrikalılar “Batı Anadolu’da, Torbalı, Söke, Ödemiş, Tire ve Akhisar gibi köy ve kasabalarda bulunmakta, İzmir yakınlarındaki Aydın vilayetinde Antalya bölgesinde bir yoğunlaşma görülmektedir” (Güneş’ten aktaran: Toledano, 2010, s. 11). “19. Yüzyıl sonunda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki en büyük Afrikalı nüfusun bulunduğu İzmir kentinde bile, 20. Yüzyılın ilk yarısı için yapılan iki bin Afrikalı sakin tahmini, çok yüksek olduğu gerekçesiyle tartışmalı bulunmuştur. Afrikalı Osmanlılar ve Afrikalı Türkler, Müslüman ve Türk olarak görüldüğü için, bir bilim insanının deyişiyle, İmparatorluk ve sonra da Cumhuriyet’in ‘resmi demografik kayıtlarında istatistik açıdan neredeyse yok gibidirler’ (Durugönül’den aktaran: Toledano, 2010, s. 11).

Bu çalışma kapsamında ulaşılan evlatlıkların (ki Ailemiz çalışması daha çok Aydın ve İzmir vilayetlerinde yoğunlaşmaktadır) ise izi sürüldüğünde Güney Afrika’dan getirilen kölelerin soyundan olduğu anlaşılmaktadır: “Osmanlı hükümeti İzmir’de yoğun olan bu azatlı köleleri, zaman zaman Karantina’dan alıp, o dönem ‘padişah çiftlikleri’ denen, Aydın vilayetine bağlı on dokuz köye

1885 yılı tahrir defterlerine göre köle ve hizmetçilerin sayısının evlatlıklara göre daha fazla olduğu, 1885-1907 yılları arasında ise evlatlıkların sayısının üç kat arttığı görülmektedir. Bununla birlikte kölelere verilen isimlerdeki dönüşüm de bu tarih aralığına rastlamaktadır. 1885 yılında kadın köleleri “cariye”, siyah köleleri ise “zenciye” olarak yazdırmak yaygınken, 1885-1907 yılları arasında “cariye” ismine rastlanmamıştır. Kölelik yaşamının sürdüğü başka özelliklerinden anlaşılan kişilerin “hizmetkâr” ya da “akrabadan” olarak anılması Özbay’ın dikkat çektiği önemli bir noktadır. Kölelik uygulamasının ve anlayışının zamanla dönüşmeye başladığı, köleliğin daha olumsuz olarak algılanmaya başladığı, bu bilgilerden yola çıkarak söylenebilir (Özbay, 1999, s. 16).

Kölelik kurumunun kalkmasındaki ilk ciddi adımın “fertler ehliyet ve kabiliyetlerine göre memuriyetlere kabul edilecektir” maddesiyle 2. Meşrutiyet (1908)’le atıldığı kabul edilmektedir. Bu madde bir anlamda kişi emeğinin maddi bir karşılığının olacağına işaretidir. 1909’daki anayasa değişikliğiyle de tüm vatandaşlara, ırk ve mezhep farkı gözetilmeksizin bireysel özgürlüğe sahip, hukuken eşit olma hakkı tanınmıştır (Şen, 2007, s. 188).

2. Meşrutiyet köle statüsündeki Çerkes cariyelerin de saraydan çıkarılmaya başlandığı bir dönem olmuştur (Şen, 2007, s. 190). Her ne kadar cariyeler cinsel haz aracı olarak kullanılan kadınlar olarak düşünülse de evlere çocuk yaşlarda getirilmişlerdir (Özbay, 2012, s. 17). 1909’da yine Çerkesler’in alınıp satılmasına yasak getirilecek kanun çıkarılmıştır (Şen, 2007, s. 192). Şen, Çerkes cariyelerin saraydan çıkarılmasının eski geleneklerin terk edildiğinin göstergesi olarak sunulduğu, padişahın modernleşme çabalarının bir parçası olarak gösterildiğini belirtmektedir (2007, s. 190).

Artık sahipleri tarafından akrabadan, aileden anılan köleler daha çok hâlihazırda akrabalarını ailesini yitirmiş kişilerdir. Toledano, aileleriyle birlikte toprak sahibinin mülkü üzerinde yaşayan serfleştirilmiş Çerkesler dışındaki tüm köle türü tiplerinin, köleleştirmeye birlikte akrabalık bağlarını yitirmiş olduklarını söylemektedir. Hatta kul/harem köleliği akraba kaybını kurumun ideolojisinin önemli bir özelliği haline getirmiştir (2010, s. 28).

yerleştirmeye çalıştı. Böylelikle, bu insanların toplumsal yaşama uyum sağlamaları” (Olpak, 2013, s. 126)” amaçlanmıştır.

Kölelerin, köleliğin kaldırılması sürecinde kısmen aile kurmalarına izin verilmiş, ancak bu onlarda hür kişilerinki kadar kolay bir süreç olarak işlememiştir. Hane hizmetindeki köleler genellikle azattan sonra yine azatlı kişilerle evlenmişlerdir (Toledano, 2010, s. 91-94). Dağılan köle ailelerinin azattan sonra birleştirilmesi gibi uygulamalar da yapılmaya çalışılmıştır (Şen, 2007, s. 123).

Osmanlı İmparatorluğu sona ererken, 20. yüzyılın ilk 20 yılına kadar kölelik ortadan kalkmak üzere olan ama hukuki olarak dayanaklarının yok olmadığı bir kurumdur (Erdem, 2013, s. 7). Köle ticaretinin ortadan kaldırılması için bir yandan uluslararası anlaşmalar imzalanırken diğer yandan Osmanlı Devleti bu anlaşmalara uygun kanunlar yayınlamıştır. Ancak sosyal yaşamın içine sinmiş bir kurumu anayasa değişikliğiyle bir anda ortadan kaldırmak çok da kolay olmamıştır. Aile içi kölelik uygulamasının besleme almak yoluyla başka bir kılıfa bürünmesi de bu döneme denk gelmektedir (Şen, 2007, s. 187). Özbay da evlatlık müessesesinin 'kurumlaşmasının' bu sürece tekabül ettiğini söylemektedir. Ona göre evlatlık uygulaması sosyo-ekonomik yapıdaki değişimle birlikte kurumlaşmış ve çeşitlilik göstermiştir (Özbay, 2012, s. 1).

Onsekizinci yüzyılda İstanbul'da toplam hanelerin yüzde 25'nin köle kullandığı ileri sürülmektedir (Göçek, 1998). Yirminci yüzyılın başında İstanbul'da artık kölesi olan haneler çok fazla değildir (Duben ve Behar, 1990; Özbay, 1999c). Bu dönemde Osmanlı'da istikrarlı bir siyasal ve ekonomik düzen olmuş olsa idi köle kullanımının ücretli hizmetçiliğe dönüşümü hızlanabilirdi. Ancak, sürekli iç ve dış savaşlar, kıtlık, üretimin yavaşlaması, salgın hastalıklar gibi siyasal, ekonomik ve sosyal sorunlar sanayileşme ve batılılaşma çabalarının başarısını büyük ölçüde engellemiştir. Bu koşullarda gelişemeyen orta sınıf, Batı'da olduğu gibi, sanayileşme ile birlikte hızla ücretli yatılı hizmetçi kullanımına geçmemiştir. Buna karşılık, Osmanlılar'ın son döneminde yaygınlaşmaya başlayan küçük yaştaki kimsesiz, fakir, köylü kız çocuklarını evlatlık olarak, onları ev işleri ve çocuk bakımında kullanmak kurumsallaşmıştır (Özbay, 2012, s. 7).

Neyzi'ye göre evlatlıklar, ev işlerinde kullanılan kölelikten ücretli hizmetçiliğe geçişte, bir ara kurum olarak ortaya çıkmıştır (Aktaran: Özbay, 2012b, s. 7). Bu mesnetle evlatlık kurumu modernleşme sürecinde aile kurumuna eklenmiş köleliğin, her ne kadar Cumhuriyet döneminde yasal dayanakları kaldırılmış olsa da, devami niteliğinde kabul edilmiştir.

Evlatlık olgusunun oluşumu başlangıçta köleliğin tortusuna, göçle gelen nüfusa ve ticarete bağlanırken sonraki aşamalarında dinamikler değişmiştir. Ancak, değişen dinamiklerine rağmen evlatlık kurumu varlığını sürdürmüştür. Tehcir dönemlerinde de

ailesinden kop(artıl)an çocukların evlere evlatlık olarak verilmesi devam etmiş, evlatlıklar ulus-devletleşme sürecinde kimlik politikalarının ve asimilasyonun bir parçası yapılarak varlığını sürdürmüştür.

1915 Ermeni tehciri sırasında kaç çocuğun ailelere evlatlık olarak verildiği belirsizdir (Başyurt, 2007, s. 37). 1916 tarihli Osmanlı Arşivlerinden bir belgede kimsesiz Ermeni çocukların İslam dinini benimsemiş köylere dağıtılabileceğinin ifade edilmesi evlatlık kurumunun devlet politikası olarak uygulandığının önemli bir göstergesidir. Başyurt'un sunduğu 1916 yılına ait sancak yöneticilerine gönderilen belgeye göre ise genç, dul Ermeni kadınların evlendirilmesine, on iki yaşına kadar olan çocukların yetimhanelere gönderilmesine, bu mekanlar yeterli gelmediği takdirde mahalleli Müslümanlar tarafından terbiye edilmelerine, bu da mümkün değilse köylülere paylaştırılmalarına hükmedilmiştir (2007, s. 37). Türk Kurtuluş Savaşı sırasında ise içinde Ermeni erkek çocukların da olduğu gürbüzler ordusu kurulmuş ve bu çocuklara askeri eğitim verilmiştir (Karabekir'den aktaran: Başyurt, 2007, s. 41).

Erdem'e göre İslam'ın onayladığı kölelik, şeriatın kalkmasıyla 1926 yılında yasal dayanağını yitirmiş ve bu nedenle Cumhuriyet döneminde fiili olarak ortadan kalkmıştır (Özbay, 1999, s. 10). Aynı yıl Medeni Kanunun kabulüyle evlat edinmek hukuki anlaşmalara bağlanmıştır.

... evlat edinmek isteyen 35 yaşını doldurmuş, çocuksuz kişi(ler) mahkeme izni aldıktan sonra noterden resmi bir senet imzalayarak kendilerinden 18 yaş küçük birisini evlat edinebilirler. Böylece evlat edinen ile evlat edinilen arasında bir (sunî) nesep bağı kurulmuş olur. İslam hukukunda evlat edinmek için bir senet imzalamaya ve mahkeme kararı çıkartmaya gerek olmadığı gibi, evlat edinilen evlat edinenin adını da taşıyamaz. Medeni kanunda ise evlat edinen çocuğu kendi nüfusuna geçirir. Mahkeme kararı ve nüfusa geçirme, taraflar arasında hak ve görevlerin yasalar çerçevesinde düzenlenmesi ve denetlenmesini sağladığı için çocuğun lehine bir hükümdür (Özbay, 1999, s. 9).

Özbay'a göre böyle bir aktin uygulanmaya başlanması evlatlıkların köleliğe benzer bir muamele görmeye devam etmiş olduğunun işaretidir. Medeni Kanun'da evlat edinmenin yasalara bağlanması bu tip uygulamaların önüne geçmek içindir. Hâkimlerin evlatlık bir çocuğu vermeden önce çocuğun hizmetçi olarak kullanılmadığından ve kullanılmayacağından emin olmaları beklenmektedir (Öztan'dan aktaran: Özbay, 1999a, s. 9). Aynı yıl "kölelik, köle ticareti, köleliğe benzer uygulama ve geleneklerin ortadan kaldırılması" na ilişkin bir de uluslararası sözleşme hazırlanmıştır. Bu sözleşmeyi

Türkiye geç olarak, ancak 1933'te imzalamıştır. Ne var ki tüm iyileştirme çabalarına, 1926'da evlat edinmenin Medeni Kanun doğrultusunda yasalaşmasına rağmen yasanın uygulaması aksamış, hizmetçi statüsünde yaşayan evlatlıkların sayısı, aksine yaygınlaşmıştır (Özbay, 1999, s. 26). Uygulamada ise gerekler yerine getirilmemiştir, ki bu sözleşmeye ek bir sözleşme²⁸ de ancak 1964 yılında yasal olarak yürürlüğe girmiştir (Özbay, 1999, s. 31).

Cumhuriyet Dönemi ideologları evlatlık kurumunu desteklemiştir. Baltacıoğlu çocuksuz olanların koşulları uygunsa “evlatlık besleme” mecburiyetinde olması gibi düşünceler geliştirmiştir (Sancar S. , 2014, s. 122). Caferoğlu ise ister maddi ister manevi sebeplerle edinilmiş olsun evlatlıkların evlatlarla eşit olduğunu ileri sürmektedir (Caferoğlu, 1942, s. 191).

Evlatlıkların her şeyden evvel çocuk olduğunu hatırmızda tutarsak burada dikkat çekmemiz gereken önemli bir nokta da şudur: Çocukluk, Tanzimat'la başlayan modernleşme çabalarında bir yaşam evresi olarak tanınmıştır. Yani bu dönemde çocuk “kendine özgü müstakil bir varlık olarak” kabul edilmiştir (Öztan, 2013, s. 34). 2. Meşrutiyet'le ise çocuklar artık “küçük yurttaşlar” olarak tanımlanacaktır (Öztan, 2013, s. 45). Cumhuriyet'le birlikte çocukluğa dönük bu bakış ziyadesiyle görünür hale gelecektir.

Kuramsal olarak egemenliği tanrısal ve soya bağlı kaynaklardan kopartılarak dünyevileşmesi ve ‘millet iradesi’ yle özdeşleştirilmesi, çocuğa yönelik eğitim-öğretim anlayışını kökten değiştirmiş; değişim zamanla pratiğe de yansımış; çocukları ulus-devletin arzu edilir yurttaşları olarak yetiştirmek, devlet politikalarının merkezine yerleştirilmiştir (Öztan, 2013, s. 5).

Yurttaş çocuk ve evlatlık olmanın kesişimi Türkiye Cumhuriyeti kurucu lideri Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde vücut bulmuştur. Atatürk, 1925'li yıllardan itibaren nüfusuna geçirilmeden çoğunluğu kız evlatlık çocuklar edinmiştir. Bilindiği üzere Atatürk'ün evlatlık çocukları daha ziyade ‘manevi evlat’ olarak anılmaktadır. Bu çocuklar ulus-devletin neferleri olarak okutulmuş, büyütülmüş, evlendirilmişlerdir²⁹.

²⁸ Kölelik, Köle Ticareti, Köleliğe Benzer Uygulama ve Geleneklerin Ortadan Kaldırılmasına Dair Ek Sözleşme (1964), evlatlıkların 1964' gibi günümüze yakın bir tarihte hala var olduklarının göstergesidir.

²⁹ Atatürk'ün manevi evlatlarından en bilinenlerinden biri Dünyanın İlk Kadın Savaş Pilotu Sabiha Gökçen'dir. Ne ki bu unvanla Gökçen tarihin trajik vakalarından birine dâhil edilmiştir. Dersim Harekâtında bomba atan Sabiha Gökçen bu eylemde bulunurken eylemin amacı yahut sonuçlarıyla ilgili herhangi bir fikre sahip değildir. Eyleminin amacı vatani, milleti müdafaa etmektir (Altınay, 2013b).

Cumhuriyet Dönemi evlatlık kurumuna ilişkin bir diğer görünür olay, Dersim Harekâtı'dır. Dersim Harekâtıyla ailelerinden alınarak rütbeli askerlere evlatlık verilen iki kızın yıllar sonra birbirlerine kavuşmalarını konu alan *İki Tutam Saç: Dersimin Kayıp Kızları Belgeseli* (Gündoğan & Gündoğan, 2012) evlatlık olgusu açısından zengin bir nitel kaynaktır. Gündoğanlar, belgeselden sonra, daha çok sayıda insanla derinlemesine görüşmeler yaptıkları araştırmalarını kaleme almıştır. Bu araştırmaları neticesinde ailelere verilen evlatlık kızların yaşlarının 3 ile 14 arasında değiştiğini, daha çok 5 ile 10 yaş aralığında kızların seçilmiş olduğunu ortaya koymuşlardır (Gündoğan & Gündoğan, 2014, s. 30). Bu çocuklar, o dönemde toplumun orta ve üst sınıflarına mensup ailelere verilmiştir. Orta ve üst sınıfların hem Cumhuriyet'in siyasi kadrolarıyla uyumlu ilişkileri, hem de modernleşme projesine verdikleri destek, bu sınıfları devletin gözünde makbul ve güvenilir kılmaktaydı (Gündoğan & Gündoğan, 2014, s. 30). Dersimli çocukların bir kısmının hukuki olarak evlat edinildiği örnekler de vardır³⁰. Ancak bu konuyla ilgili bilgiler tekil örneklerle sınırlı kalmaktadır. Bunun yanında evlatlıkların evlatlarla eşit tutulmadığı ve ev içi hizmetinde kullanıldığı dolayısıyla evin gerçek çocukları ile hukuki olarak da ayrıştıkları örnekler çoğunluktadır.

(...) Kız çocuklarının bazıları Erzincan ve Elazığ'daki toplama merkezlerine konuluyor. Buradan 'güzel ve sağlıklı' olanlar rütbeli askerlerce seçiliyor. "Sağlıksız ve çirkin" olanlar ise trenlere bindirilip tren güzergâhı boyunca her istasyonda eşraf ve bürokratlara veriliyor (Gündoğan & Gündoğan, 2014, s. 30).

Nitekim Özbay da araştırmasında "Anadolu'da kimsesiz kız çocuklarını evlerinde koruma altına alanların genellikle asker aileleri ve eşraftan kişiler" olduğunu ve bu süreçte kız çocuklarının devlet eliyle dağıtılmasının iki önemli sonucu olduğunu ortaya koymuştur:

Birincisi, evlatlık uygulaması ile 'hizmetçi' kullanmak, üst sınıfların yanı sıra orta sınıf ailelerinin de bir âdeti haline gelmiştir. İkincisi bu yaygın uygulama ile evlatlıkların evlerdeki konumları belki daha da düşmüş ve hizmetçi olarak evlatlık alma kurumsallaşmıştır. Böylece, yalnız kimsesiz kalanlar değil, fakir köylü kızları da babaları ya da bir erkek yakınları tarafından kent orta sınıf ailelerine satılmışlardır (1999, s. 21).

Atatürk'ün manevi evladı Dersimli kaç kız çocuğunu evlatlık olmak zorunda bırakmıştır! Bu trajedi aynı zamanda ağır bir ironi içermektedir.

³⁰ Gazeteci Yavuz Semerci'nin babasının hikâyesini anlattığı bir örnek için bkz. <http://m.bianet.org/biamag/toplum/118451-size-bir-dersim-hikayesi-anlatayim> (Semerci, 2009).

İnan, satın almak yoluyla evlat edinme âdetinin eski evlatlık edinme âdetiyle³¹ ilgili olmadığını söyleyerek şu ifadeleri kullanmaktadır:

Çocuk alım satımına ait senetlerin üslûbu ve dili eski evlâtlik müessesesinde kullanılan üslûp ve dil değil, şehirli ve kasabalı büyük tüccarların ve çiftçi zenginlerin konuştuğu dil ve üslûptur. Bu senetlerle satın alınan çocuklar ‘evlâtlik’den ziyade emekleri daha ucuza mal olan uşaklar ve işçilerdir (İnan, 1948, s. 134).

Nitekim resmi evlatlık hukuku Medeni Kanun’la aile hukukuna bağliken besleme türünden evlatlık Borçlar Kanunu’na bağlıdır³².

Beslemenin hukuki durumu, onun ana babası ile beslemenin çalıştığı ailenin yaptıkları bir anlaşmaya dayalıdır. Beslemeleri yanında bulduranların borç ya da sorumlulukları vicdani olup, yaptırımlarını ahlak kuralları oluşturur. Hukukçuların çoğu, beslemelerin hukuki durumunu Borçlar Kanunu 314. Maddede sözü edilen hizmet akdi olarak görürler (Tezcan, 2000, s. 100).

Modernleşmenin görsel olarak kurgulanışı evlatlık kız çocukları üzerinde de uygulanmış ancak istismar ve yaşadıkları güçlükler değişmemiştir.

Evlatlık alınan kız çocuklarının saçları usturaya vurulur ve “eski ve ilkel” yaşamın sembolü olan giysileri çıkarılıp atılır. “Modern”, kısa elbiseler giydirilir. “Medeniyet”le ilk buluşmaları kılık kıyafet üzerinden sağlanır (Gündoğan & Gündoğan, 2014, s. 38). Kaldıkları evlerde insanca koşullarda, huzur ve güven içinde değillerdir. Bir kısmı cinsel istismar, baskı ve aşağılanma nedeniyle evden kaçar. Bir kısmı zorla evlendirilir ya da yaşadıklarından kurtulmak için küçük yaşta evlenmeyi tercih eder (Gündoğan & Gündoğan, 2014, s. 40).

Tüm bu verilerden yola çıktığımızda ulus inşasının hedefi olarak alınan çocukların, dolayısıyla çocukluğun aynı dönemde farklı görünimleri olduğundan söz etmek mümkündür. Evlatlıklar, sosyal ve sınıfsal olarak eğitim seferberliğine dâhil edilmeyen öteki çocuklardır, büyüdüklerinde hizmetkâr ve yardımcıları olarak anılırlar. Onlar ulus-devletin belki de tüm ötekiliklerini içinde barındıran içerideki ötekilerdir.

Tezin kuramsal tartışma izleğinde bu noktaya gelene kadar öncelikle modern ailenin, aile fotoğrafları ve bellek kesişimindeki imgesi kavramsal olarak ele alınmıştır. Aile

³¹ İnan, eski evlatlık edinme âdetinin kökeninde köleliğin değil “döl alma” âdetinin olduğunu iddia etmektedir. Döl almayı İnan, kocanın karısını başka bir erkekle münasebette bulunmaya göndermesi ve cengâver çocuklar doğurması için uygulanan bir gelenek olarak tanımlamaktadır (1948, s. 135).

³² 1926 tarihli Borçlar Kanunu 314. Madde şöyle demektedir: “Hilafına bir hüküm bulunmadıkça, hizmet akdi hususi bir şekle tabi değildir. Ezcümle hizmet muayyen bir zaman için kabul edilmiş olur ve işin iktizasına göre o hizmet ancak ücret mukabilinde yapılabilirse, hizmet akdi inikad etmiş sayılır” (T.B.M.M.).

fotoğraflarının ‘birlik ve bütünlük’ imgesinin yaratarak bir ideolojinin parçası olduğu belirtilmiştir. Tez kapsamında kabaca 100 yıl öncesinden başlayan aile fotoğraflarını ele aldığımız için, bu geçmiş dönemin ailesiyle ilgili bir şeyler bilmemiz gerekli olmuştur. Dolayısıyla burada aile ve ailenin ideolojik olanla ilişkisi bağlamında ulus-devletleşme, modernleşme tartışmalarına da yer verilmiştir; evlatlıklar ulus-devlet ideolojisiyle ele alınmaya çalışılmıştır. Hem aileye hem de aile kurumu içindeki evlatlıklara ilişkin bu kuramsal ve tarihsel bilgilerin ışığı, analiz bölümünde çalışmanın odak noktasındaki aile fotoğraflarına tutulmaktadır.

Kuramsal ve tarihsel arkaplan bilgisiyle, tekrar etmek pahasına hatırlatmak üzere, aile fotoğraflarına bakarken şu sorular ve daha doğrusu kabuller akılda tutulmuştur: Fotoğraflarda kurgulanmış bir bütünlük olarak aileyi sosyal bir kurum olarak tarihselleştirmenin, daha önemlisi ‘görmenin’ imkânı var mıdır? ‘Aile saadetini, birliğini, bütünlüğünü’ gördüğümüz aynı fotoğraflar üzerinden anlatılara doğru ilerlemek yoluyla bu bütünlüğünü kırılmaya uğratan çatışmaları da okuyabilmek mümkün müdür? Fotoğraflar ailenin ulus-devletle olan ilişkisine dair bir ‘iz’ / irtibat sunmakta mıdır? Evlatlık kurumu aile içi bir kurum mudur; diğer bir deyişli evlatlık aileden midir? Bu doğrultuda, fotoğrafik kayda eklenen evlatlıklar sosyal kurum olarak aileye (ve büyük aile olarak ulus-devlete) ne derece dâhil olmuştur?

2. BÖLÜM

YÖNTEMBİLİMSEL BİR TARTIŞMA

1. MODERN AİLE İDEOLOJİSİNİN AÇIĞA ÇIKARILMASININ İMKÂNI OLARAK ‘İZLER’

Fotoğraflar çoğunlukla bir ideolojinin parçası olarak iş görür. Aile fotoğraflarından yansıyan ‘birlik imgesi’ modernleşmenin aile ideolojisinin taşıyıcısıdır. Fotoğrafa bakan özneler bu birlik imgesine iki şekilde yakalanırlar; hem imgeye sundukları koşulsuz ve sorgusuz güvenle, hem de fotoğrafik imgelerin bir süre sonra bellek imgelerinin yerine geçmesiyle. Böyle bir teorik zeminde ve tarihsel arkaplanla sıra aile fotoğraflarına bakarak bu imgelerdeki ideolojinin gizil niteliğini açığa çıkarmaya, vaz ettikleri birlik ideolojisini dağıtmaya geldi. Bu bölümde bu işin dayanakları ve nasıl yapılacağı ele alınacaktır.

İdeolojiyi görünür kılmak, fotoğrafı, sırf bir yüzey olmaktan çıkararak, onun görünür yüzeyinin ötesine geçerek okumakla mümkün olacaktır. Burada yapılmaya çalışılan imgeye yüzeysel bakıştan kurtularak bakmak, görünenin ötesinde var olan ancak görünmeyen olguyu gösterme çabasıdır. Yüzeysel bakışın bizzat kendisi ideolojik olanı üretir. Diğer deyişle yüzeysel bakış, “görünenin ardında ve içinde yatan görünmeyeni görmezden gelme kipidir” (Sayın, 2013, s. 22).

Bu çalışma bağlamında, fotoğrafın yüzeyinin örttüğü ve görmezden gelme kipi ile korumaya aldığı şey aile imgesidir. Bu aynı zamanda modernleşme dönemi ailesinin temsilidir. Yüzeyin ötesi fotoğrafın içeriğidir. İçerik bizi, imgedeki ulusun, dönemin, sınıfın; dinsel ve/ya felsefi düşlerinin izlerini araştırmaya çağırır³³ (Panofsky, 2012, s. 28-29). Fotoğrafı okumayı mümkün kılan ‘izler’i takip etmektir.

Her bir fotoğraf karesi geçmişten tek bir andır. Fotoğrafa bakarak aslında geçmişe bugünden bakıyoruzdur. Assman’a göre geçmişle ilişki kurulabilmek için iki temel şart vardır. Bunlardan ilki “geçmiş tamamen kaybolmamalı ve geride kalmış bazı deliller olmalıdır” ve ikincisi “bu deliller ‘bugüne’ göre karakteristik bir farklılık göstermelidir”

³³ Nesne, temsil ve içerik (biçim, konu ve anlama tekabül eder) kategorizasyonunu Panofsky esasında sanat eserinin yorumlanış sürecini anlatırken kullanmaktadır.

(Assmann, 2015, s. 40). Bir anlamda geçmişe bakarken malzememiz ne olursa olsun geçmişten bir iz bırakmış olmalıdır. Aynı vurguyu Connerton da yapar: Geçmişte gerçekleşmiş bir etkinliğin bilgisine, ancak bu etkinliğin bıraktığı izleri takip etmek yoluyla ulaşılabılır (1999, s. 25). Connerton izleri “kendisine doğrudan ulaşma olanağı kalmamış bir olgunun, duyu organlarıyla algılanabilir imleri (işaretleri)” olarak tanımlamaktadır. Ginzburg ise izleri takip etmeyi “mantığa içgüdüsel bir alternatif oluşturan, bilgiye dayalı bir paradigma” olarak görmektedir (Aktaran: Burke, 2009, s. 35). İmgeler yalnızca bir temsil değil bilginin referans noktalarıdır (Burnett, 2012, s. 19). Bu doğrultuda “fotoğraf ve imgeler, olmuş olabileceklerin izleri ya da işaretleri” dir (Burnett, 2012, s. 57). Berger’e göre fotoğraf diğer görsel imgelerden daha güçlüdür; gerçek bir izdir. Zira fotoğraf, konusuna aittir (Berger, 2015b, s. 71). Fotoğrafların diğer izlerden daha güçlü olmasının sebebi hem maddi olmasından hem de duyularla algılanabilir olmasından gelmektedir. Bu anlamda hem gerçektir hem de bir şeyin temsilidir. Böylece materyal varlığıyla hem kendisi bir izdir hem de başka izleri yakalayan ve koruyandır (Kyvig & Marty, 2011, s. 33). Connerton’a göre;

Bu tür imleri bir şeyin izi olarak almak, onun varlığına dair bir bulgu olarak görmek bile doğrudan doğruya söz konusu imler hakkında yargıda bulunmaktan öteye geçilmiş olduğunu gösterir; bir şeyi bir başka şeyin bulgusu saymak, o başka şey hakkında yargıda bulunmaktır; yani bulgunun, varlığına işaret ettiği şey hakkında söz söylemektir (Connerton, 1999, s. 25-26).

Connerton’a göre izlerden yola çıkarak ulaşılan olgu artık bellek değil, tarihe ilişkin bir çıkarımda bulunmak anlamına gelmektedir (1999, s. 26). Fotoğraflar da anlatıları mümkün kılan bellek de tarihsel bir olgunun açığa çıkarılabilmesinin izlerini sunmaktadır. Bann’a göre bir imgeyle karşılaşmak tarihle karşılaşmaktır ve bu izler geçmişe ilişkin “muteber deliller” dir (Aktaran: Burke, 2009, s. 13). Aynı şekilde Nora da izlerden bahsettiğimiz anda belleği terk edip tarihe geçiş yaptığımızdan söz etmektedir (2006, s. 19). Burada söz ettiğimiz izler Ricoeur’nün tarihçinin üzerinde çalıştığı izler dediği türe girmektedir (2012, s. 32). Aynı zamanda elbette iz sözcüğünün bir başka kullanımı olan “ruhtaki izlenim-duygulanım” olan izler (Ricoeur, 2012, s. 33) de bu çalışma için yadsınamaz özelliktedir. Aile fotoğraflarına bakmak deneyimi, bulunan ve takip edilen izlerle gerçekleşmektedir. Fotoğraflarla ulus-devlet anlatısındaki ailenin dışarıda tuttuklarını hatırlamak amaçlanmaktadır. Esasında hatırlamanın kendisinin, tüm kişisel, süreçsel, kısmi ve kırılğan, yanılabilir vs. yanlarına

rağmen, hakikat ve adalet talebiyle bir bağlantısı vardır. Hatırlamak, hakikattir (Yerushalmi'den aktaran: Zambra, 2015) ve hakikatse adalete kapı aralar (Cantañeda'dan aktaran: Zambra)³⁴.

1.1. Fotoğrafi Okumak

Fotoğrafi okumaktan kastedilen fotoğrafın yüzeyini ve ötesini görmektir. İmgenin anlamına ulaşmak ve gerçeklikle ilişkisini anlamaya çalışmak. Bu sebeple öncelikle fotoğrafın boyutu, üretilişinde hangi tekniklerin kullanıldığı, fotoğraftaki nesnelere, kişiler, yüz ifadeleri, duruş şekilleri, giysiler, renkler vs. önemli verilerdir. Ancak bu veriler Barthes'a göre fotoğraflanan şeyin ampirik yüzeyinden öteye gitmemektedir. Fotoğrafi okumak için daha yüksek soyutlama yapmayı gerektirmektedir (Aktaran: Burnett, 2012, s. 45). Berger'e göre de bu tip veriler göstergelerin dilidir (2007, s.104). Göstergeleri analiz etmek, bu çalışma kapsamında başka bir ifadeyle fotoğrafı okumak "anlam üretim biçimlerinin düzenlenişine" bakmak ve buradan bir takım sonuçlara ulaşmaktır (Karasu, 2011). İmgelerin okunmasında bu bilgiler kullanılmaktadır, ancak fotoğrafik yüzeyde görünenler okunacak her şeyi kapsamayabilir (Berger, 2007, s. 104). Yalnızca gözlemlenebilir, somut olan yüzeysel bir boyuttur, ancak gözlemlenecek olan tek katmanlı bir nesne değildir. O, "inşa edilmiş, anlamsal katmanlardan kurulu bir bütün" olarak görülmekte, böyle kavranmaya çalışılmaktadır³⁵ (Rifat, 2014, s.15).

Buna rağmen fotoğrafın ampirik yüzeyiyle işe başlamak yerindedir. Onlar elimizdeki ilk kaynaklardır. Mitchell de temel, apaçık olan olgularla işe başlamanın, buradan hareketle problematik olana doğru gitmenin genel bir kural olduğunu vurgular (2005, s. 16). Örneğin fotoğraflardaki kıyafetlerden yola çıkılabilir. Ancak kıyafetlere günlük giysi biçimi gibi yaklaşmak yanıltıcı olacaktır, zira fotoğraf çekilirken daha güzel olan kıyafetler giyilir (Burke, 2009, s. 27). Çünkü fotoğraflar toplumun gerçeğinden çok hayalini imgeleştirirler; insanlar ağırlıklı özel ve güzel anları kayda alırlar. Bu yüzden de fotoğraflar toplumun umut, değer ve zihniyetlerini yansıması bakımından paha biçilmezdir (Burke, 2009, s. 29).

³⁴ Bu cümleler Çiğdem Öztürk'ün Şilili yazar Alejandro Zambra ile yapmış olduğu röportajdan alınmıştır: Bkz. (Öztürk, 2015).

³⁵ Yüzeysel boyuta ilişkin yapılan analiz bildirişim göstergebilimi, inşa edilmiş anlam katmanlarından oluşan bütünü analiz etme ise anlamlama göstergebilimi olarak tanımlanmaktadır (Rifat, 2014, s. 15).

Berger'e göre fotoğraf okunması bir araçtır. Ancak kendine has bir dile sahip değildir. Fotoğrafı okumayı öğrenmek ayak izlerini okumayı öğrenmek gibidir. Kendine has dili olmayan "fotoğrafın kullandığı dil, hadiselerin dilidir". Bu bir anlamda fotoğrafa konu olan olgunun yapı içindeki yerini kavramaktır. Dışarıda bırakılmış olanı görmek fotoğrafa yapısalcı bir bakışla yaklaşmayı gerektirir ki yapısalcı bakış dikkati seçilmemiş olanın üzerine kaydırır (Burke, 2009, s. 197). Fotoğrafçı bir kısım mevzuyu yalıtılarak fotoğrafını çeker, fotoğrafın gücü de buradan gelmektedir (Berger, 2015a, s. 38). Berger, bir anlamda fotoğrafta olan ve olmayan arasındaki diyalektik ilişkiden yola çıkarak, akıl yürütmeyeyle 'hakikate' ulaşılabilirliğini söylemektedir:

(Fotoğrafın) Gösterdiği şey, gösterilmemiş olanı akla getirir. Buradaki hakikati teslim etmek için herhangi bir fotoğrafa bakmak yeter. Mevcut olanla olamayan arasındaki yakın ilişki herhangi bir fotoğrafta hemen dikkat çeker. ... Seçilip de kaydedilen anda genel olarak uygulanabilir bir hakikat payı varsa ve mevcut olanı gösterdiği kadar olmayanı da gösteriyorsa, o zaman o fotoğraf etkili olur (Berger, 2015a, s. 38).

İmgenin hakikati kendinde kayıtlıdır (Sayın, 2013, s. 15). Hirsch de bu görüşü destekler nitelikte aile fotoğraflarının merkezi grubun bütünlüğünü vurguladığını ve diğer her şeyden yalıtıldığını ifade etmekte, öte yandan kayıtlı hakikati ifşa etmek üzere gizli olana dikkat çekmektedir. İmgede merkezdeki grubun bütünlüğü vurgulanırken görünmeyen bir öteki de vardır. Hirsch bunu "ötekinin gizliliği" olarak kavramsallaştırır (2002, s. 47). Ancak fotoğraftan yansıyan imge, görünmeyeni kendi içinde saklar (Sayın, 2013, s. 12).

Patricia Holland aile fotoğraflarının ailenin kimlik ve sosyal tabakasını göstermesi bakımından önemli olduğunu, fotoğrafın ideal aile mitiyle oluşturulması bakımından da aile ve aile kimliklerinin izlerini taşıdığını, bunun yansımalarının görülebileceğini ileri sürmektedir (Aktaran: Ulu, 2013, s. 28). Hirsch de fotoğrafların ailenin geçmişine ilişkin izlerini kaydettiğini, aile fotoğraflarının aile miti ve gerçeklik arasındaki çelişkiyi ortaya koyduğunu ifade etmektedir (Ulu, 2013, s. 28). Fotoğrafı okumak etkinliği bir anlamda bu çelişkinin izlerinden gidecektir.

Bir araştırma nesnesi olarak aile fotoğrafları, Jo Spence ve Patricia Holland'ın öne sürdüğü üzere kişisel bellek, sosyal tarih, toplumsal mitler (*public myth*) ve kişisel/toplumsal bilinçdışı kavşağında anlam kazanır (Aktaran: Hirsch, 2002, s. 13-14). Zira imgenin oluşumu yalnızca politika ve kitle kültüründen değil insan psikolojisi ve

sosyal davranışının da bileşimidir (Mitchell, 2005, s. xvi). Birbiriyle etkileşim içinde olup bir bütünü oluşturan bu alanların biri diğerinden bağımsız değildir.³⁶

Fotoğrafi okumak her ne kadar imgenin oluşturduğu yer(el)in kültür kodlarına aşına olmayı gerektirse de (Burke, 2009, s. 40) bireyin öznel bakışı da okuma eyleminin içindedir. Fotoğrafa yüzeysel bakışta yakalanılan imgenin gerçek ve olmayan arasındaki çelişkilerinin izlerinin okunması artık imgesel olandan düşünsel aşamaya geçildiği anlamına gelir. Sartre'a göre imgesel düzlemden düşünsel düzleme geçiş bir sıçrama anıdır ki bu da okuyan öznenin kimliği meselesini gündeme getirir (2006, s. 22). Burnett okumaya geçmek olan bu düşünsel aşamanın döngüsellikinden söz eder:

Bir imgeye göz atmak, görülenden zihne ve oradan eyleme gidip tekrar geriye dönen pek çok adımdan ilkidir. Yorumlama ve anlama süreci ile toplumsal ve kültürel pratiğin farklı biçimlerinin başlangıcı ve bitimi olmayınca sonsuz bir döngü ortaya çıkar. İnsan zihninin içinde dolanan hatıralardan ve düşüncelerden bir şekilde bağımsız olan saf bir görme anı yoktur (Burnett, 2012, s. 96).

Fotoğrafa bakan kişi fotoğrafı kendinde belirli olanlar çerçevesinde yani belirli gelenek ve sınırlar sistemine yerleştirir (Crary, 2010, s. 18). Elbette bir kişinin bir fotoğrafı okuması kişinin sosyal bağlamıyla ve kendi belleğindekiyle birlikte öznel bir yorumlama yaptığı anlamına gelmektedir. Ayrıca okunan aile fotoğraflarının kişinin kendi ailesine ait olup olmadığı da okuyuştaki yaklaşımı belirlemektedir. Düşündüklerimiz ve inandıklarımız fotoğrafı görüşümüzü etkiler ve baktıklarımızı görürüz ki bakmak bir seçim meselesidir (Berger, 2008, s. 8). Bu fotoğrafı çeken kişi için de geçerlidir. Sınırsız sayıda andan o görünümü seçmiştir. (Berger, 2008, s. 10).

Görsel metinlerin okunmasında Burnett'in önerdiği 'seyir noktası' kavramı öznel bakışı yöntemsel açıdan karşılamaktadır. Kişinin durduğu noktanın öneminden bahseder. Burnett'e göre neyin resmedildiği ve resmedilende neyin gerçek olup olmadığına ilişkin sorular imgenin içinde ne olduğuyla ilgili değildir her zaman, kimi durumlarda seyir noktalarıyla alakalıdır (Burnett, 2012, s. 59). Bu yalnızca seyir noktasından görünen

³⁶ Kağıtçıbaşı'na göre "kültürel psikoloji, kültürel çevre bağlamında psikolojidir ve insan olguları her zaman bir kültür içerisinde olduğu için insan psikolojisi de tamamıyla kültürel olmalıdır." (2012, s. 38). Kağıtçıbaşı, insan psikolojisinin kültürel olan psikolojiyle içiçeliğini ve belleğin oluşumundaki önemini bir deney üzerinden örneklemektedir: "...Deneklerin kültürel arka planlarının bellek ya da yargılar gibi bilişsel süreçlerinde önemli bir yeri olduğu bulunmuştur. Örneğin, Q. Wang'ın (2004) ve Wang ve Conway'ın (2004) yetişkinlerin belleği üzerine yaptığı araştırmada, Amerikalıların bireysel deneyimleri hakkında daha çok anıları olduğunu ve daha çok kendi rolleri ve duyguları üzerine odaklandıklarını, Çinlilerin ise sosyal ve tarihsel olayları daha çok hatırladıklarını ve sosyal etkileşimler ve kendileri için önemli olan diğer kişiler üzerine yoğunlaştıklarını bulmuştur" (Kağıtçıbaşı, 2012, s. 137).

olgunun önemli olduğu anlamına gelmez, “konumun, yerleşimin, kişinin kim olduğunun ve neden bir analiz biçimini (ideolojik, felsefi ya da kişisel anlamda) diğerine yeğlediğinin saydam bir görünürlük arz etmesi gerektiği anlamına da gelir” (Burnett, 2012, s. 38).

Kültürel bir dayanakla da olsa öznel bir bakış, yani kişinin seyir noktası bir takım handikapları barındırır. Görünür olan olgu parçalıdır, algının özneliği görünenin tüm parçalarını açıklayamaz (Burnett, 2012, s. 40).

Burnett’in vurgusu bu çalışma için de önemli oldu. Bu sebeple ulus-devletleşme dönemi aile fotoğraflarının irtibatına bakarken, araştırmacı olarak benim seyir noktamın eksik bıraktıklarını tamamlayabilmek için ulus-aile üyelerinin ve ‘ötekiler’ in seslerine, belleklerinde olan anlatılarına ihtiyaç duydum; fotoğrafları okumak ancak onların anlatılarıyla mümkün olabilirdi. Burnett’in de belirttiği gibi fotoğrafa, ilk bakışta yarattığı izlerin ötesine ulaşmak için düşünsel ve söylemsel araçlarla yaklaşmak gereklidir. Diğerlerinin fotoğrafa bakışındaki sözler düşünsel bir noktaya geçildiği anlamına gelse de imgenin yarattığı duygusallık, başka bir taraftan ve ifadeyle *punctum* içinde kalma hali devam edecektir. Esasında buradaki iletişim sürecinin çoğu sessiz ve sözcüksüz geçer, anlatılanlar ve imgeler arasında bir çelişki yaşanır. Ancak esas izler de buradan çıkar. Fotoğrafi okuma çabası olaylar, tarih ve dille ilişkili bilgiler arasında gidip gelecektir. (Burnett, 2012, s. 71-73). Olaylar, olayların anlatıları ve imgeler koşullu ilişki içindedir (Burnett, 2012, s. 57). Fotoğrafın icadının erken tarihlerinde Benjamin fotoğrafın dile duyacağı ihtiyacı tespit etmiştir. Fotoğraf için altyazıların devreye girmesi gerektiğini, fotoğrafın kurgusal niteliğinin ancak bu yazılarla desteklendiğinde anlamını bulacağını ifade etmiştir (Benjamin, 2012, s. 37). Her şeyin bir dili vardır, ancak yalnızca insan adlandırır. Yalnızca adlandırmakla kalmaz, adlandırdıkları gerçekleştirir. Yarguların, iyi ve kötünün bilgisi vardır dilinde (Benjamin’den aktaran: Gürbilek, 2014, s. 14).

Aile fotoğraflarından yansıyan görüntünün ötesine geçebilmek için geçmişe ait olan fotoğrafın bağlamlara ihtiyacı vardır. Modern aile görüngüsünü yalnızca fotoğrafa bakarak ve sadece zihnimizde olanlarla kurgularsak tarihsel gerçekliğe yaklaşmakta eksik kalırız. Geçmişe ilişkin bağlam ihtiyacı, fotoğrafın çekildiği zamanın ve mekânın bağlamından kopartılarak yeni bir zaman ve mekân bağlamına sokulmasından ileri

gelmektedir. Dolayısıyla fotoğraf okurken onun içinde bulunduğu zaman-mekânsal bağlamı yakalayabilmek için döneme ilişkin sözlü ya da yazılı bilgi gereksinimi doğar. Zira genellikle aile mitini üreten bu tür fotoğrafların anlattığı başkadır, o anın bireylerin belleğinde gömülü anlatısı başkadır. Bu bağlamda sözlü ve yazılı bilgilerden kastettiğimiz şudur: Fotoğraftaki aile ve onun toplumsal olanla ilişkisini izlemekte bireylerin anlatısı reddedemeyeceğimiz kıymette ve önemdedir. Kendisine bir iz olarak yaklaşılacak fotoğraf tek başına bir olguyu açığa çıkarabilecek kadar yeterli görünmemiş, fotoğraf analizinde yöntemsel bakışı keskinleştirmek adına çeşitli izlerden yararlanma ihtiyacı doğmuştur. Connerton'a göre "yazılı olmayan kaynakları betimlemede dikkat edilmesi gereken nokta, bunların, metin olmadıkları ölçüde hazır yargılar içermemeleridir" (1999, s. 26-27). Hirsch (2002) de, aile fotoğraflarıyla yaratılan ideolojinin anlatı aracılığıyla ortaya çıkarılabileceği iddiasındadır. Fotoğrafları yalnızca görsel birer imge olarak değil, anlatılarla gerçekliğe yaklaşacak ve anlam kazanacak birer "image-text" olarak düşünmektedir. Hirsch'e göre fotoğrafların yüzeyinin gerisindeki gerçekliğe yaklaşmak ancak anlatılarla (kelimelerle) mümkün olabilir.

1.2. Fotoğraftaki İmgeden Bellekteki Anlatıya

Fotoğraf der Burnett, "Sanki neredeyse durmadan çerçevesinin sınırlarını aşıyormuş ve genelde etrafı kuşatan sessizliği kırmaya çağırان bir diyalog başlatıyormuş gibidir" (2012, s. 51). Bu noktada sanki fotoğraflar sözcüklerden yorum dilenir, sözcükler fotoğrafın istediğini yapar (Berger, 2007, s. 84). İmgeden görünenin arkasına ulaşmakta kullanılan yol söze gider (Mitchell, 2005, s. 57). Dil ve imge birbirine sıkı biçimde bağlıdır.

Kanıt olarak yadsınamaz güçte, ama anlamca zayıf olan fotoğrafa, sözcükler tarafından bir anlam verilir. Kendi başlarına genelleme düzeyinde kalan sözcükler de, fotoğrafın yadsınamazlığıyla özgül bir sahicilik kazanırlar. Böylece ikisi birlikte çok güçlü olurlar; sanki ucu açık bir soru tümüyle yanıtlanmış (Berger, 2007, s. 84).

Bu çalışma için önemli olan, söz ve imge diyalektiğinin, belirli bir kültürün ürünü olduğudur (Mitchell, 2005, s. 55). Fotoğrafı okuyan kişinin seyir noktasının belirli bir takım olguları dışarıda bırakacağı kaçınılmaz ihtimali tarafların anlatılarını çağırılmaktadır. Farklı kültürel referanslara sahip olmakla imgeleri okuyan ve söze gelen bellekler farklı olacaktır. Connerton'un da belirttiği gibi "...kişiler, geçmişlerinin

tarihine ve kendi kimliklerinin gerçeklerine özel bir giriş biçimine sahip olurlar; bu öylesine özel bir giriş türüdür ki, ilkece, öteki kişilerin ve şeylerin tarihine ve kimliklerine sahip olmalarını önler (1999, s. 39)”.

Aile fotoğrafları ve yaşam hikâyelerinden çıkmış anlatı bir etkileşim üretmiş; toplumsal bir olgunun açığa çıkarılabilmesini sağlamıştır. Ulu’ya göre fotoğraf albümleri kronolojik bir düzende “ileriye dönük bir zaman algısıyla hazırlanırlar”. Oysa ki anlatıda bugün ve geçmiş sürekli yer değiştirir; anlatı kronolojik değildir, döngüsel bir boyut kazanmıştır (2013, s. 37). Dolayısıyla bir fotoğraf dizisiyle birlikte anlatı geçmiş zamanın bağlamını yakalamakla ilgili daha fazla imkân tanır. Berger bunu fotoğrafın doğrusal, belleğinse ışınımlı olduğu metaforlarıyla dile getirir. Ona göre bir fotoğrafı toplumsal belleğin bir ürünü olarak değerlendirebilmek için belleğin ışınımlı oluşunu göz ardı etmememiz gerekir (2015a, s. 78): “Fotoğrafın çevresinde, ışınımlı bir dizge oluşturulmalıdır ki o fotoğraf aynı anda hem kişisel, hem siyasal, hem ekonomik, hem dramatik, hem güncel, hem de tarihsel açıdan görülebilsin” (Berger, 2015b, s. 80). En nihayetinde anlatı bugün ve geçmiş arasında sürekli yer değiştirirken diğer taraftan belleğin bir ürünü / kurgusu olarak her defasında ve başka kişilerce farklı şekil alabilme özelliğine sahiptir. Nitekim olayın öyküsü ile kendisi aynı şey değildir (Burnett, 2012, s. 57).

Bu yönetsel zeminde fotoğrafı okumak etkinliği tabii ki öncelikle araştırmacının kendisine düşecektir. Ancak söz konusu görsellerin başka insanlar tarafından nasıl okunduğunu bilmek fotoğrafı sosyal bağlama yerleştirmeye çalışan bu çalışma için önemlidir. Eleştirel okuma da bunu gerektirir. İmgelerin anlamı anlatılarla evrilir (Kellner, 2002, s. 9). Bu okumayı beslemekte bireysel bellekteki anlatıları açığa çıkarmak için sözlü tarih tekniğine ve imge ile anlatı bileşimini görmek üzere ‘fotoğraf üzerine sohbet’ (*photo elicitation*) tekniğine başvurulmuştur.

2. METODOLOJİK İZLEK VE ARAŞTIRMA TEKNİĞİ

2.1. Sözlü Tarih

Çalışmada aile fotoğraflarının modernleşme dönemi aile ideolojisini sürdürdüğünü varsayıyor, fotoğrafı okumak yöntemiyle, onlarda gömülü birlik imgesini aşındıran bilgi ve anlatıların izini sürmeyi, fotoğraftaki gizil niteliği ortaya koymayı amaçlıyorum.

Fotoğrafi okumak, algılarla ulaşılan tüm tarihsel kaynaklar gibi, öznel bir yorumlamadır. Ancak, Thompson'a göre bu özneliği kırmanın ve belleğin katmanlarına inerek ve karanlıklarına girerek umut edilen gizli gerçekliğe ulaşmanın yolu sözlü kaynaklardır (1999, s. 130).

Modernleşmenin aile ideolojisinin içine gömerek unutturduğu ailedeki ulus ve evlatlık olgusunu fotoğraflar odağında ele alan bu çalışmada, hatırlananlar sözlü tarih anlatılarıyla mümkün olmuştur. Sözlü tarih tekniğiyle hatırlanan geçmiş gücünü, geçmişe ilişkin önemli ve benzersiz bilgi sağlamasından, hem bireysel hem de kolektif bilinci aynı ölçüde açığa vurmasından ve sözlü kaynakların insaniliğinden alır (Thompson, 1999, s. 131).

Bireyselliğin, toplumsallığın iç içe geçtiği böyle bir çalışmayı yapmakta için H.P.R Finberg'in kullandığı çemberler dizisi metaforu işlevseldir. Ona göre “aile, yerel topluluk, ulusal devlet ve uluslarüstü toplumu, ortak merkezli bir çemberler dizisi olarak resmetmek mümkündür”. Her çember kendi dışındaki çembere referansla incelenmelidir. Dış çemberin içtekini sınırlandırması içeride olanın yuvarlaklığına hanel getirmez (Aktaran: Kyvig & Marty, 2011, s. 4). Toplumsal bir olguda bireysel anlatılar önemlidir. Nitekim aile üyelerinin bireysel anlatılarında ulus-devletle eklemlendikleri yahut bu uyumu sağlayamadıkları noktalar ortaya çıkarılabilmektedir. İdeolojinin, ideoloji olduğunu görmek de aile üyelerinin bu anlatılarıyla, çelişkileriyle mümkün olmaktadır.

Thompson'ın da belirttiği gibi tarihe ilişkin kaynakların çoğunun otorite tarafından yaratılması ve iktidarın tarafını tutması söz konusudur (1999, s. 5). Nitekim fotoğraflardaki imge de iktidarın gözü ile uyumlu bir bakış tarafından üretilmiştir. Ama bellek çoğunlukla iktidarla çatışır. Aile kurumunun, en kritik olduğu nokta evlatlıklarda düğümlenir, tartışmaya açıldığı bu çalışmada, evlatlıkların iktidarın idealinin dışında tutularak toplumsal tarihten neredeyse silindikleri görülmüştür. Böyle bir kültür çemberinde yaşayan insanlar Danacıoğlu'nun da belirttiği gibi “düşlenmiş bir cemaatin” parçası değillerdir (2007, s. 26). Dolayısıyla evlatlıkların sözlü tarihi onların toplumsal tarihteki yerlerini belirlemek açısından önemlidir. Sözlü tarihle daha adil yargılarda bulunmak mümkün hale gelir. Bu nedenle bireysel anlatılara dayanan sözlü tarihin toplumsal tarihe radikal bir etkisi vardır (1999, s. 5). Başka bir ifadeyle tarih bu anlatılarla daha demokratik bir hale gelir (Thompson, 1999, s. 7).

Sözlü tarih, tarihin odak noktasını değiştirir. Bu teknikte her bir insanın hayat tecrübesi hammaddedir (Thompson, 1999, s. 4) ve “tarihe yeni bir boyut katılır” (Thompson, 1999, s. 2). Fotoğrafta görüldüğü ve belleklerden silindiği iddia edilen ailedeki ulus ve evlatlık olgusuna sözlü tarih yoluyla farklı görüş açıları eklenir, bu okumayı daha da keskinleştirir, aynı zamanda farklı görüş açıları yaratır. Evlatlık alanların ve geçmişinde evlatlık olgusunu yaşamış ya da bu yaşantıları ailesiyle paylaşarak kuşaklarına aktarmış olanların sesini duymak ve okumaya katmak imkânını sözlü tarih vermektedir. Bu çalışma bağlamında anlatısına başvuru yapılan kişiler fotoğrafın yüzeyini aşmakta etkili olmuştur.

2.2. Fotoğraf Üzerine Sohbet

Bu teknik zaman zaman *photovoice*, *reflexive photography*, *photo elicitation*, *participant photography* gibi adlandırmalarla karşımıza çıkmaktadır (Allen, 2012, s. 443). Fotoğraf üzerine sohbet, basitçe araştırmacının görüşme sırasında bilgi kaynağına fotoğraf göstermesi ve görüşmeyi kişinin fotoğraf hakkında görüşlerini alarak sürdürmesidir. Buradaki mantık imgelerin, insan bilincindeki derin unsurları kelimelerden daha önce ve etkin şekilde uyandırdığı görüşüne dayanmaktadır. Fotoğraf üzerine sohbet tekniği, bilgiyi, duyguyu ve özellikle fotoğrafın temsil özelliğinden ötürü belleği uyandırmaktadır (Harper, 2002, s. 13).

Konunun aile fotoğrafları olduğu ve bellekle düğümlendiği böyle bir çalışmada fotoğraflar üzerinden sohbet kaçınılmazdı. Harper’a göre bu teknik toplum, kültür ve tarihle birey arasında ilişkiyi ortaya çıkartır (2002, s. 13). Bu tekniğin en önemli özelliklerinden bir diğeri de işbirliğine açık olması ve böylece kişilerin birbirine ilham vermesidir. İki ya da daha fazla kişi bir fotoğrafın anlamı üzerine tartışırken bazı şeyleri birlikte bulmayı denerler (Harper, 2002, s. 23). Bu teknikle araştırma öznesi bilgi yaratılmaya çalışılırken etken konumdadır. Böylece görüşülen kişilerin onları ilgilendiren konularda derinlemesine düşünmeleri sağlanır (Allen, 2012, s. 443-444). Sohbet esnasında gösterilen fotoğraflar görüşülen kişilere ait olduğu gibi, ki bu kişiler için önemli olan kültürel fenomenleri kullanmalarına izin vermek ve ellerindeki dokümanların gücünden yararlanmak anlamına gelir (Allen, 2012, s. 443), konuyla ilişkili ancak onlara ait olmayan fotoğraflar da olabilir. Bu teknik aynı zamanda imgenin hafızayı tetikleme özelliğinden ötürü sözlü tarih görüşmesi sırasında ortaya çıkmamış,

bilgi ve anlatıların üretilmesinde de faydalı olur. Fotoğraf kişinin belleğini harekete geçirmekte işlevseldir.

Fotoğraflar üzerine sohbet tezde temel tekniğe dönüşmüştür. *Ailemiz* albümünden fotoğraflar, görüşmeler esnasında katılımcılara gösterilmiştir. Bu hem anlatıyı derinleştirmekte işlevsel olmuş, hem de fotoğrafa dönük öznelmiş okuma fotoğraftaki ideolojik kurguyu görünürleştirmede işlevli olmuştur.

2.3. Gözlem

Gözlem, fotoğraflarla ilerleyen görüşmelerin diğer temel bileşenine dönüşmüştür. Kişilerin fotoğrafla karşılaştığı anda, yani sözcüklere geçmeden önce, fotoğrafla kurdukları ilişkiyi, özellikle sözcüksüz geçen iletişim sürecini anlamlandırmak gözlem tekniğine başvurmayı gerektirmiştir. Bu gözlem, kişilerin fotoğrafla etkileşim halindeyken gösterdikleri tutumu anlamakta kullanılmış, antropologların “seçici gözlem” (Altuntek, 2009, s. 190) dediği türe girmektedir.

Gözlem, ayrıca aile fotoğraflarının mekân içindeki konumlandırılışını ve korunma yöntemlerini anlamak, böylece fotoğraflara atfedilen değere ilişkin yorumda bulunabilmek için de kullanılmıştır.

Çalışmada tekil bir örnek üzerinden kısmi ölçüde katılımcı gözleme de başvurulmuştur. Afrika kökenli evlatlıklara ulaşabilmek için, aslında alanıma ilişkin görüşmeciyi bulmak için, Afro Türkler’in Dana Bayramı’na katıldım. Üç gün süren temelde kortej, panel, piknik gibi etkinliklerine katılmak; hem görüşmecime ulaşmak hem de diğer evlatlıklardan farklı olarak ‘siyah olmanın’ evlatlığa davranış biçiminde bir fark yaratıp yaratmayacağına ilişkin fikir edinmeme fırsat sağlamıştır.

3.BÖLÜM

ALAN

1. ALANA GİRİŞ: ALANIN HİKÂYESİ

Bu çalışmanın alan araştırmasında çeşitli teknikler ve malzemeler kullanılmıştır. Bunlar sırasıyla *Ailemiz* kitabındaki fotoğraflar, *Ailemiz* kitabındaki anlatılar, bitpazarı ve antikacılardan topladığım çeşitli aile fotoğrafları ve efemeralar, tez için özellikle yapılan görüşmelerden edinilen anlatılar, alanda görüşmecilerden edinilen aile fotoğrafları ve alanda üretilen fotoğraflardır. Bunlar verilerin önemine göre değil teze başlangıç itibariyle devreye girme sırasına göre sıralanmıştır. Bu bölümde bu malzemelerle birlikte alanının hikâyesi anlatılacaktır.

Tezin analiz bölümü büyük ölçüde aile fotoğraflarını okuyarak ilerleyecektir. Odakta tutulan aile fotoğraflarının yani birinci verilerin tamamı *Ailemiz* adlı çalışmadan alınmıştır.

Ailemiz adlı soyağacı çalışmasının ilk baskısı 1984 yılında yapılmıştır. Geçmişe ilişkin eksik kalan yerlerin tamamlanması ve aradan geçen zamanın biriktirdikleri ile çalışmanın ikinci baskısı 2011 yılında yayımlanmıştır. Benim ikinci araştırma sürecinde dâhil olduğum, soyağacı oluşturmaya odaklanan bu çalışma, 2009 – 2011 yılları arasında yapılmıştır³⁷. Bu çalışmaya kamusal ve bireysel arşivler, çeşitli evrak,

³⁷ *Ailemiz* çalışmasına kabul edilmem, kişisel herhangi bir bağlantımın olmadığı bir kuruma iş başvurusu yapmamla oldu. İş ilanında işin tanımı ‘etnografik araştırma yapmak’ olarak geçiyordu, ancak tam olarak konunun ne olduğuna ilişkin bir şey belirtilmemişti. İş görüşmesine gittiğimde de klasik sorularla karşılaştım. Seyahat edebilir misiniz, hobileriniz nelerdir vs. Hobiler kısmını nasıl dolduracağımı bilemedim. Kitap okumak değil herhalde! O ana kadar hobi olarak tanımlamadığım, ancak böyle bir soruyla karşılaştığımda neden olmasın dediğim bir ‘hobi’ mi yazdım: Aile albümümü düzenlemek, bozmak, yeniden düzenlemek. Bazen çizgisel bir tarih anlayışıyla kategorize edip, sonra bozup onları kişi ya da olaylarla ilgili ayrı albümlere ayırmak, sonra tekrar başka bir anlayışla bir araya getirmek... Elbette sonsuz korelasyon yapılabilir. İşe kabul edildikten sonra işin, bir ailenin şeceresini oluşturmak olduğunu öğrendim. Ve böylece seyahatler başladı. Pek çok şehre dağılmış bir aile ya da soydu söz konusu olan. Aileye mensup kişilerle görüşmeler yaptım.

Çeşitli sebeplerle ve zamanlarda tezinden bahsettiğim kişilerde üç konuda merak uyandırdım. O yüzden açıklamak isterim. Birincisi *Ailemiz* çalışmasında yer alan kişilerden biri, yani bu aileye mensup olup olmadığına ilişkin, halen aile üyeleriyle görüşüp görüşmediğime ve üçüncüsü tezde aile üyelerinin fotoğraflarını kullanmış olmam konusunda rızaları olup olmadığına ilişkindir. Öncelikle bahsettiğim gibi bu ailenin bir üyesi değilim. Bu bir merak konusuna cevap vermektense yöntemsel bir gerekliliktir. Zira fotoğrafa bakışımı etkileyecek bir unsurdur. İkinci merak cevabım; bu ailenin çok yakınım olmuş bazı kişileriyle görüşmemi sürdürüyorum. Üçüncü konuda soru soranlara cevabım genellikle “Bu tez

mektuplar, anlatılar, mezar taşları vs. ile birlikte en büyük katkıyı sağlayan araç aile fotoğrafları olmuştur. Örneğin; aile mensubu bir kişinin “Bu, A. Bey, amcamın hanımının babasının kardeşi” gibi fotoğrafın hatırlatma gücü sayesinde kurduğu bir cümle soyağacını biraz daha genişletmek için fırsat yaratmıştır. Nitekim “Fotoğraflar bize kanıt teşkil ederler. Hakkında bir şey işitip de şüpheyle karşıladığımız bir şey, onun bir fotoğrafı bize gösterildiğinde kanıtlanmış sayılır” (Sontag, 2005, s. 5). Esas amaç soyağacı oluşturmak olmakla birlikte, çalışma sırasında çok sayıda fotoğraf toplanmış olması üzerine, amaç genişlemiş ve ilk baskıdan farklı olmak üzere büyük bir aile albümü hazırlanmıştır. İmgeler soyağacına bir yap-bozun parçaları gibi adım adım yerleşmiştir. Böylelikle kitapta soyağacı, anlatılar ve mektuplarla birlikte, bu çalışmaya konu olan fotoğraf albümüne de yer verilmiştir. Tez için değerlendirdiğim 334 fotoğraf bu albüme aittir. Ancak burada 109 tanesine yer verilmiştir.

Çalışmadaki ikinci veriler yine *Ailemiz* kitabı içindeki anlatılardır. Fotoğraflarda evlatlıkları fark etme anım, *Ailemiz* çalışmasında yapmış olduğum bu görüşmelerdeki anlatılar üzerine düşünürken mümkün olmuştur. Anlatılarda daha silik bir ögeye dönüşürken, ismi bile hatırlanmayan evlatlıkları fark etmek için, anlatılardan sonra fotoğraflara tekrar bakmak gerekti. Aile fotoğraflarına baktığımda gördüğüm ailedeki ulus ve evlatlıklarla konuyu sosyal bir bağlama yerleştirme ihtiyacı duyulmuştur. Böylece, ulus-devletleşme sürecinde yer alan başka ailelere ve evlatlıklara ulaşmaya karar verildi.

Böylece, bir yandan görüşmecilere ulaşmaya çalışırken, bir yandan da üçüncü sıradaki veri türleri toplanmaya başlandı: Bitpazarı ve antikacıardan çalışmanın temel

çalışmasında kullandığım herhangi bir kaynak için hiç kimseden bizzat gidip izin almadım” oluyor. *Ailemiz* çalışması Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu (T.B.M.M., 1951)’na göre “alenileşmiş ve yayımlanmış” (Madde 7) bir eserdir. Yani *Ailemiz* çalışması kitaplaşmış ve aynı zamanda ticari bir meta haline gelmiştir. Ve yine aynı Kanun’a göre alenileşmiş bir eserden alıntı yapılan yerler ve eser sahibi belirtilmek koşuluyla ilim ve edebiyat eserlerinde kullanılabilir (Madde 35). Yani ilim eseri türüne giren bu tez de *Ailemiz* çalışmasından belirli bölümleri kullanmanın bir sakıncası yoktur. Bu soruyla karşılaşmamın bu tezi de ilgilendiren bir teması var aslında: Aileye ait olanın özel kabul edilmesi. Ben bu çalışmada ailedeki kişilerin kişisel olan herhangi bir yönüyle ilgilenmiyorum. Fotoğrafları kullanmam sosyal bir olguya işaret etmelerinden ileri gelmektedir. Dolayısıyla eleştiriye tabi tutulmuş olsalar da eleştirdiğim ne bu ailedir ne de bu ailenin üyeleri. Meşgul olduğum şey özel alan görülerek üstü kapatılan kamusalı ilgilendiren olgulardır. Ve asla yalnızca bu aileye özgü değildir. *Ailemiz* çalışması aileye ilişkin zengin bir eser, bilimsel kaygısı olan bu tez çalışması içinse zengin bir veri kaynağıdır. Bilimsel çalışmaların her zaman gerçeğe ulaşmak gibi bir ideali vardır ve göze gelen her verinin gerçeklik için sınanması kaçınılmazdır.

motivasyonu olan evlatlıklara odaklanarak çeşitli aile fotoğrafları ve efemeralar toplandı. Bunlar da analiz bölümünde kullanılmaktadır. Her ne kadar bir ailenin fotoğrafları üzerinden de gidilse, toplanan bu fotoğraflar diğerlerine benzer veriler sundu. Efemeralar ise literatür bilgisini destekleyecek niteliktedirler ve tezde bu doğrultuda yer bulmuşlardır.

Yine meselenin olgusallığından ötürü ve evlatlıkların sesini hiç duymamış olmak analiz için dördüncü sıradaki verileri toplamaya itmiştir. Çalışmada temel alınan fotoğrafların içeriğinin genişlemesi adına, özellikle fotoğraftaki evlatlıkların anlatılarına ihtiyaç duyulmuştur. Onların anlatıları genellikle ideal aile kurgusuyla uyum göstermez; bu fotoğrafa gömülü gerçekliği yorumsal bir yere taşımak ve analiz etmek için önemlidir. Böylece alanda ulus-devlet sürecindeki evlatlıklar olgusallığında sözlü tarih ve fotoğraf üzerine sohbet edilecek kişilere -evlatlık edinen ailelere ve evlatlık olanlara- ulaşmaya çalışıldı.

Böylece etrafımda herkese tez konumdan bahsetmeye başladım ki evlatlık olan veya bir aile üyesinin geçmişte evlatlık olduğu birilerini bulabileyim. Bu alanın bazı engelleri vardı tabii. Öncelikle işin zorluğu, aradığım hâlihazırda bir grup veya kimlik olarak niteleyebileceğim bir topluluğun olmayışından ötürü artıyordu. Tez başladıktan sonra alanımı oluşturan görüşmecilerimi buluş sürecim süreklilik ve sistematiklik kazanmadı. İkinci zorluk konunun / olgunun geçmişe ilişkin olması, insanların hâlihazırda temas ettikleri bir konu olmamasıydı. Aslında pek çok kişiye konumu anlattıktan sonra, “bizde de var böyle biri(leri)” sesleri gelmeye başladı. Ancak bu sesler somut sonuca dönüşmedi; evlatlık ‘alan’ ve evlatlık ‘olan’ ailelerle nadiren bir araya gelebildim. Onlarda da görüşmeyi önce kabul edip sonra vazgeçenler oldu. Bir kişi ailelerinin evlatlığı olduğunu, annesinin bu konuyla ilgili çok şey anlatabileceğini, ancak yazılacak metinde ailelerini rezil edilebilecek şeyler olabilme ihtimaliyle annesinin böyle bir görüşmeyi tepkiyle karşılayacağını ifade etti. Bir başka kişi –ki bu çalışma için görüşülmüş aile üyelerinin evlatlık aldığı Melek (30)– görüştüğümde bana evlatlıklarıyla görüşmelerinin halen devam ettiğini, istersem bizi görüştürebileceğini söyledi. Ne var ki daha sonra bu kişi aile büyükleriyle konuştuğunda, bu konuya sıcak bakmadıklarını ifade etti.

Hani bilmiyorum Mehpare Abla'nın anlattıkları çok daha serzenişli hikâyeler. Ben acaba onunla da görüşebilir miyiz diye düşündüğümde annem de şey demişti. Şimdi onun anlatacağı da şimdi çok kendi tarafından olur. O da kendi hikâyesini anlatır, kendi gördüğü gibi anlatır. Ne kadar doğru olur. Direkt böyle bir tedirginlik, halamda annemde oldu. Aman şimdi o alınganlık etmiştir de yanlış anlamıştır da bir sürü yalan yanlış şey söyler gibi bir izlenim de yarattılar. Çünkü o çok çektiğini düşünüyor. Dayak da yedim, cezalandırıldım da. Kötü davranıldı.

Neticede alana girişim ve görüşülebilecek kişilere ulaşmam zorlu bir deneyimdi. Sonuç olarak üç evlatlık alan iki de evlatlık olan ve ailesinde evlatlık olan kişiyle görüşebildim. Tezin bitimine çok az süre kala kendisi evlatlık olan bir kadın görüşmeciye araçlarla ulaştım ve görüşmeyi kabul ettiğini öğrendim. Ancak bu görüşmeyi yapacak ve teze ekleyecek vakit yoktu. Tezin en son halinde yer alması mümkündür.

Evlatlık olanlara ulaşmak için, *Ailemiz* fotoğraflarından yola çıktım. Fotoğraflarda varlığını ilk fark ettiğim evlatlık siyah tenliydi. Evlatlıklar konusunda araştırma yapmaya başladığımda siyah evlatlıkların Afrika kökenli olduklarını öğrendim ve günümüzdeki kuşaklarına ulaşmaya çalıştım. Elbette fotoğraftaki kişinin kuşağına ulaşmak mümkün değildi. Zira *Ailemiz* çalışmasında ismi dahi hatırlanmadı. Dolayısıyla Afrika kökenli Türkler literatürüne doğru açılmam gerekti. Bu benim alana açılan ilk adımım oldu. Afro-Türkler'le nerede ve ne zaman bir araya gelebilirdim? Çoğunlukla Türkiye'nin kıyı bölgelerinde yerleşik – özellikle İzmir, Antalya, Balıkesir – olduklarını öğrendiğim için buralarda yaşamış olan tanıdıklarına Afrika kökenli insanlar tanıyıp tanımadıklarını sormakla başladım. Bulamadım. Daha sonra İzmir'de bir dernekleri olduğunu öğrendim: Afrikalılar Kültür Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği. Bu dernekle iletişim kurmaya karar verdim. 2015 Bahar döneminde İletişim Etnografisi dersi için bir final ödevi hazırlamam gerekiyordu. Afro-Türkler'in Dana Bayramı³⁸

³⁸ Afrikalılar Kültür Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği Başkanı Mustafa Olpak Dana Bayramı'nın kaynağını ve içeriğini şöyle anlatmaktadır: “Dana Bayramı'nda Afrika kökenliler birleşip sıska bir dana alırlar. Bu danayı oturdukları muhitte ev ev gezdirerek yiyecek, para ve giysi toparlarlar. Amaç, azad olan kölelerin, bunların çocuklarının, annesi babası olmayan çocukların –ki Godya bakar onlara– senede bir gün et yemesini sağlamak. İşte bu gelenek senede bir gün et yeme günü olur, o sıska danayı kesip yerler. İzmir ve çevresinde yaşayanlar buna Dana Bayramı der. Bu gelenek, bugünkü Nijerya'da Yoruba – Yoruba 'Yorùbá' Nijerya'daki en büyük budunsal (etnik) topluluktur – geleneğidir. Afrika'da insanlık tarihinin en eski kültürlerinden biridir, bugün de Afrika'nın bazı ülkelerinde Togo'da, Senegal'de, Kenya'nın iç taraflarında, Güney Sudan'da bu gelenek devam eder. Her yıl tekrar edilmezse Tanrı'nın yaşadıkları yerlere kıtlık ve açlık getireceği inancını taşıyarak, Afrika'da bu gelenek sürdürülür. Bir yılın bol, verimli ve bereketli geçmesi için yapılır. Anadolu'da azad olan insanların senede bir gün et yiyebilmesi yanında bir başka önemi de Godya vasıtasıyla da kimin kim olduğunun izini sürmektir” (Aktaran: Yurtsuz, 2013).

etkinliklerini odağa alan etnografik bir alan deneyimi tasarladım. Odağında Dana Bayramı olsa da tezim için de alana giriş olacaktı. Yine alana tamamen yabancı olmam çeşitli çekinceler doğurdu:

Beyaz tenli Türk bir araştırmacı olarak onların alanında var olma çabası bana fark etmediğim bir iktidar konumu veriyor muydu? Eğer böyle bir iktidar konumu taşıyorsam onlara temas etmekte neden bu kadar kaygı duyuyordum? Evlatlık olgusunu fark edişim bir çeşit fiziksel özellekle mümkün olduysa ‘ırkçı’ bir yaklaşım içinde miydim? Sonuç olarak tüm bu sorular tek bir soruda birleşiyordu, bir araştırmacı olarak beni içlerine kabul edecekler miydi? Beni Afro – Türk Derneği’ne ulaştıracak birinin olmayışı tedirginliğimi haftalarca sürdürdü. Daha sonra sosyal medya üzerinden duyurdukları Dana Bayramı etkinlik takvimi sayesinde bayrama katılmaya karar verdim. Formal bir ortamdansa bir ‘bayram havasında’ bu karşılaşmayı yaşamak kaygılarımı bir nebze olsun hafifletecekti. Herkese açık bir bayram olarak ilan ettikleri için dışarıdan oluşum dikkat çekmeyecekti. Ancak, ürettiğim kaygılarımın yersiz olduğu ortaya çıktı. Tam tersine ayaküstü birkaç kişiyle tanışmış, bir anda kendimi derneğin pankartını tutmuş, korteje katılmış, kortejden sonra derneğe davet edilmiş olarak buldum. Tezimin ilk görüşmecisi, annesi ve teyzeleri evlatlık olarak ev içi hizmetinde bulunmuş Dernek Başkanı Mustafa Olpak’la (61) böyle tanıştım. Yalnızca tezimin konusundan söz ettim. Afro-Türkler’in tezimin ana konusu olmadığını, bu gelişimin yalnızca Dana Bayramı için olduğunu, esasen aile fotoğrafları ve evlatlıklarla ilgili bir çalışma yaptığımı söyledim. Mustafa Bey istersem görüşme yapabileceğimizi söyledi. Ancak bu karşılaşmada tezime ilişkin bir görüşme yapmadım. Kurulan yakınlığın tez konusuyla dağılmasını istemedim. Daha sonra tekrar İzmir’e geleceğimi, ‘nasılsa görüşürüz’ü belirterek alandan ayrıldım. 2016 Dana Bayramı’na kadar İzmir’e gitmemiş olsam da Mustafa Bey ve eşi Güler Hanım’la telefonla halin hatırın sorulduğu bir yıl geçti. 2016 Dana Bayramı yaklaşırken kendileri beni arayıp İzmir’e davet ettiler. Sanırım bir araştırmacı için olabilecek en güzel şey. 2016 yılı Haziran ayında Dana Bayramı’nda Mustafa Olpak’la evlatlıklar konusuna ilişkin sözlü tarih görüşmemi ve fotoğraflar üzerine sohbetimi gerçekleştirdim. Analiz de ayrıca Olpak’ın yazılı hale getirmiş olduğu aile hikâyesindeki anlatılardan da yararlanıyorum.

Olpak (61) evlatlık olanların bir sonraki kuşağı. Bu görüşmede aile üyesinin evlatlık olduğu başka insanlarla beni tanıştılabileceğini söyledi. Tezimi sonlandırmadan çalışmamı okumak istediğini, daha da katkıları olabileceğini ifade etti. Artık benim de içinde olduğumu hissettiğim Dana Bayramı ritüelinin bir sonraki yılında görüşmek üzere ayrıldık. Ancak Olpak 2016 yılının Ekim ayında aramızdan ayrıldı. Hem zaman kısıtından hem de Afro-Türk kimliğiyle ulaşabileceğim evlatlıklar bir anlamda Olpak'ın vefatıyla bu alanın kapanmasına sebep oldu.

Alandaki ikinci görüşmecim Ali (83), bir muhacir. Yunanistan doğumlu. Üç yaşında bir aileye evlatlık olarak giriyor. Mübadele sürecinde 17 yaşlarındayken evlatlık olduğu aile Yunanistan'da kalırken o Türkiye'ye gönderiliyor. Evlatlık erkek çocuklarına fazla rastlanmaması sebebiyle önemli bir örnek. Ona ulaşmamı sağlayan ise annem. Daha önce Ali'nin eşinden evlatlık olma hikâyesini dinlemiş. Böyle bir konu gündeme gelince de görüşmemi sağladı.

Bu iki kişiyle kendi fotoğraflarının yanı sıra benim gösterdiğim fotoğraflar üzerine de sohbet ettik. Bu iki fotoğraf okuma hattı sayesinde, görüşülen kişinin kendisine ait olan ve olmayan aile temsilleriyle karşılaştığında, imgelerle nasıl bir ilişki kurduğunu, kişisel ile olgusal olan arasındaki bağlantıyı nasıl tesis ettiğini izlemek istedim.

Daha önce de bahsettiğim gibi yalnızca evlatlık olan değil evlatlık alan ailelerle de görüştim.

Birincisi Melek (30). Konudan bahsettiğimde kendi ailesindeki evlatlıklardan bahsetmeye başladı ve talebim üzerine görüşmeyi kabul etti. Evlatlık alan ailenin 3. kuşağı.

Bir diğeri *Ailemiz* çalışmasındaki aileye mensup olan Mehmet Göktepe (61). Analiz bölümünde kendi dedesinin ve babasının fotoğrafları da yer alıyor. Fotoğraflara göre o da evlatlık alan ailenin 3. kuşağından. Ancak kendi çekirdek ailesinde de çocukluğundan evde “yabancı” kişiler olduğunu “hatırlıyor gibi”. Analizde daha ziyade ailenin modernleşme ve batılılaşma serüveniyle ilgili verilerinin üretilmesini sağlayan anlatılarıyla yer almaktadır.

Evlatlık alan ailelerden üçüncü görüşmecime ise Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde kolokyum sunumu yaparken ulaştım. Burada bir kişi kendi annesinin ailesinde Ermeni bir evlatlık hikâyesi olduğunu ve böyle bir konuda görüşme yapabileceğini söyledi. Nuran Soysal (69) evlatlık alan aile üyesinin 3. kuşağı. Ancak geniş aile tipindeki yaşam biçimlerinde evlatlık olan kişiyle birebir temas etmiş.

Bir konuda karışıklığı engellemek adına belirtmeliyim: Analiz bölümünde yer verilen bu tez için görüşülen kişiler metinde adları yanında yaşlarıyla birlikte yer almışlardır. *Ailemiz* kitabından alıntıladığım anlatılar içinse zaten kitaba referans verilmektedir.

Çalışmada adı ve soyadıyla yer alanlar rızalarına dayanak gerçek isimleriyle anılmışlardır. Yalnızca ismi yazılanlar için mahlas kullanılmıştır.

Beşinci ve son verilerim ise alandan topladığım fotoğraflar ve ürettiğim görsellerdir. Onlar alanın betimsel bilgisini desteklemekte ve zenginleştirmekte önemli oldular. Alandan topladığım bir kısım fotoğraflar flulaştırılarak kullanılmıştır. Zira görüşme yaptığım kişiler olduğu haliyle yer almasında bir sakınca olmadığını söyleseler de, ailenin genç kuşaklarının fotoğrafları olduğu için onları korumak adına böyle bir yol izlenmiştir.

Çalışmada fotoğraflarda görünenlerin ötesindeki görünmeyenlerin peşine düşmek, çok çeşitli veri türünü ve kaynağını kullanmayı zorunlu kılmıştır. Özellikle evlatlıklarla ilgili hala az bilgi mevcut, bunlara ulaşmak oldukça zor. Bu nedenle analiz bölümündeki ulus-aile göstergeleriyle karşılaştırıldığında, ulus-ailedeki evlatlıklar bölümü hacmen de zayıf kalmıştır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi evlatlık olgusu bu çalışmanın temel güdüleyicisi ve kilit noktası olmaya devam etmektedir.

4. BÖLÜM

ANALİZ

Kuramsal tartışma bölümünde ele alınan konular, başlıklar ve kurulan ilişkiler, esasında bu çalışmanın analiz bölümünün de bir parçası olarak kabul edilebilir. Zira fotoğrafa yüzeysel bakışın bir adım ötesi olan içeriğe geçişte gözün görmesini sağlayan kavramsal ve tarihsel çerçevedirler. Kuramsal tartışma temaları, fotoğrafların içeriğini değerlendirmeyi sağlayan bilgi kaynaklarını sunmakta işlevli olmuştur. Onlar fotoğrafı okumayı mümkün kılan projektörler olarak düşünülmeli.

Analiz bölümü üç ana başlıkta şöyle ilerleyecek: Birinci bölümde *Ailemiz* albümündeki fotoğrafları okumaya öncelikle aile albümünün hangi düzende bir araya getirildiğini anlatmakla başlamak istiyorum. Bu birinci başlık *Bir Ailenin Albümü: 'Köklü Aile'* adını taşıyor.

Aile albümündeki fotoğrafların bir araya getirilişindeki bütünlük de modernleşmenin aile idealini ve birlik / bütünlük imgesini beslemektedir. Belirtmeliyim ki burada değerlendirdiğim fotoğraflar tam olarak albüm düzeninin kuruluş şeklini anlatmak için ve bu düzeni bozmadan seçtiğim fotoğraflar. Fotoğraflara yer vermekteki ikinci bir amacım elbette fotoğraflardaki aile imgesiyle okuyanın zihnindeki aile imgesinin buluşmasını sağlamak. Bu bölümde yer alan fotoğrafların *Ailemiz* kitabındaki düzeninde, aynı mantıkla yerleştirilmiş, ancak burada bulunmayan daha pek çok fotoğraf mevcut; hep birlikte ailenin 'köklü' geçmişini imgeleştiriyorlar.

İkinci başlığım *Ailedeki Ulusun Göstergeleri*'nde yer verdiğim fotoğraflar kitap içerisindeki sırayı gözetmiyor. Onlar daha ziyade içeriklerindeki döneme özgü göstergeler ve olgular göz önünde bulundurularak benzerlikleriyle bir araya getirildi. Görünenler bağlamında; fotoğrafta genelden özele, dıştan içe doğru bir yol alış gözetilmiştir. Fotoğrafın gösterdiklerini tanımlayabilmek ve betimleyebilmek adına bu kısımda ampirik yüzey okumasına başvurulmuştur. Seçilen bu fotoğrafları okurken izleğimi şu şekilde tasarladım:

Öncelikle fotoğrafların üzerindeki, fotoğrafa sonradan eklenmiş yazılara bakıyorum. Ardından fotoğrafların çekildiği mekânları inceliyorum. Sonrasında fotoğraflardaki

kompozisyonun oluşturulma şeklini ele alıyorum. Kompozisyondan kastettiğim Acun'un 'eşli zıtlıklar' dediği kadın-erkek, aydınlık-karanlık, sağ-sol gibi ikiliklerdir ve bu zıtlıklar çoğunlukla hiyerarşik bir yapıya işaret ederler (Acun, 2004, s. 114). Bu ikiliklerle kişilerin 'konumları' saptanabilir. Örneğin; fotoğraftaki kişinin kompozisyondaki yeriyle 'anne' olduğu söylenebilir. (Acun, 2004, s. 118). Bu çalışma özelinde ailedeki kişilerin konumlarını ve aralarındaki ilişkileri biliyor olmak analizi kolaylaştırmakta etkili olmuştur. Kadın, erkek ve çocukların kompozisyondaki konumlarını izlemek aile mitinin imgeleşmiş halini çözümlenmekte veri sunucudur.

Ardından 'fotoğrafın zamanı' temelinde fotoğrafa konu olan olay, kılık kıyafet, dekor gibi unsurları değerlendiriyorum. Burada değerlendirilen unsurlar fotoğrafın sosyal bağlamıyla birlikte düşünülmelidir. Bir anlamda Barthes'ın *studium* dediği, belirli bir kültür içinde pek çok kişi tarafından anlamlandırılabilir nitelik izlenmeye çalışılmıştır. Fotoğraflarda görünen nesnelere semboller olarak yaklaşmayı gerektirmektedir. Semboller bir şeyin başka bir şeyle temsil edilmesidir. Bu ilişki soyut olandan somuta doğru genişlemektedir (Acun, 2004, s. 113). Böylece örneğin bir şapka yahut bir eldiven sadece nesne olarak kalmaz, tarihsel ve sosyal bağlamda Batılılaşmanın, modernleşmenin sembolleri olurlar. Bu unsurlardan yola çıkarak yorumlama yapmak tarihsel bilgi ve döneme ilişkin belleğin anlatılarını çağırır. Tabii sembolün anlamına ulaşmak için bireysel ve kolektif anlamların farkında olunmalıdır. Sembölü kullanan kişinin yüklediği anlam, sembole bakan kişinin atfettiği anlam ve sembolün diğer sembollerle ilişkisindeki bağlamsal anlam önemlidir (Acun, 2004, s. 113). Kompozisyonla birlikte fotoğrafa dâhil olan tüm unsurları, modernleşme ideolojisini yansıtan, böylece modern aile imgesine katkı sunan semboller olarak değerlendiriyorum. Bu bölüm daha ziyade ailenin ulus-devletle ilişkisindeki sorgulamalara yanıt vermektedir.

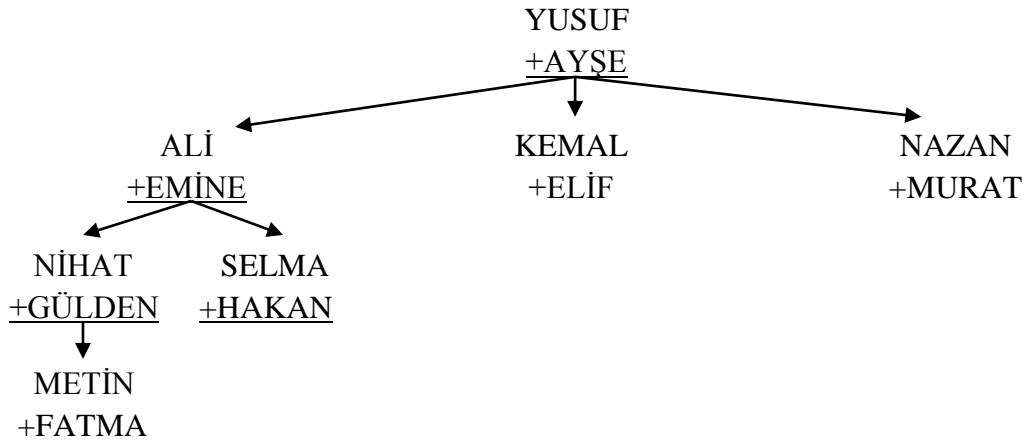
Analizin üçüncü ana başlığı *Evlatlılıklara* ayrıldı. Bu bölümde görünenin ötesine geçebilmek için fotoğraflara olan mesafem (o aileden olmamak) ve mesafesizliğimle (aileyi tanıyor olmam) fotoğraflara tekrar bakıyorum. Fotoğraftaki kişiler hakkında ve aralarındaki ilişkilerin bilgisiyle ve kavramsal araçların da katkısıyla fotoğraflara sorular soruyorum ve hem fotoğraftaki hem de modern aile ideolojisindeki birlik imgesini sarstığını iddia ettiğim (içerideki dışarılıklılara) evlatlıklara ulaşıyorum.

İçerideki konumlarıyla evlatlıklar ailenin inşa edilmiş birlik imgesini sarsmıyor gibi görünseler de, özellikle fotoğrafa yakından baktığımızda, bu ilk görünümün analize muhtaç olduğunu söyleyebiliyoruz. Zira fotoğraflar konuşmasalar da bir ayrımı, bir kırılmayı gösteriyorlar. Bu doğrultuda ulus-aileye dönük anlattığım birlik imgesini yanımda tutarak; fotoğraftaki evlatlıkların diğerleriyle ilişkisini, duruşlarını ve fotoğrafın bütünündeki konumlarını betimsel olarak izlemeye ve tartışmaya açıyorum. Tam da bu noktada fotoğraf bana en kritik soruyu sorduruyor: Evlatlıklar aileden miydi değil miydi? Fotoğrafik kayda eklenen evlatlıklar aileye ve büyük aile olarak ulusa eklenmiş miydi? Bu sorunun cevabını fotoğraflardan almaya çalışıyorum. Nitekim analiz bölümünde ortaya çıkan tüm anlatılar bu sorgulama etrafında dönüp dolaşıyor. Evlatlıkların aidiyeti meselesinde düğümleniyor.

1. BİR AİLENİN ALBÜMÜ: ‘KÖKLÜ AİLE’

Sontag’a göre bir kitapta fotoğrafların bakılma sırasını sayfaların nasıl düzenlendiği belirler (2005, s. 4-5). Keza Hirsch (2002) fotoğrafların nasıl seçilip, hangi prensiplere göre düzenlendiğini sorgulamıştır. *Ailemiz* çalışmasında fotoğrafların düzenlenişindeki prensip, oluşturulan şecerelemlerin düzeniyle örtüşmektedir. Albümlerin oluşturulma biçimi de bir ideolojinin izidir. Bu bağlamda fotoğrafların içeriğine geçmeden, seçilmiş fotoğrafların bir araya getiriliş (sergi, kitap, albüm,...) biçimiyle ve dizilimiyle yaratılan ideolojiyi değerlendirmekte fayda bulunmaktadır. Aile albümü şöyle düzenlenmiştir:

Fotoğraflar, kronolojik bir tarihsel dizilim dikkate alınsa da ailenin çekirdekliği temelinde bir düzleme yerleştirilmiştir. Bir ailede her bir kişinin fotoğrafı olduğunu varsayarsak; soyağacında önce gelen ‘ilk’ kişiden başlandı, sonra onun eşiyle olan fotoğrafı, sonra çocuklarıyla birlikte fotoğrafları, ardından ilk çocuklarının fotoğrafı ve onun da çekirdek ailesi. Günümüze kadar getirildikten sonra ‘ilk’ kişinin ikinci çocuğunun fotoğrafına / ailesine geçildi. Kısaca bu dizilimin çekirdek aile baz alınarak yaşa bağlı kronolojik sırayla oluşturulduğu söylenebilir. Ve eğer ‘geniş aileye’ ilişkin toplu bir fotoğraf varsa, kişilere geçmeden önce geniş aile fotoğraflarına yer verildi. Bu aslında söz konusu şecerenin düzenini takip etmekle eşdeğerdi. Toplu fotoğrafların yer alışı ise ailenin bütünlüğünün göstergesi olarak yansıdı. Bir şecere temsiliyle örneklendirirsek;

Yukarıdaki şecereye göre, önce şecerede geçen kişilerin toplu bir fotoğrafı varsa yerleştirildi. Sonra ailenin ‘ilk’ kişisi Yusuf’un fotoğrafına, ardından eşi Ayşe’yle fotoğraflarına, daha sonra çocukları Ali, Kemal, Nazan ile birlikte toplu fotoğraflarına yer verildi. Sonrasında Yusuf’un ilk çocuğu Ali’nin fotoğrafı, Ali’nin eşi Emine’yle ve ardından çocukları Nihat ve Selma’yla birlikte toplu fotoğrafları yer aldı. Daha sonra da Ali’nin ilk çocuğu olan Nihat’a ve onun çekirdek ailesine geçildi. Bu aile günümüze kadar getirildikten sonra Ali’nin ikinci çocuğu Selma’ya geçildi. Bu aile bittikten sonra Yusuf’un ikinci çocuğu Kemal’e geçildi.

Bu düzen fotoğraflara şöyle yansdı:

Fotoğraf 1 (Uğur, 2011a, s. 152): Ailenin, ilk kişinin de (ortada) olduğu, toplu bir fotoğrafı

Fotoğraf 2 (Uğur, 2011a, s. 154): İlk kişi

Fotoğraf 3 (Uğur, 2011a, s. 156): İlk kişinin (ortada) eşi ve kızları

Fotoğraf 4 (Uğur, 2011a, s. 157): İlk kişinin oğlu ve kızlarının eşleri

Fotoğraf 5 (Uğur, 2011a, s. 163): İlk kişinin ilk çocuğunun kendi çekirdek ailesiyle fotoğrafı

Fotoğraf 6 (Uğur, 2011a, s. 174): İlk kişinin ikinci kızı

Böyle bir düzende amaç, albümü eline alıp bakmaya başlayan kişinin, albümde önce kendisini ve kendi çekirdek ailesini arama eğilimiyle belirlenmiştir. Albümün içinde kendi kişisel belleğinde kayıtlı tanıdıkları arayan kişiler, herhangi bir tarihsel okumanın değil, kendi tarihinin merakı içinde olacaktır. Fotoğrafik şecere, örneğin; anneannesini merak eden kişi daha sonra anneannesinin kardeşini değil, onun da annesini merak eder, savıyla düzenlenmiştir.

Aile albümünün düzenlenişi aslında soyağacının kendi mantığıdır. İçeriden olmayan biri de soyağacını okurken aynı sırayı takip edecektir. Fotoğraflarla yapılan, soyağacını imgelerle giydirmektir.

İster aileye mensup olsun ister olmasın fotoğraflara bakan kişiler için belki de ilk zihne düşen imgelem aile birliği ve bütünlüğüyle birlikte fotoğraflardaki ailenin ‘köklü’ oluşudur. Fotoğraflar da bunu ispatlamak için oradadır zaten. Chaplin’e göre sözlerden sıyrılmış ve bu şekilde bir araya getirilmiş olan imgeler düşüncenin sınırlarında kalmaz. İmgeler kendi başlarına anlamlara sahiplerdir (Aktaran: Acun, 2004, s. 116). Köklülük geçmişe ilişkindir.

Benveniste'nin ifadesiyle "Geçmiş manzaraları birer inşadır" (Aktaran: Sarlo, 2012, s. 11). Fotoğraflar çekirdek ailedeki birey baz alınarak inşa edilmiş, bu mantıkla bir aile manzarası oluşturulmuştur. Bir aile albümü de ailenin geçmişinin bir çeşit inşasıdır. Öte yandan geçmiş zaman insanın peşini bırakmaz ve şimdiki zamana sirayet eder (Sarlo, 2012, s. 11). Diğer bir deyişle geçmiş şimdinin yanında, aynı zamanda gelecekle ilgili imaları da barındırır (Sarlo, 2012, s. 12). Geçmişten geleceğe uzanma köklülük kavramının imgesidir aslında. Nitekim aileye mensup bir kişinin aile albümüne bakarkenki köklülük hissi de aynı anda şimdiyi gösterir ve geleceği çağırır. Görüşmecilerden Melek (30) sosyal medya hesabında aile fotoğraflarından bir albüm oluşturmuştur. Yaşı itibarıyla hiç görmediği aile üyelerinin de yer aldığı bu albüme verdiği isim "Eskiler alırım", hem geçmişini hem de bugünü ima eder bir ifadedir. Fotoğraflardaki bütünlük kuşaklara da aktarılmış olarak aile ideolojisini sürdürmektedir. Bu albümlerle ezelden gelip ebediyete uzanma garantisi elde edilir; soyluluk kanıtlanır, ölümsüzlük keşfedilir ki "Fotoğraflar dönüştükleri bu pozisyon ile kendilerine ebedi, kökleri olan, asil gibi değerler atfeden ailelerin başka ailelere karşı güç gösterip, hiyerarşi geliştirmelerini de sağlar" (Ulu, 2013, s. 57).

Fotoğraftaki birlik bütünlük imgesi ve ezelden ebede giden köklülük bir noktada yanılısamadır. Fotoğraflardaki illüzyon önceden var olan bir dış gerçekliğin kayıdır. Gerçekte fotoğraflar zamanın belli bir anını dondurur ve resmin eksik bağlamından kaynaklanan belirsizlik, istikrarlı ve birleşik, statik ve yekpare olan aile ideolojisini sürdürmeye yardım eder (Hirsch, 2002, s. 51). O halde imgeden söze doğru gidip köklülüğten kastedilenin ne olduğuna bakmak, bu ifadenin taşıdığı anlamlara açılmak gerekiyor.

Hiç kimsenin boşlukta var olmadığı, biyolojik olarak herkesin bir annesi ve babası ve onların da anne babası olduğunu düşünürsek, elbette herkesin bir kökü vardır. Fakat bu çalışmanın bağlamında köklülük söylemi aile ideolojisiyle birlikte kavranmalıdır. Nitekim TDK (2006) "köklü aile" yi "Eskiden beri bilinen ve iyi tanınan aile olarak" tanımlıyor. O halde eskiden beri bilinmenin ve tanınmanın koşulları nelerdir?

Köklülük hissi hem bakan hem bakılında bir olumlama, yer yer güzelleme olarak ortaya çıkmaktadır. Bunu aile albümünü gösterdiğim görüşmecilerimden birincisi evlatlık olan ve ikincisi ailesinde evlatlık olan iki ayrı görüşmecimin sözleriyle ifade etmek isterim:

İlk görüşmeci Ali (83), bu ailenin fotoğraflarına bakarken şunları söylüyor: “Hepsi güzel ya. Hangisini deyim ki hepsi güzel. Güzel ama çok güzeller!”. Kendi sınıfının, kimliğinin ve evlatlık kökeninin bilincinde olan Mustafa Olpak³⁹ (61) içinse bu ailenin fotoğraflarında imgeleşen aslında bir tür uzaklıktır; bu bir “elit aile” dir. Olpak’ın, kendi ailesinin öyküsünü yazarken kullanacağı bilgileri toplamak için Nüfus Müdürlüğü’nden soyağacını istediğinde duyduğu sözler üzerine sarf ettiği sözler elit olmadığının ifadesidir:

Nüfus müdürünün söyledikleri hala kulağımda:

- *Sizin sülale dededen başlıyor.*

İster istemez gülmüşüm. Ve sayıklar gibi şunları sormuşum: Dede ile başlayan sülale mi olur? Dede öncesine ne olmuş? Dede aydan mı gelmiş? (Olpak, 2008, s. 44).

Ailemiz albümü fotoğraflarındaki ailenin köklü olduğu düşüncesini yaratan öncelikle bir ailenin 1800’lere kadar götürülebilen fotoğraflara sahip olmasıdır. O dönemlerde fotoğraf çektirmek pahalı bir iştir. Diğer taraftan fotoğraflar belirli bir tarihsel dönemi imgeleştirmekte, belleğe Osmanlı’nın son dönemlerini, Türkiye Cumhuriyeti’nin erken dönemlerini çağırılmaktadır. Köklülük düşüncesi ulusun inşasında rol almış olmanın göstergelerini taşımaktan da ileri gelmektedir. Bir süreklilik içindeki aile fotoğraflarına ardi ardına bakıldığında fotoğraflardan taşan yazı, kıyafet, dekor vs. gibi unsurlar, ailenin Osmanlı Dönemi’nde de, Cumhuriyet’e geçişte de var olduğunu anlatmaktadır. Fotoğraflar tam olarak bu ‘geçiş’ görebileceğimiz bir görünüm yansıtmaktadır. Anlaşıldığı üzere aile ulusun kuruluş aşamasında rol almış, gelenekselden moderne evrilmiş bir görünümde dir. Köklülük düşüncesi buradan gelmektedir.

Oysa ki ailesinde evlatlıklar olan Afro-Türk Mustafa Olpak’ın ailesi de Osmanlı topraklarında yaşamış, Cumhuriyet’in kuruluşuna tanıklık etmiştir. Ne var ki o kendisini ‘köklü bir aile’nin mensubu olarak tanımlamayacak, genel olarak köklülük düşüncesi yaratan bu fotoğraflara baktığında kendini tanımlayan kökleri değil, “elit aile” ifadesi ile kendisini dışlayan bir inşa olarak ulus-aileyi işaret edecektir. O halde buradaki köklülük

³⁹ Mustafa Olpak, Afrika kökenli bir Türk’tür. Büyük anne ve babası Osmanlı Dönemi’nde köle ticareti yoluyla Türkiye coğrafyasına gelmiş, annesi ve teyzeleri evlatlık olarak çeşitli ailelerde çalışmıştır. Ten renginin de yarattığı olumsuz sosyal koşullarla mücadeleyle geçmiştir hayatı. Kendi ailesinin üçüncü kuşağı olarak Türkiyeli Afrika kökenlilerin geçmişini hatırlamak ve hatırlatmakta öncü bir görev almıştır. Afrika Kültür Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği’ni kurmuş ve çeşitli sivil toplum örgütleriyle Afro-Türk kimliğinin sosyal kültürel mecralarda tanınması için çalışmıştır.

statüsel olmakla birlikte sınıfsal özelliklere de atıf yapmakta, elitlik ya da güzellik sınıf ve statü farkına işaret etmektedir. İyi bilinmek ve tanınmak da buradan gelmektedir.

Fotoğraf zamanı görmezden gelemez. Fotoğrafın vazgeçemediği insanın da zamanla derdi hiç bitmez. Barthes *Camera Lucida*'da fotoğrafta aradığının ölüm olduğunu dile getirir (2011, s. 27). Oldukça öznel olan bu keşif pratiği Barthes'ın esas ilgilendiği konudur. Bu fotoğrafların gerçek sahiplerinin de peşine düştüğü budur. Nitekim bunu, kitabı derleyen aile üyesinin böyle bir kitap hazırlama nedenini “Bir varmış, bir yokmuş...” satırlarıyla başlatarak anlattığı şu satırlarda görebiliyoruz:

Kimler neler çekmiş, ne gayretler, ne üzüntüler, ne sevinçler yaşamış. Bugün hiçbiri yok ve bir gün var oldukları bile hatırlanmıyor. Kısacık bir ömür içinde yaşananlar su gibi akıp gitmiş, denizlere karışmış. Sonuçta hep ‘zaman hızlı geçiyor’ denir ama aslında hızla geçen bizleriz.

Birinci baskıyı o tarihlerde aramızdan ayrılan anneannem ... anısına yazmıştım. İkinci baskıyı gene anneannem ... ile birlikte bu kitapta adı geçen aramızdan ayrılmış bütün yakınlarımızın anısına yayınlıyorum (Halil Uğur; Uğur, 2011a, s. 16).

Barthes, irdelememiş olsa da aile fotoğraflarının, ideolojik devamlılığı sürdürme özelliğinin altını çizer:

... bir aile ayini olarak fotoğraftan bana ne! ... fotoğrafa geri dön. Senin burada gördüğün ve sana acı veren şey, aslında bir toplumbilimciler grubunun ilgilendiği ve aileyi yeniden canlandırmaktan başka amaç olmayan bir toplumsal entegrasyon protokolünün izi olan ‘Amatör Fotoğraflar’ kategorisine girer (2011, s. 19).

Burada yapmaya çalıştığım da tam olarak toplumsal entegrasyon protokolünün ‘perdesini’ aralama çabasıdır. Bu fotoğraflarda bakan kişiye yansıyan bir toplumsal dönüşüm aşaması olan modernleşme ve ulus-devletleşme sürecindeki entegrasyon sancılarıdır. Zira fotoğraflar ailelerin sosyo-politik ve kültürel uyum sürecine ilişkin delil bırakırlar (Poister, 2002, s. 3). Nitekim bu çalışma için fotoğraflar, aileyi canlandırmaktan ziyade aile ideolojisinin görsellikle nasıl kurgulandığının fark edilmesini sağlayan araçlardır.

Albümde artarda gelen fotoğraflardaki aile üyeleri adeta Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişin ve değişimin vücut bulmuş halidir. Öte yandan Kahraman’a göre her inşa beraberinde belleği tahrip ederek varolur aslında. O nedenle albümdeki fotoğraflar bir aile imgesini gösterirken, belleğin ona eklediği anlatı bu imgeyi doğrulamayabilir.

Fotoğrafların da öncesinde tarihin nasıl inşa olduğunu hatırlayabiliriz. Cumhuriyet’le Osmanlı döneminin gerçekliği ortadan kaldırılmıştır. Bu doğrultuda Cumhuriyet, toplumu ve yapıyı dönüştürmekten öte belleği dönüştürmeyi hedef almıştır. Aynı sebeple de kendisine “insan tekini ve onun özel alanını seçmiştir” (1999, s. 33). Belleğin dönüşümü ve modernleşme çabaları aile temsillerine yansımıştır. Burada modernleşme “piyasa toplumunun ve ulus-devletin doğuşuna eşlik eden ‘toplumsal yaşamdaki çeşitli dönüşümleri özetleyen genelleştirilmiş imajlar’” (Kasaba, 1998, s. 15) olarak ele alınmaktadır. Ancak Kasaba özellikle kurumsal reformlara ve somut göstergelere bakarak toplumun tamamını değerlendiremeyeceğimizin altını çizmektedir. Reformlar ve dış görünüşteki değişimler Osmanlı ve Türk toplumunun yalnızca küçük bir bölümünde karşılığını bulmuştur. Örneğin köylülerin bakış açısından hikâye bambaşka görünümlere sahiptir. Savaş ve sıkıntı döneminden kaynaklanan sefil yoksulluğun yanı sıra derin bir kimlik bunalımı vardır (Kasaba, 1998, s. 25). Tabii göçleri ve tehcirleri unutmamak gerekir. Çokkültürlü bir coğrafyada ulus-devlet olma yolunda hedeflenen ‘millet’ yaratma politikalarında toplumun her kesiminden insanın aynı oranda ve istekle bu mücadeleye katılacağı düşünülemez. Ancak toplumdaki belirli tabakalar bu mücadelede doğrudan yer almak için çabalayacaktır.

Mustafa Kemal’le beraber bu mücadeleye katılanlar “aynı ülkülere inanmış bir çekirdek kadro ve çevrelerinde Osmanlı’yı reddederek Osmanlı’dan çıkmış asker ve sivil aydınlar, Cumhuriyetçi ve Batıcı bir bürokrasi, liman kentlerinin yüzünü, kesesini ve kafasını yıllardır Batı’ya dönmüş kent soyluları, Anadolu kırlarının ve kentlerinin Kurtuluş Savaşı’nı desteklemiş seçkinleri ve eşrafı; umut ve gelecek arayan, sınırların ötesinde, ufukta başka dünyaların başka yaşamların da olduğunu sezen kent gençliği vardı. (...) halk kitleleri ise seyirciydi ve beklemekteydi (Baydar, 1999, s. 9-10).

İşte bu sebepten fotoğraflara bakarken ailenin toplumsal tabakanın hangi katmanında bulunduğunu belirtmek önemlidir. Fotoğraflar bize ailenin orta-üst tabakaya mensup olduğunu söylüyor. Bununla birlikte, Osmanlı dönemine tekabül eden şecereelerde (Uğur, 2011) de görüleceği üzere ailede çok sayıda medrese eğitimi almış kadı da bulunmaktadır. Ayrıca ailenin çeşitli kollarında, İmparatorluk’ta ‘ara sınıflar’ olarak isimlendirilen (Gökçe, 2007, s. 17) eşraf ailesi özellikleri görülmektedir. Aile albümündeki bu türden fotoğraflar, o ailenin belleğini kurgulamakta bir araç olmaktadır. Ailenin bazı kollarında ise asker ve bürokratların yoğunlukta olduğunu söylemek mümkündür. Cumhuriyet dönemine geçişte ise aynı ailenin hatırı sayılır sayıda

milletvekili olan aile üyesi vardır⁴⁰. Kabaca onlara yönetici elitler sınıfı demek yanlış olmayacaktır. Peki mesleki bilgiler olmasaydı dahi yalnızca fotoğrafa bakarak ailenin sosyal tabakasına ilişkin bir yorum yapabilir miydik: Elbette. Aşağıdaki bölümde detaylandırılacağı üzere bunu mümkün kılan göstergeler vardır.

2. FOTOĞRAFIN YÜZEYİ: AİLEDEKİ ULUSUN GÖSTERGELERİ

Fotoğraflara bakarken aklımızda tutmamız gereken iki şey var. İlki bir ailenin belirli bir dönem fotoğraflarına bakmış olma sınırına rağmen, anlatıların mensup olunan tabakanın kültürünün sonraki kuşaklarının belleğini şekillendirmiş olmasıdır. İkincisi ise fotoğrafların çekim aşamasının bir ritüel olduğunu ve önemli addedilen andan kareler olduğunu unutmamak gerekir. Görüşmecilerden Mehmet Göktepe (61) fotoğraf çekimine verilen önemi şöyle anlatıyor:

Şimdi fotoğraf çekilirken eskiye uzandığında önemli bir şeydi. Şimdi böyle çata pata çekiliyor ama o zaman tabii fotoğrafçı gelirdi. Mesela bizim konser fotoğrafları için babamın kara kalem resmini yapan... İki tane fotoğrafçı vardı. Biri Nuri Hamza Rüstem. Meşhur biri daha vardı, kızı vardı. ... Babamdan piyano dersi alırdı. Adam sadece fotoğrafçı değil ressamdı. Galerileri filan vardı. Fotoğraf çekinilmesi ve bu tür şeyler törensel şeylerdi. ... Fotoğrafçı gelirdi, piyano miyano ya da annemin de olduğu. Fotoğrafçı gelirdi saatlerce evde o iş sürerdi. Yani önemli bir olaydı. Bazen de biz giderdik fotoğraf stüdyosuna. Orada piyano da yoktu ama üç kardeş ayrı ayrı bilmem ne ki sen gördün benim öyle bir sürü. Babamın hazırlamış olduğu arşivde. Fotoğraf özel bir şey olduğu için zaman alan ve dışarıdan birinin gelmesini gerektiren böyle özel bir şeyde... Evde birileri varsa yabancı, onun da aileden olduğunu göstermek için mutlaka içine alınması gerekir.

Bu sözlerden de anlaşıldığı üzere fotoğraf çekimi; dekordan, görünümüne, fotoğrafa dâhil olanlara kadar düşünülen ve özel zaman ayrılan bir ritüeldir. Göktepe, aileden olmayanların da fotoğrafta aileye dâhil edildiğini ifade etmektedir. Bu gerçekte yan yana olmayanların fotoğrafta yan yana gelebileceğine de işaret etmektedir. Fotoğraf, gündelik yaşamların sıradan yansımaları değildir. Olandan ziyade olması istenen, arzulanan karelerdir.

Bu bölüm büyük oranda fotoğraflarda görülen nesnelere üzerinden yürütülmüştür. Fotoğraflar Cumhuriyet'in yüzünü batıya döndüğünü gösteren kültür öğeleriyle doludur. Zira Osmanlı ve Cumhuriyet reformlarının kaynağı ulus-devlet dönemecinin tarihsel momentini işaret eden Fransız Devrimi'nde yatmaktadır. Devrim her şeyi kapsayıp

⁴⁰ Ailemiz çalışmasıyla birlikte ailedeki milletvekillerinin meclis konuşmalarına yer verilen ek cilt de yayımlanmıştır. Bkz.: Uğur, H. (2011). Milletvekillerimiz. Ankara: UBY yayınları.

yaşamın tüm yönlerini etkileyecektir. Fransız Devrimi'nin reformları erken Cumhuriyet döneminde idari haritaların yeniden çizilmesinden, takvimin düzenlenmesine, cadde sokak isimlerinin değiştirilmesinden pantolon ve şapkaya uzanan, örnek devrimci giyiminin belirlenmesine kadar geniş bir yelpazeyi kapsar (Kasaba, 1998, s. 20). Halk için halka rağmen anlayışının izlerini taşır fotoğraflar. Muasır medeniyet seviyesine çıkma amacı gündelik yaşamın en kılcal damarlarına kadar kendisini hissettirecek adımların atılmasını, kararların alınmasını da beraberinde getirecektir. Baydar bu süreci yüzyılın en gözükara toplum mühendisliği olarak ifade etmektedir (1999, s. 9). Dönüştürülmesi hedeflenen aile, hukuk, eğitim gibi kurumlardan da öte sembolik anlamlarla yüklenecek kılık kıyafette, yazıda, dilde, sanatta vb. kendisini gösterecek düzenlemeler yapılmıştır. Bu yolla esas hedeflenen zihniyetlerin dönüşümünü sağlamaktır.

2.1. Fotoğraf Üzerindeki Yazı: Osmanlıcadan Türkçeye

Fotoğraf, ışıkla yazmak demektir. Işıktan ve bir kâğıt parçasından oluşan fotoğrafın bu ana malzemesinin dışında kimi fotoğraflarda olan bir şey daha vardır ki o da el yazısıdır. Öncelikle fotoğrafın bu en dışındaki, fotoğrafa sonradan eklenen izlere bakalım.

Yazı uygarlığının insanına ışığın ifadesi yetmez. Fotoğrafta beliren bir surettir. Hayattayken ölümsüzlüğün tadına varmak, yokken de var olmak gibidir fotoğraf. Fotoğrafın yaşamlara girdiği zamanlarda bu güç insanları öylesine etkilemiştir ki bir de yazıyla ifade etmişlerdir kendilerini. Fotoğraf 7'nin üzerindeki "Koca acayip ömrümün elli senelik bir resmi" (Uğur, 2011a, s. 128) yazısındaki gibi, kişi sanki zamanın tükenişini ifade eder, yaşam ve ölüm arasında gidip gelir haldedir. Fotoğrafla yaşamak ister gibidir ama fotoğrafla nerede yaşayacaktır? Bu fotoğrafa, fotoğraftaki kişinin kendinden sonraki ikinci kuşağı aracılığıyla ulaşıldı. Bu aile mensubu kişi, hiç görmediği dedesinin fotoğrafını aile albümünde saklıyor. Onu büyüklerinden dinlemiş, dedesiyle ilgili belleğini anlatılar ve fotoğraflarla oluşturmuş olmalı. Ona fotoğraftakinin dedesi olduğunu kimse söylemeseydi, yine de bu fotoğrafa bakarken gözleri dolar mıydı? Belki de Barthes'ın ifadesiyle zamanın "oku"na bir *punctuma* yakalanırdı. Fotoğrafın üzerindeki yazıyı okuyabilseydi bir de sözcükler anlamı çoğaltırdı belki.

Fotoğraf 7 sol (Uğur, 2011a, s. 128), 1920 yılı civarı.⁴¹
Fotoğraf 8 sağ (Uğur, 2011a, s. 145), üzerindeki tarih, 1926.

Bu fotoğraf *Ailemiz* çalışmasındaki aile albümüne yerleştirilen ilk fotoğraftır. Albümü açar açmaz görülen bu ilk fotoğraf sarı ve cübbesiyle Osmanlı döneminden bir erkek portresidir. Bu döneme uygun olarak da el yazısıyla fotoğraf üzerine Osmanlıca yazı yazılmıştır. Portre fotoğrafın amacı “poz veren kişinin toplumsal kimliğini, karakterini ve diğer insanlardan ayrılan fiziki özelliklerini mümkün olduğunca ortaya koymaktır” (Öztunçay, 2015, s. 86). Kişiler bazen de mesleklerini ve eğitimlerini vurgulayacak fotoğraflar çektirmek istemişlerdir (Kandemir’den aktaran: Öztunçay, 2015). Bu döneme ilişkin kişilerin mesleğini ifade eden pek çok fotoğraf vardır. Fakat bu fotoğraftaki kişinin mesleği bilinmiyor.

İbadethaneler dışında çeşitli başlıkların Osmanlı vatandaşı yaratmak adına yasaklandığı bilinmektedir (Kırpık, 2007, s. 14). Müslim-gayrimüslim ayrımını ortadan kaldırmak adına 1827 yılında fes zorunlu başlık olmuş, bu uygulama din adamları dışında tüm erkekleri kapsamıştır. Buna rağmen ulemanın fese karşı çıktığı bilinmektedir (Kırpık, 2007, s. 14-15).

Ailede, bugün hâkimlik mesleğine denk gelen, kadılık bir gelenek gibidir. Kadılar aynı zamanda dini otoritelerdir. Fotoğraftaki kişinin de kadı olduğu değerlendirilmeye açıktır.

⁴¹ Fotoğraftaki kişinin doğum tarihi bilinmiyor. İkinci çocuğu 1889 doğumludur. İlk çocuğunun ikinciden bir yaş büyük olduğu, 18 yaşında baba olduğu düşünülürse ve fotoğrafta 50 yaşında olduğu bilgisine güvenirse fotoğrafın 1920 yılına ait olması gerekir.

Bundan sonra verilen diğer tüm fotoğrafların tarihi; eğer üzerinde tarih varsa, o tarihtir. Ancak fotoğrafların üzerine yazılan tarih her zaman çekilme tarihi değildir. Birine gönderilmek üzere yazılan yazının altındaki tarih, gönderim tarihi de olabilmektedir vs. ‘Civarı’ ibaresiyle verilen tarihler fotoğraflarda görülen kişilerin doğum tarihleri bilindiği için saptanabilmektedir. Bu özellikle çocuklardan yola çıkılarak yapılmıştır.

Nitekim kadı olduğu bilinen ve benzer kıyafetlerle fotoğrafı olan aile üyeleri vardır (Bknz. Uğur, 2011a, s. 901). Eğer fotoğraftaki kişi bir kadı ise fotoğraf üzerindeki yazının kendi el yazısı olduğu fazla şüpheye yer bırakmayacaktır. İkinci fotoğrafta ise modern kıyafetler içinde görülen kişilerin kardeşlerine hitaben yazdığı Osmanlıca yazı görülmektedir. Modern görünümle üzerindeki Osmanlıca yazı bugünden baktığımızda bir tezat oluşturuyor gibidir. Ancak bu fotoğraf, 1926 tarihlidir. Harf inkılabına henüz 2 yıl vardır. 1928’de Atatürk Latin harfleri ile ilgili düşüncesini açıklar:

Arkadaşlar, güzel dilimizi ifade etmek için yeni Türk Harflerini kabul ediyoruz. Arkadaşlar, bizim güzel, ahenkli, zengin lisanımız Yeni Türk Harfleri ile kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak mecburiyetindeyiz. Lisanımızı muhakkak anlamak istiyoruz. Bu yeni harflerle pek çabuk, mükemmel bir surette anlayacağız. Ben buna eminim, siz de emin olunuz (Aktaran: Duman, 2000, s. 26).

Atatürk’ün sözlerinden de anlaşılacağı gibi dönüştürülmeye çalışılan görsellekle oluşmuş algıdır. Şerif Mardin Latin harflerinin benimsenmesini eski sistemin bir bileşeni olan İslamiyet’in sahneden çekilme adımlarından biri olarak ifade etmektedir (1998, s. 62). Atatürk yeni yazının uygulanmaya başlaması için Falih Rıfkı Atay’la yaptığı görüşmede, Atay’ın elinde on beş yıl ve beş yıl olmak üzere uygulamanın hayata geçirilip benimsenmesi için iki teklif olduğunu söylemesi üzerine “Ya üç ayda olur ya da hiç olmaz” der (Aktaran: Duman, 2000, s. 28). Atatürk’ün bu ‘hemen şimdi’ tavrı toplumda karşılığını bulmuş mudur, muallâktır. Onun “anlaşılmaz işaretler” olarak addettiği Arap alfabesinden Latin harflerine geçiş tam tersi, kimileri için Latin alfabesinin anlaşılmazlığıyla addolunacaktır. 1928’de Harf İnkılabı’nın kabul edildiği yılda ilkokula başlayan Hanife Hanım, yeni harflere adapte olamadığını ve yeni harfler kabul edildikten sonra okulu bıraktığını söylemektedir. Latin alfabesinin daha anlaşılır olduğu söylemini ise müstehzi bir ifadeyle eleştirmektedir:

Biz okula başladığımız zaman yedi yaşındaydım. Ben şimdi 90 yaşındayım. Eski Türkçe vardı. Bak o sene bu yeni Türkçe çıktı. Biz de kaç ay okuduk eski Türkçeden yeni yazılar çıkmış Latince. Çok güzelmış! ... Ondan sonra yeni yazı başlayınca... (okulu bıraktım) (Uğur, 2011a, s. 1338).

1930 tarihli, üzerinde “iki kardeş kuzusu” yazan aşağıdaki ilk fotoğrafa (Foto:9) baktığımızda ise Latin harflerinin kabul edilmesinin üzerinden iki yıl geçmiş olmasına rağmen Osmanlıcanın hâlâ kullanılmakta olduğunu görüyoruz. Toplum “üç ayda”

dönüştürülemeyecektir. Hemen sonraki 1933 tarihi ile, yani inkılabın beş yıl sonrasında, “ablalarına” ithafen yazılmış ve imzalanmış fotoğraf (Foto 10) üzerinde ise Latin harfleri görülmektedir. İşte bu tarihsel sırayla izlenen fotoğraflar görsellikle kurgulanan toplumun kültürel dönüşümünün izidir.

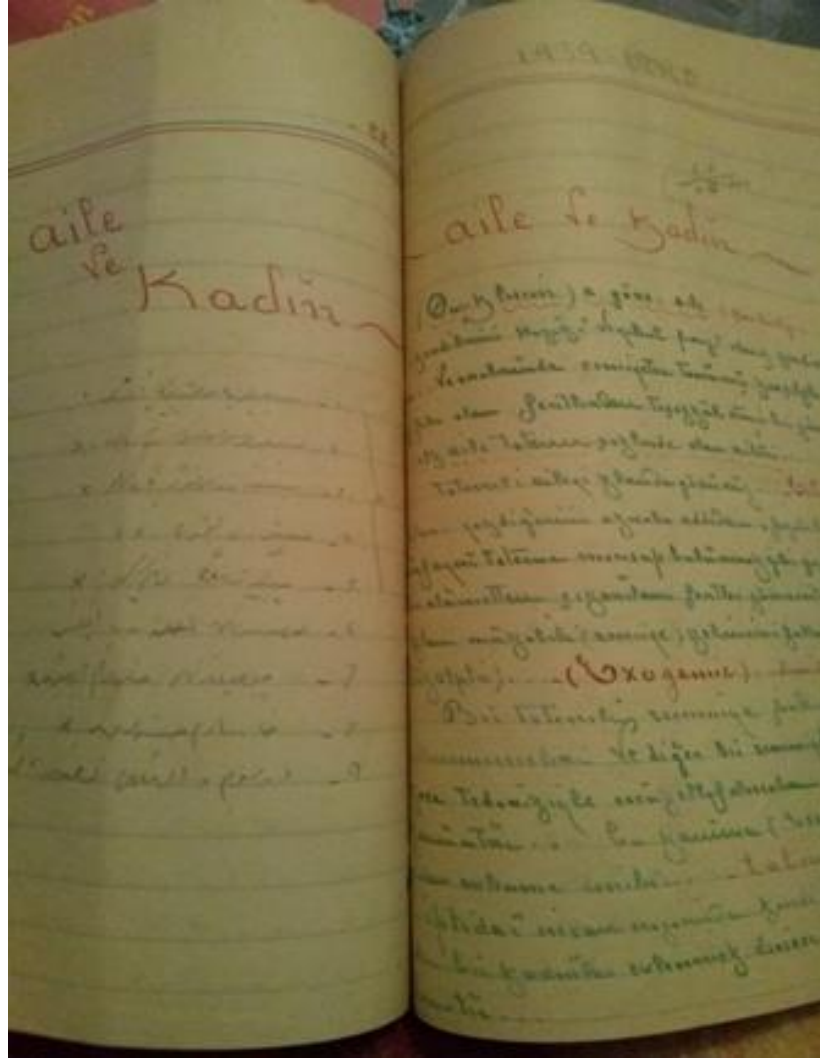

Fotoğraf 9 sol (Uğur, 2011a, s. 134), 1930.

Fotoğraf 10 sağ (Uğur, 2011a, s. 308), 1933.

Dönüşüm elbette fotoğraflarla izlenmektedir ancak daha önce de belirttiğimiz gibi fotoğraf her şeyi anlatmaz. Son fotoğraftaki kişinin (erkek), fotoğraf ve anlatılardan yola çıkarak ailenin yüzünü Batı'ya en çok dönen kişisi olduğunu söyleyebiliyoruz. Ancak Harf İnkılabı'nın üzerinden yirmi yıl kadar bir sürenin geçmiş olmasına rağmen 1949 yılında hala amcasına yazdığı Osmanlıca mektuplar vardır (Uğur, 2011a, s. 792-793). Bu kişi öğretmendir. Millet yaratma projesinde öğretmenlere ön saflarda görev verilmiştir. Bu açıdan baktığımızda toplumsal entegrasyona dâhil olsa dahi adaptasyonu istenildiği gibi sağlanamamıştır. Belki Arapça harfler kullanmak alışkanlıktan ötürü daha kolay gelmektedir. İkinci bir olasılık olarak, mektubu yazdığı kişinin –ki kendisinden bir kuşak öncedir– yeni alfabeyi bilmediği düşünülebilir. Ancak mektubu yazdığı kişi 1935 tarihi itibariyle dört dönem üst üste milletvekili olan amcasıdır. Bu durumda milletvekili amcanın Latin harflerini okuyamayan biri olduğunu düşünmek yanlış olacaktır. Ulus kurma seferberliğinde meslekleriyle de rol almış aile üyeleri

Osmanlıca'dan hemen öyle istenildiği kadar hızla uzaklaşmamışlardır. Belki de unutmak istememişlerdir. Ancak aynı kişinin arşivinden olan aşağıdaki defter sayfaları daha ziyade alışkanlığın kolaylığıyla davranıldığını düşündürmektedir.

Efemera 1: Eyüp Selahattin Göktepe sosyoloji notları. Gülay Acar koleksiyonu⁴².

1939 – 1940 yılları sosyoloji ders notlarını gösteren defterin sağ tarafında Latin harfleriyle yazı görülmektedir. Hatta bazı kavramların parantez içinde Fransızca karşılıkları yazılmıştır. Bu da dikkate değer bir unsurdur ki modernleşmenin Batılılaşmayla eş görüldüğü bir süreci ve Batı etkisini ifade eder. Defterin sol yaprağında ise alelacele alınmış gibi duran Osmanlıca notlar vardır.

⁴² Bu efemera bana Selahattin Göktepe'nin oğlu Mehmet Göktepe tarafından beş yıl kadar önce, akademik alanlarımdan birinin sosyoloji olmasından ötürü ve aynı zamanda efemera, eski fotoğraf vs. biriktirme merakım üzerine, en iyi saklayacak kişinin ben olduğuma ilişkin sözlerle birlikte hediye edilmiştir.

Harf İnkılâbı'na rastlayan kuşağın bu yeniliğe hemen ayak uyduramadığı açıktır. Ancak biliyoruz ki kendinden hemen sonraki kuşak artık Osmanlıca'yı okuyamamaktadır. Bu da en nihayetinde Harf İnkılâbı'nın amacının gerçekleştiğini göstermektedir.

2.2. Stüdyodan Eve Evden Stüdyoya: Özel Alandan Kamusal Alana

Albümdeki 334 fotoğraftan 1800'lerin son yıllarından 1950'lere kadar olanlara baktığımızda bu dönemde çekilen fotoğrafların genellikle stüdyo fotoğrafları olduğu görülmektedir. Bu çoğunluğun yanında evde çekilen fotoğraflar da vardır. Üçüncü bir alan olarak bahçeler dikkat çekmektedir. Bu fotoğraflarda bahçe görünümüne dâhil olan kamusal mekân izlenimi veren neredeyse hiçbir nesne göze çarpmamaktadır. Keza bazı fotoğrafların evin bahçesinde çekilmiş olduğu bilgileri verilmiştir. Dördüncü olarak da mesleğin icra edildiği kapalı mekânlarda çekilen birkaç fotoğrafa rastlıyoruz. Bu fotoğraflar kamusal mekânlar olarak değerlendirilebilecek mahkeme salonları, okul binası gibi yerleri göstermektedir ve buralarda da yalnızca erkekler bulunmaktadır.

Fotoğraf 11 sol (Uğur, 2011a, s. 276), Fotoğraftaki (ortada, hâkim) kişinin vefat tarihi 1945'tir. Fotoğraf 12 sağ (Uğur, 2011a, s. 200), 1910'lu yıllar.

Fotoğraf 13 sol (Uğur, 2011a, s. 304), Fotoğraftaki kişinin vefat tarihi 1949'dur. Fotoğraf 14 sağ (Uğur, 2011a, s. 318), 1950.

Aile albümü içerisinde kamusallığı gösterecek fotoğraf arayışında yalnızca iki adet dış mekân fotoğrafa rastlanmıştır. Bu iki fotoğraf da yine meslekle ilişkilidir. 15 numaralı fotoğraf, fotoğrafta görülen, tüccar olan kişinin ticarethanesi önünde bir fotoğraftır. Kapının üzerindeki isimden anlaşılmaktadır. İkincisi ise kafasında fötr şapkasıyla tüccar olan kişinin yaşadığı yere getirttiği, ithal ettiği traktörün üzerindeki resmidir. Kamusal alana ilişkin iç ya da dış mekân farkı gözetmeksizin belirli döneme ilişkin fotoğraftan çıkan tüm kamusallık fotoğraflarında tek bir kadın görünmemektedir.

Fotoğraf 15 sol (Uğur, 2011a, s. 211)
Fotoğraf 16 sağ (Uğur, 2011a, s. 211)

Bu döneme ilişkin kadının da dâhil olduğu ve fotoğraflarda görüldüğü tek kamusal mekân, nikâh salonudur.

Fotoğraf 17 (Uğur, 2011a, s. 320)

Yukarıdaki fotoğraf dönemdeki albümden yegâne örnektir. Elimizdeki sınırlı sayıda fotoğraftan yola çıkarak ve sadece fotoğraflara bakarak kadınların kamusal alanda yerlerinin olmadığını söylemek çok doğru olmaz. Ancak yine de bir seri halinde olan bu fotoğraflar ve fotoğraflar arası ilişkiler değerlendirildiğinde, seri içinde anlamlı, geçerli bir teze dönüşmektedir. Zira döneme ilişkin kadın kamusalılığı, hukuki anlayış vs. kadının yerinin evi olduğunu vurgulamaktadır.

Kadınların bu döneme ilişkin kamusalılığını sorgulamanın ikinci bir yolu stüdyoyu ev dışı niteliğiyle kamusal mekân olarak kabul etmekle mümkündür. Bunu yaklaşık aynı dönemlerde çekildiğini düşündüğüm, fotoğraflarda aynı kişilerin olduğu aşağıdaki üç fotoğrafı karşılaştırarak yapmak istiyorum. Fotoğraflardan ilki stüdyo fotoğrafı, ikincisi ev içinde çekilmiş bir fotoğraf ve üçüncüsü ise evin bahçesinde çekilmiştir.

Fotoğraf 18 sol (Uğur, 2011a, s. 156)

Fotoğraf 19 sağ (Uğur, 2011a, s. 230), 1925 yılı civarı.

Fotoğraf 20 (Uğur, 2011a, s. 159)

Stüdyo fotoğrafında (Foto 18) kadınların başları örtülü iken ev içinde (Foto 19) kadınların başı açıktır. Üçüncü fotoğrafta (Foto:20) ise iki kadının başı kapalı boynu açık elbiseler içerisinde görünürken, bir tanesinin başı açıktır. Bahçe, birbiriyle ilişkilendirilen bu fotoğraflar için kamusal alan ve özel alanın geçişkenliğinin yahut da kadın için kamusal alanın eve ait olan bahçeyle sınırlı kaldığı somut bir gösterge gibidir. Ancak bu fotoğraflardan ikincisi (Foto 19) diğerlerinden daha yakın tarihlidir. Burada tamamen açık olan saçlar kadının toplumsal konumunun değiştiği, dönüştüğü imgesini yaratıyor olabilir. Modernleşen kadının kamusal alanda da evdeki haliyle görünür olmaya başladığı yorumu yapılabilir. Kadınların kamusal alanını başörtüsüyle değerlendirirsek başka bir örnek de bize yukarıdaki örnekle aynı sonucu gösterecektir. Aşağıdaki yine birbirine yakın tarihli ve aynı kadının olduğu iki fotoğraf vardır.

Fotoğraf 21 sol (Uğur, 2011a, s. 130)

Fotoğraf 22 sağ (Uğur, 2011a, s. 135), 1930 yılı civarı.

Yakın tarihli olsa da bu iki fotoğraftan ilki (Foto 21) daha eski tarihlidir. Kadın ilk fotoğrafta kolları açıkta bırakan kıyafeti ve açık saçlarıyla görülmektedir. Anlaşıyor ki kadınların kıyafetleri konusundaki modernleşme hamleleri karşılığını bulmuştur. Ancak ikinci fotoğrafta (Foto 22) aynı kadın kamusal alan dediğimiz stüdyoda kolları kapalı bir kıyafet ve örtülü saçlarıyla görülmektedir. İlk fotoğrafta dikkat çeken bir unsur kadının erkeğin omzuna attığı elidir. Sanki elleri oraya yerleş(tiril)miş gibidir. Eller fotoğrafın merkezinde konumlandırılmıştır. Kadın sağ elindeki yüzüğü göstermek istiyor gibidir. Erkeğin de papyonuna bakılırsa önemli addedilen zaman, fotoğrafın

merkezinde kendisini anlatmaktadır. Bu fotoğraf muhtemelen onların nişan fotoğraflarıdır. Özel alanı bir kez daha vurgulayan bu fotoğrafın yanında her ne kadar modernleştiği görünüyorsa da ikinci fotoğrafla birlikte düşünüldüğünde kadının kamusal alanının sınırları bir kez daha okunabilmektedir. Milliyetçi projelerde kadının konumunun belirsizliği ve çelişkilerini vurgulayan Kandiyoti'ye göre; “Bir yandan milliyetçi projelerin modernleşmeci unsuru kadınları eşit yurttaşlar olarak toplumun kamusal alanında yer almaya davet ediyor, diğer yandan bozulmamış bir milli kültürün taşıyıcılığını yapma görevi de kadınlara yükleniyor ve ‘modern’in tehlikeleri değişen kadın davranışlarında aranabiliyordu” (Kandiyoti, 2015a). Bunun yansıması ise iki fotoğraf arasındaki ilişki ve çelişki okunabilmektedir. Kadının kamusal alandaki varoluşunun yaratabileceği tehdide karşı önlem başındaki örtüyle cisimleşiyor.

2.3. Fotoğraftaki Konum: Ailedeki Hiyerarşi

2.3.1. Erkeğin Konumu: Merkez

Fotoğrafta kadınların, erkeklerin ve çocukların kompozisyondaki konumlarını değerlendirmek modernleşme ve millet olma ideallerinde dönüşenlerin ve dönüşmeyenlerin izlerini taşımaktadır. Yukarıdaki, 22 numaralı fotoğrafla devam edelim. Kadın anne konumundadır ve kucığında bir çocuk vardır, erkek ise koltuğun kenarına oturmuş kollarıyla kadının koruyuculuğunu üstlenmiştir. Bu tip fotoğraflara çokça rastlanmaktadır. Fotoğraftaki erkek kadının kocası değil, babasıdır. Aile fotoğraflarında erkek figür (baba konumu) çok da şaşırtıcı olmayan biçimde, ağırlıklı merkezde konumlanmaktadır.

Fotoğraf 23 sol (Uğur, 2011a, s. 118), Fotoğraf 24 sağ (Uğur, 2011a, s. 138)

Fotoğraf 25 sol (Uğur, 2011a, s. 134), Fotoğraf 26 sağ (Uğur, 2011a, s. 248)

Fotoğraf 27 sol (Uğur, 2011a, s. 254), Fotoğraf 28 sağ (Uğur, 2011a, s. 324)

2.3.2. Kadının Değişken Konumu: Annelik

22 numaralı fotoğraftakine benzer şekildeki fotoğraflarda, erkeğin kadının kocası olması durumunda, duruşu değişmekte, babanın koruyucu kolları, koca rolündeyken tipik olarak arkada bağlanmış, omuzlar önde Medeni Kanun'un verdiği yetkiye dayanarak “Koca, ailenin reisi” (1926, Madde 152) pozuna girmektedir. Aşağıdaki 29 numaralı fotoğraf da bu konunun örneğini göstermektedir. Bu fotoğrafların en tipik özelliği kadınların kucağında çocuk olmasıdır. Kadın ancak anne konumuyla oturarak fotoğrafın merkezine yerleşebilmektedir.

Türk modernleşmesi çeşitli sınıflara ait kadın kimlikleri tanımlamış, modern aile tahayyülüne uygun olan kadına “mazbutluk, fedakârlık ve aileye sadakat özellikleri” atfederek üst sınıfın aşırılıklarına karşı; “eğitimli, haklarını bilen, kamusal görünürlüğe sahip özellikleri” atfederek de alt sınıf gelenekselliğine karşı” bir rol yüklemiştir (Sancar S. Ü., 2004, s. 11). Bu kadının en önemli özelliği vatanın geleceğinin kendisine emanet edileceği gelecek kuşakların iyi yetişmesidir. Cumhuriyet kadını “bilimsel,

sosyal ve ekonomik alanda erkeğin yardımcısı, ortağı ve arkadaşı olan ama en önemli misyonu ‘annelik’ olan kadındır. Kadının ‘annelik’ misyonuna verilen önem, onun çocuk yetiştirmedeki önceliğinden kaynaklanmaktadır (Bakacak, 2009, s. 635). Cumhuriyet, kız çocuklarının eğitimini vurgulamış olsa da erkek mesleği olarak düşünülen alanlarda eğitilmemiştir. Kadınların bu alanların bir parçası olarak görülmediği bir gerçektir. Dönemin kadınlar üzerinden yürüteceği hedef, kadınlara “modern yaşam tarzını öğretip herkese öğretmesi ve böylece yeni bir toplumun inşasına katılmalarıydı” (Sancar S. , 2014, s. 222).

Fotoğraf 29 (Uğur, 2011a, s. 191)

Bu misyonu Cevzan Hanım kendi annelik rolünü tanımlayışında gösteriyor. Aynı zamanda annelik misyonunun kuşaklara aktarılış özelliği de ifadelerinde yer alıyor. Cevzan Hanım üniversitede okurken babasının vefat etmesi üzerine okulu yarım bırakıp ailesinin yaşadığı şehre dönüyor. Evleniyor ve çocukları oluyor. Artık kendi çekirdek ailesini kurmuş olduğu bir zamanda eşinin tüm ısrarlarına rağmen afa okula geri dönme fikrini reddediş sebebini şu sözlerle ifade ediyor:

Ben çocuklarıma çok düşkündüm yavrum. ... Alman filolojisindeydim. ... Okumam için tabii çocuklarıma ihmal etmem lazımdı. Ben biraz huysuzdum. Çocuklarıma hiç sokağa çıkarmadım. Çıkardım parka filan hep kendim götürdüm. Onlar oynarken ya okudum veyahut el işimi yaptım örgü filan (Uğur, 2011a, s. 535).

Annem hiçbir gün annesine ‘Hayır, olmaz’ dememiş. Ne dediyse ‘peki anne olur anne’. ... (Annesi) (d)emiş, ‘Dünyalar durur durdukça yavrum, bir gün aman anne demedin’. Evet. Ben de demedim anneme hiçbir gün. Ne dediyse ‘Olur’ dedim. Bu şekil çok mutluyum yavrum (Uğur, 2011a, s. 539).

Fotoğraf 30 sol (Uğur, 2011a, s. 220), Fotoğraf 31 sağ (Uğur, 2011a, s. 141)

Fotoğraf 32 sol (Uğur, 2011a, s. 163), Fotoğraf 33 sağ (Uğur, 2011a, s. 305)

Modernleşmenin birlik içinde kadın ve erkeğin eşit olduğu mutlu çekirdek aile tahayyülü fotoğraflara da yansımış kadın ve erkeğin (anne ve babanın) yan yana, çocukların önlerde dizili olarak konumlandığı, anne ve babanın oturarak poz verdiği durumlarda çocukların arkada sıralandığı fotoğraflar çoğalmıştır. Ancak erkeğin duruşundaki reislik pozunu değişmemiştir. 30 ve 31 numaralı iki fotoğrafta da bu duruş korunmuştur. 30 numaralı fotoğraftaki kadının bir elinin çocuklarının eli üzerinde oluşu ve hafifçe üzerlerine doğru eğiliş annelik rolünü bir kez daha vurgulamaktadır. Kadın ve erkeğin yan yana olduğu diğer iki fotoğrafta ise (Foto 32 ve 33) duruşlar, yüzeydeki simetrimin ‘sözde eşitliği’ni ‘göz’den kaçıramamaktadır. Her iki fotoğrafta da kadın ve erkeğin ayaklarına bakıldığında erkeğin bir adım önde konumlanması çekirdek ailedeki hiyerarşik yapının ifadesidir.

Peki, fotoğraflarda kadınlar annelik misyonu haricinde hiç mi merkezde değildir? Kandiyoti, aile ve akrabalık ilişkilerinin kendine has bir iç mantığı olduğunu ve “tek başlarına belirleyici etkilerinin olabileceği”ni vurgulamaktadır. Kadınların ailedeki konumu, üretime ilişkin katkılarında öte yaş, doğurganlık ve ailedeki yer (taze gelin, kıdemli gelin, kaynana olmak gibi) etkenleriyle belirlenmektedir (2015a, s. 11). Nitekim bu etkenlerin karşılığı fotoğraflarda bire bir görülmektedir.

Aile albümlerinin vazgeçilmez nişan/düğün fotoğrafları. Grup fotoğraflarında kadınlar ancak taze gelinken, kendi düğün/nişan fotoğraflarında merkezde konumlanmaktadır. Bu fotoğrafların çoğunda müstakbel damatlar da gelinin yanında bulunmaktadır.

Fotoğraf 34 sol (Uğur, 2011a, s. 164),
Fotoğraf 35 sağ (Uğur, 2011a, s. 165), 1935.

Fotoğraf 36 sol (Uğur, 2011a, s. 212), 1938 yılı civarı.
Fotoğraf 37 sağ (Uğur, 2011a, s. 345), 1940'lı yıllar.

Fotoğraf 38 (Uğur, 2011a, s. 346), 1940'lı yıllar.
Fotoğraf 39 (Uğur, 2011a, s. 365), 1927.

Bu grup fotoğraflarında dikkati çeken özellik ailenin en büyük erkeği grupta yoksa ailenin en büyük kadınlarının (anne, kaynana) gelin ve damadın yanında yer almasıdır. Bu 35, 36, 37 numaralı fotoğraflarda görülebilir. Grupta eğer en büyük erkek varsa gelin ve damat yerlerini ona bırakır. En büyük kadınlar kocalarının yanında yer alır ve gelin damat, fotoğrafın belki de ikincil merkezi diyebileceğimiz başka bir odağa geçerler (Bkz. Foto 38, 39). Böylece geleneksel aile yapısı korunmuş olur. Evliliklerde çocuklar dünyaya geldikten sonra, anneler kayınvalideler gelinin fotoğraftaki yerini almaktadır. Fotoğraflarda kadınların merkezi konumunu mümkün kılan bir başka değişken yaş alıp kayınvalide olmaktır. Tüm bunların örneği aşağıdaki fotoğraflardan (Foto 40, 41, 42, 43) izlenebilir. Anne ve kayınvalide olarak merkezde yer almanın koşulu da yine grup içinde kadının yaşıtı bir erkeğin olmamasıdır ki bu merkezde erkeklerin olduğu fotoğraflarda görülebilir. Erkek varsa anne / kayınvalide kenara çekilir.

Fotoğraf 40 sol (Uğur, 2011a, s. 136), Fotoğraf 41 sağ (Uğur, 2011a, s. 230)

Fotoğraf 42 sol (Uğur, 2011a, s. 222), Fotoğraf 43 sağ (Uğur, 2011a, s. 290)

Ülkenin modernleşmesi kadınların modernleşmesiyle bir tutulmuştur. Modern kıyafetler içindeki kadınların annelik ve ev içi sorumluluklarını içeren geleneksel rollerine, Türk ulusunun anneleri olarak eğitilerek geçmişten kopuş ve yeni bir gelecek anlamları yüklenmiştir (Akşit, 2015, s. 172). Modernleşme Türk milliyetçiliği temelinde gerçekleştirilmeye çalışılırken Sancar’a göre “geç uluslaşan her milliyetçilik gibi ‘Batı’ ile olan ilişkisinde patolojik yarılmalar, şizofrenik parçalanmalar ile birlikte var olmuştur. Zira geri kalmışlık korkusu içinde tek hareket alanı Doğu-Batı farkı olmuştur (Sancar S. Ü., 2004, s. 7). Berktaş’a göre doğuculuk/batıcılık ikileminde kalmış modern babaların bıraktığı geleneksellik boşluğu yeni kadın imgesiyle doldurulmaya çalışılmıştır (2007, s. 275). Böylece Batıcı modern anlayışla kadına, doğal kabul edilen aile sorumluluklarının yanı sıra toplumsal alanda da sorumluluklar yüklenmiştir. Kadın “çifte yük” üstlenmiş olmaktadır (Berktaş, 2007, s. 284).

Görüşmecilerden Mehmet Göktepe (61) kendi ailesinin fotoğraflarına bakarken; ailede kadın ve erkeğin rolünü, batı ve doğu imgeleri arasındaki karşıtlığı, kadınların “çifte yük”ünü kendi baba ve annesinin ilişkisini anlatırken kurduğu şu sözlerde yansıtacaktır:

Bence İzmir’e yerleşince olay koptu. Yani babam kendi çevresi, oradaki azınlıklar. O azınlıkların miktarının ne kadar çok olduğunu şimdi daha iyi anlıyorum. Bir tane Türk adı olan biriyle görüştüğümüzü hatırlamıyorum. Hali vakti yerinde Türk isimleri duyuyordum. Ama bu yüzde on beş yirminin üzerinde değildi. Petrini, Amari, Aspasya, Roje hep hep ama.

İstanbul’da da eminim öyle olmuştur ama İzmir demek babamın bir de annemle evlenmesi demek. Evlenmek demek başka bir bileşim katmıştır. Annem asla babam gibi değildi. Normal bir vatandaştı. Atatürk’e hayran, üstüne düşeni yapan ama Anadolu kokan bir kimse. Her şeyiyle. Babam yabancı bir kişiyle evlenseydi,

evlendi zaten, sürdüremezdi. Yani şey lazımdı. Biraz ele avuca gelir, asil takılmayan bir kimse kaldırılabildi, çok zor bir hayat annemin hayatı. Dört tane çocuk. Sakat bir çocuğun var. Akşam da kanepeler hazırlıyorsun. Sonra da rujunu sürüp süslenip püslenip herkese gülümsüyorsun. Hiç. Maddi açıdan hepsinin okulu var hepsinin bilmem nesi var, pabucu alınacak. Öyle bir açıdan öyle bir kimse babamın çok işine geldi. Annem de ona çevresinde göremeyeceği yabancı bir kimse gibi. Ama tabii adam çok zarifti. Çok efendi olduğu için de. Annem hep onu söylerdi, hep o tarafını.

Göktepe'nin anlatısında milli aile olma idealinin izlerini de görüyoruz. Sancar, Osmanlı-Türk modernleşmesinde arzulanan Avrupalı tarzda eşler ve asri aileler kurulma isteğinin yerini milli aileler kurma arzusuna bıraktığını söylemektedir (Sancar S. , 2014, s. 212). Melek'in (30) anlatısında da kadınların "çifte yük" ü din olgusuyla pekiştirilmiş bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bayağı şeyler kalantör aileler olur ya İstanbul'da. Mesela o ben hatırlıyorum beş vakit namazını kılardı. Ben ne zaman gitsem oraya onda eski dergiler görürdüm. Adab-ı muaşeret dergileri işte nasıl iyi bir ev hanımı olunur. Hem ev hanımı olunur hem çalışılır. Böyle bir terbiyeden geçmiş. Hem balolara katılan hem beş vakit namazını kesinlikle aksatmayan bir kadındı. Babaannem de öyle.

Göktepe'nin Türk olmayan eşten ayrılma anlatısı Melek'in (30) aile anlatısında da karşımıza çıkmaktadır:

Melek (30) dedesinden olan çocukları ve torunları olarak bir aile birliği oluşturmuş olduklarından söz ediyor. "Ruhani tarafları da güçlü olduğu için herhalde" diyerek burada dini bir vurgu da yapıyor. Ama bir diğer dedenin kardeşleri ve onların ailelerinin darmadağın olduğunu, hepsinin birbirinden ayrı yaşadığını anlatıyor. Yurtdışında yaşayanlardan, vatandaşlıktan çıkartılanlardan söz ediyor. Bir aile birliği anlayışı olmadıklarını söylüyor. Aile ve millet arasındaki ilişkiyi şöyle kuruyor:

Babaannem asker eşi gibi bir kadın değildi. Zaten dedem askerliğini dediğim gibi lise gibi okudu. Ondan sonra hukuk okudu. Askerlik yapmadı, zaten yapamazdı da'lar o zamanlar mimlenmiş bir durumdaymış.

Ama hani Cumhuriyet'in kaymağını yiyenler mesela'ın Kürtlerle, Ermenilerle, Rumlarla ilgili o kadar kötü yazıları var ki. O kadar kötü ifadeleri var ki. Ve kendi Rum eşini göndermiş, çocuklarını da bir daha hiç göstermemiş. Yani bu Rum mübadelesi döneminde eşini gönderiyor ve kendine Türk bir eş alıyor o da babamın babaanesi oluyor.

Burada önemli olan vurgu gelecek nesillerin öz be öz Türk olarak büyüyüp yetişmesine yöneliktir.

Peki, geleceğin yetişkinleri olacak çocukların fotoğraflardaki konumu bize neler anlatır?

2.3.3. Çocukların Konumu: Küçük Reisler, Babalarının Kızları

Modernleşme dönemi ‘çocukluğun keşfedildiği’ bir aşamadır. Kız ve erkek çocuklara verilen önem fotoğraflarda görülmektedir. Fotoğraflarda çocukların konumu çeşitlilik arz etmektedir. Daha ziyade ön sırada dizilirlerken, merkezi konuma yerleştirildikleri fotoğraflar da vardır. Bunun yanı sıra yetişkinlerle yan yana durdukları, kimi zaman da arkada konumlandıkları pozlar da mevcuttur. Erkek çocuklar üniformaya benzeyen kıyafetler içinde reislik duruşlarını babalarından devralmış gibi pozlara sokularak resmedilmişlerdir. Bunun iyi bir örneği aşağıdaki ilk (Foto 44) fotoğraftır. Solda konumlanan erkek çocuk ellerini arkada birleştirmiş, omuzlar önde oldukça kendine güvenli bir görünümündedir. Erkek çocuklar yahut da babalarının yanında pozlanarak dikkat çeken üniforma benzeri kıyafetleriyle vatani emanet almaya hazırlandıklarının görünümünü içindedirler (Foto 45).

Fotoğraf 44 sol (Uğur, 2011a, s. 208), Fotoğraf 45 orta (Uğur, 2011a, s. 112),
Fotoğraf 46 sağ (Uğur, 2011a, s. 283)

Fotoğraf 47 sol (Uğur, 2011a, s. 439), Fotoğraf 48 orta (Uğur, 2011a, s. 118),
Fotoğraf 49 sağ (Uğur, 2011a, s. 305)

Çocukların olduğu kimi fotoğraflarda kız çocuklarının ayrıcalıklı konumu dikkat çekmektedir. Belirli bir dönem fotoğraflarda kız çocuklar merkezde, merkez haricinde ve dâhilinde bir destekle yüksekte konumlandırılmışlardır (Bkz. Foto 46, 47, 48, 49). Bu dikkate değer bir unsurdur, zira kadın annelik konumu dışında fotoğrafın merkezinde yer alamazken, kız çocuklara atfedilen bu önemi izlemek gereklidir. Kaldı ki erkek çocukları için fotoğrafta böyle bir konumdan bahsedemeyiz. Kız çocukları gelecek nesillerin şekillendirilmesinde başat roldedir. Toplumun inşasında bu bakımdan önemli bir konumdadırlar. Kız çocuklarının bu ‘hayati’ önemi 2. Meşrutiyet’ten itibaren yaratılmaya çalışılan bir imgelemdir. Cumhuriyet’te ise “ulus kurma görevinin merkezine oturtulmuştur” (Sancar S. , 2014, s. 223). Kandiyoti de bu bağlamda modern babaların kızları meselesine değinir. Modern babalar ve kızları arasında özel bir bağ vardır. Kızara değer verilir, eğitilir ve yetiştirilir. Erkekler bu yolla modern Cumhuriyet’in yeni kadın tipinin doğuşunu sağlarlar (Kandiyoti, 1998, s. 110). Bora’ya göre de yeni kadın eş ya da kızkardeş değil, kız evlattır ve bu, modern erkeğin eseridir (2010a, s. 11). Böylece fotoğrafların özellikle aile fotoğrafı olmasından sebep bu merkez konumu aynı yönde değerlendirilebilir.

Cumhuriyet döneminde ev işi rasyonelleştirilmiş, bir fabrika işi gibi düşünülmüştür (Yael Navaro-Yaşın’dan aktaran: Sancar S. , 2014, s. 223) ve bu sebeple de “ev işi önemli bir toplumsal inşa meselesidir”. Tam da bu sebeple kuşaklara aktarılması gereken bu rol sebebiyle, ailenin ve evin merkezinde kız çocuğu vardır. Sancar’ın ifade ettiği gibi;

Evin idaresi için ev ‘modern tarzları’ öğrenen bu münevver Cumhuriyet kızları, bugün bize doğal gelen çok sayıda gündelik yaşam alışkanlıklarının, estetik formların, beslenme, çocuk eğitimi, giyim, mifir salonu dekore etme, misafirlige gitme ve gezme gibi alanlardaki temel değerlerin yaratıcısı ve uygulayıcısı olmuştur (Sancar S. , 2014, s. 223-224).

Bu özellikleriyle kadınlar aile, erkekler devlet kurmuştur (Sancar S. , 2014). Kız çocukları büyüüp kurucu işlevlerini tamamladıktan sonra fotoğraflarda kenara çekilmişlerdir. Zira devleti sembolize eden erkek rolünü kaptırmayacaktır.

2.4. Kılık ve Kıyafet: Eski ve Yeni Arasında

Roche, kıyafetleri, maddi kültürün ürünü olmakta öte, toplumda imgelemin değeri ile yaşam normlarının buluşma alanı olarak değerlendirmektedir. Ona göre kıyafetler

“gelenek ile değişim arasındaki çatışmanın savaş alanıdır” (Aktaran: Turan, 2013, s. 104). Nitekim bu çalışmada da görüleceği üzere kıyafetler eski ile yeni arasındaki ideolojik çatlaklar olarak görülmektedir.

2.4.1. Üniformalar – Gelinlikler: Paşalar, Analar

Aile albümünün büyük bir bölümünü üniformalı erkeklerin oluşturduğu görülmektedir. Bu görüntülerde; askerler, paşalar, savcılar, hâkimler, üst düzey bürokratlar, milletvekilleri vb. mesleki üniformaları ya da sembollerıyla aile albümlerindeki yerlerini alırlar. Devletin temel organlarının bir bileşimini sunar görüntüler, bu bileşim devletin kendisidir. Bu fotoğraflar çoğunlukla stüdyo fotoğrafları olmakla birlikte, dönemin yaygın türde olan, evlilik fotoğraflarında da erkekler kadınların/gelinlerin yanında üniformalarıyla yer alırlar. Nihayetinde Serpil Sancar’ın vurguladığı gibi “ulus-devlet yaratma süreçleri, erkekleri vatansever askerler, kadınları da doğurgan analar ve sadık eşler hâline dönüştürme” (Sancar S. Ü., 2004, s. 7) amacına ulaşmış gibidir. Aile fotoğrafları da bunu imgeleştirir. Görüşmecilerden Mehmet Göktepe (61), aileden başlatılan ulus-devlet ideali ve modernleşme –bir yönüyle batılılaşma– uygulamalarına kendi ailesinden örnek vermektedir:

Bence İstanbul tarafı çok bereketli hocam. Babamın teyzeleri onların damadı kızları filan. Orası kesinlikle Osmanlı’nın ta kendisi ya da Cumhuriyet’teki kimseler. Onlara sorman gerekmez miydi? Paşalar bilmem neler.

(Fotoğrafa bakarken) Ha canım benim, serserim. Halam iyi keman, iyi piyano (çalardı) ve tabii iyi bir evlilik (yaptı) onlara göre. Paşayla evleniyor filan. Onların hepsi öyle.

Ailede Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişte bu mesleki grubun uğraşları ve dönüşümü hala anlatılagelmektedir. Başka hikâyelerin aksine bir kişi hakkında birden fazla kişiden bu türden aynı hikâyeyi çeşitli şekillerde duymak mümkündür. Devletin temsilcisi Atatürk’le olan hikâyeler de yaygındır. Bu hikâyelerde Atatürk erkeklerin mesleki dönüşümlerinde, kadınların ise modern yaşam biçimine özgü hikâyelerinde gündeme gelmektedir.

Gönül Özulus, Türk Kurtuluş Savaşı’nda dedesinin görevini anlatıyor. Bu hikâyeden sonra dedesi İstiklal Madalyası ile ödüllendiriliyor ve bu madalyayla çektiği fotoğraf aile albümünde yer alıyor (Bkz. Foto 53):

O tarihlerde biliyorsunuz iletişim daha çok telgrafla yapılıyormuş. Bir gece birisi gelmiş demiş, “Muhasebe Müdürü Bey telgrafhaneden sizi istiyorlar”. Ondan sonra dedem tabii hemen gidiyor. Önce tabii araya başkaları girmiş. Bizzat Atatürk’ün, o zaman Mustafa Kemal Paşa’nın bir mesajı. Ben kendisinden bunu işittim. Ben orta ikinci sınıftaydım dedem vefat ettiğinde. Şöyle bir mesaj geliyor. “Muhasebeci, biz burada savaşıyoruz. Sen ne yapıyorsun?”. O da şöyle cevap vermiş, “Emirlerinizi bekliyorum Paşam”. Tabii biliyorsunuz o zamanı, toplanmış bütün vergiler. Bir miktar altın para muhafaza ediliyor, saraya gidecek İstanbul’a. Ondan sonra demiş, “Elinde ne kadar, ne var?”. “İşte şu kadar şöyle var”. Ondan sonra, “Bunu istiyoruz”. “Emredersiniz” diyor, gönderilen kişilere dedem bunu teslim ediyor. Cumhuriyet’ten sonra o İlk Meclis’e çağırılmış dedemi fakat o gitmek istememiş. Akrabalarımız, bütün topluluk burada olduğu için ayrılmak istememiş buradan (Uğur, 2011a, s. 561).

Fotoğraf 50 sol (Uğur, 2011a, s. 244), Fotoğraf 51 orta (Uğur, 2011a, s. 287),
Fotoğraf 52 sağ (Uğur, 2011a, s. 175)

Fotoğraf 53 sol (Uğur, 2011a, s. 249), 1929.
Fotoğraf 54 orta (Uğur, 2011a, s. 250), 1926. Fotoğraf 55 sağ (Uğur, 2011b)

Yine bir başka anlatı da şöyledir: “... Hala'nın Beyi ... Asker, İstiklal Harbi'ne girmiş. Kilolu olduğu için, Mustafa Kemal “Kilolu kumandan istemiyorum” demiş, ... emekli yapmışlar ama milletvekili yapmışlar” (Uğur, 2011a, s. 550).

Bu hikâyelerde ailenin erkeğinin ailesine bağlılığı, onurlu ve gururlu oluşuyla ilgili vurgular ağırlıktadır. Devleti temsil edecek kişilere yüklenen özelliklerdir bunlar.

35'te milletvekili olmuş. ... Atatürk Cumhuriyet kurulduktan sonra kendisi ve arkadaşları Türkiye'yi dolaşmışlar. İnandığı, güvendiği insanlar hep kendisiyle beraber yanında samimi arkadaşları. Aydın'a gelmiş Atatürk. İşte o zaman ki şimdi ki İl Genel Meclisi üyesi dediğimiz insanlar o zamanki ismiyle Encümen Azası dedikleri. Aydın'da toplanmış o ilçelerden toplanıyor yani hepsi. Söke'den de babam gitmişmiş. O zaman orada şimdiki gibi bu daha milletvekili filan değil, hiçbir şey değil yani. 30'larda filan veyahut hatta daha erken. Salonlar bilmem neler yok. Bir mektebin sınıfında oturmuşlar. İşte mektep sınıfında öğretmenin kürsüsü karşısında sıralar olur ya. İşte kürsüye Atatürk ve arkadaşları oturmuşlar. ... İşte tesadüf babam da kürsünün karşısındaki sıraya oturmuş. Orası denk gelmiş yani. Ondan sonra Atatürk konuşuyor, anlatıyor bazı şeyleri. Ne olacak filan. Durmuş böyle, tabakasını çıkarmış, sigara yakacak. Babam da kibritini çıkarmış yakıvereyim diye. Kalkarken birisi gelmiş yakmış, sokmuş kibriti cebine, oturmuş. Atatürk'ün yanmış sigarası. Hala geliyorlarmış kibrit çakıyorlarmış. Babam da bakıyormuş “Ya sigara yandı”. Şöyle dersek arada iki sıra arasında hani olur ya aradan da birisi koşuyor. “Ya ayıp be demiş utanmıyor musunuz?” demiş. Sinirlenmiş daha fazla, bağırılmış. O zaman Atatürk, bunu da birisi anlattı Söke'de bana yaşlı birisi, “Senin baban nasıl mebus oldu biliyor musun?” dedi. “Bilmiyorum” dedim, “Otur anlatayım” dedi. Babam anlatmadı yani, başkası anlattı bunu bana. Ondan sonra Atatürk demiş ki “Bu önde oturan arkadaş kimdir?” demiş “Nedir” demiş. “Ne o” demişler. “Ayağa kalksın görürsünüz” demiş. “Eğer o isteseydi ondan başka kimse benim sigaramı yakmazdı” demiş. “Bana arkadaşına muamele ettiği gibi etti” demiş. “Sigara yandıktan sonra kibrit çakanlara nasıl sinirlendi” demiş. “En sonunda dayanamadı, bağırıldı onlara” demiş. “Bu memlekete onlar gibi adamlar lazım” demiş ve ondan sonra... İşte demişler bakmışlar ara seçim. Mebus. ... “Sen bu kadar insanları seviyorsun, onlara yardımcı olmak istiyorsun, e gel Ankara'ya da bütün Türkiye'deki insanlara yardımcı olalım” demiş. ... Sonra onları hep adamcağız anlatmıştı. (Necdet Göktepe; Uğur, 2011a, s. 588-589).

Bu anlatıya konu olan kişinin milletvekili oluşundan sonra ailenin adının “Mebuslar” olarak anıldığı da anlatılarda yer almıştır:

Ailenin adının anılışı da bu işlere göre şekillenmiştir. Amcanın Mustafa Kemal'in Meclisi'ne gidişi var. Aydın vilayetinden ziraat tahsilli milletvekili istemiş Mustafa Kemal. O zaman için “Mebus” zaten Nuri Bey'in ismi, Mebus Nuri Bey. Sökeliler öyle bilir, “Mebuslar” derler. Daha evvel ailenin ismi “Hacı Kazımlar” diye geçiyor. (Önder Göktepe; Uğur, 2011a, s. 548).

Ailedeki erkeğin mesleği tüm ailenin adının bu lakapla anılmasını da beraberinde getirmektedir. Anlatı da geçen Hacı Kazım ise Osmanlı devletinde kadıdır. Hacılığı ise kadınların dinsel birer otorite de olmalarıyla ilişkili olmalıdır.

Görüşmecilerden Melek (30) ise aile adının doğrudan Atatürk tarafından verildiğini ifade etmiş, buna ilişkin belgeyi ve ad verilme öyküsünü anlatmıştır.⁴³

Toplumsal dönüşümün yaşanmasıyla devlet kademelerindeki dönüşümün etkisi aileye böylece sirayet etmektedir. Devlet ve aile iç içedir. Kadınların Atatürk hikâyelerinde modern yaşamın sembolleri olarak karşımıza çıktığını söylemiştik. Mehmet Göktepe (61) fotoğraflara bakarken şunları söylüyor: “Vay be şanslıarmış. Aile. O çağda. Babama bak. ... Selma Atatürk’e (keman) çalmış”. Melek’in (30) anlatısında da benzer bir olgu görülmektedir:

Mesela ... ilk ... Çağdaş Yaşam Derneği miydi yoksa ... Türkiye’nin hani kurulan kadını yetiştirme işte bilinçlendirme ya da eğitime dernekleri gibi derneklere öncülük eden ... İzmir’de ilk barı açan falan gibi gibi şeyler işte bunlar. Ama ben bu kadınların çok son derece modernist ... Elmas Hala Atatürk’le dans etmiş.

Fotoğraflarda devleti askerler temsil ederken kadınlar aileyi temsil etmektedir.

Fotoğraf 56 sol (Uğur, 2011a, s. 288), 1937. Fotoğraf 57 orta (Uğur, 2011a, s. 330), Fotoğraf 58 sağ (Uğur, Ailemiz, 2011a, s. 176)

⁴³ Melek’in soyadı verilme hikâyesi doğrudan soyadını yazmayı zorunlu kıldığı ve Melek burada mahlasıyla anıldığı için aktarılmamıştır.

Devlet adına çalışmak kadınların bu kişilerle evlenme/evlendirilme arzusunu yaratmıştır. Amaç bir güç ve statü kazancı ya da sürekliliğini sağlamaktır. Erkek devlet bürokrasisinde yer aldığı için ‘hayırlı bir evlilik’ olduğu düşüncesiyle onunla evlendirilen çocuk yaştaki gelinler de vardır. Nuran Soysal (69) annesinin hikâyesini anlatırken aynı zamanda burada ele alınan fotoğraf ve anlatıların döneminde geçen Türkiye’deki başka görünümüleri de açığa çıkarmaktadır. Zira buradaki söz konusu aile de yaşanan yerin eşrafındandır. Soysal kendi annesinin evlilik fotoğrafına baktığında adeta fotoğraftaki *punctuma* yakalanıyor, annesinin yere değmeyen ayaklarına işaret ediyor:

Ah o beni çok üzen bir konudur. Karadeniz’de memura baylırlar kız vermeye. Babam da mahkeme başkâtibi pardon o zamanlar emekli olunca dava vekilliği yapıyor. Babamın halası Hemşin’e gidiyor. O aileyle bizim aile o zamanki zamanda zaten herkes asalet peşinde ya anladığım kadarıyla, bizim aile de Karadeniz’in Hemşin’in asil ailelerinden, annemin ailesi de öyle. Bir kız alış veriş olmuş. Babamın halası Hemşin’e gitmiş. Böyle bir tanıdıklık var. Babam on altı on yedi yaşında Hemşin’e gidiyor işte halasını görmeye. Böyle bir kız sallanıyor beşikte renkli gözlü filan. Diyorlar ki bu da Fahire. Hıı iyiymiş diyor. Deseler ki o zaman Muhittin bu kızla sen evleneceksin. Diyor ki: Hayatta ben bunun büyümesini beklemem, derdi. İşte gel zaman git zaman halasının isteğiyle Fahire gitsin. O zaman Hemşin nahiye. Gitsin bir memurla evlensin diye düşünmüşler. Annem o zaman at sırtında gelin geliyor. Hemşin’den Ardahan’a. Kalabalık bir grupla. Annemin bir düğün fotoğrafı vardır. Müftü Efendi’nin Hanımı babaannem. O da Hemşin’den gelme. (*Fotoğrafta gösteriyor*) Babam. Annem. Çok güzel bir gelinliği vardı annemin. (...) Böyle bir eve gelin geliyor annem. ... Çiftliğin bir aralığında bu resim çekiliyor. Annemin düğün. Küçük bir kız ayakları zor yere değiyor baksanıza. Babam bu. ... Bak eşinin yanında durmuyor da çok ayıp bir şey o zamanlar annesinin yanında duruyor babam. Babaannemin yanında.

Kandiyoti, klasik ataerkil düzen içinde küçük kız çocuklarının geniş aile tipinde başında kayınpederlerinin olduğu hanelere evlilik yoluyla verildiklerini ortaya koymaktadır. Bu kızların yalnızca ailedeki erkekler tarafından değil, kendinden büyük kadınlar tarafından ezildiklerini ifade eder. Kızın kendi ailesiyle olan ilişkisinin ne düzeyde devam edeceği ise ki bu tamamen kopma, tecrit, güçlüklerle karşılaşma gibi tezahür edebilir, evliliğin akraba içi evlilik derecesiyle ilgilidir. (Kandiyoti, 2015c, s. 132). Nuran Soysal’ın (69) annesinin evlendirilme hikâyesinde de bu olgulara rastlıyoruz:

En çok da ben dedemi suçluyorum. Minnacık bir kızı o kadar kalabalık bir aileye göndermesi hiç affedilir değil. Ve öyle enteresan ki biz annemin ailesine çok nadir gitmişizdir. Annemin asla mirasını kabul etmiş değiliz. ... Zaten Karadeniz’deki topraktan dolayı zaten annem hakkını onlara devretmişti. Annem yuvadan atılan bir civciv gibi. ... Tamam babam çok aziz tutmuştur. Ama halalarım, evdeki o halamdan küçük annem. Neredeyse şu küçük halamla yaşıt gibi. Büyük halam o çok itip kakmıştır. O da bir kaymakamla evlilik yapmış sonra mutsuz olmuş geri dönmüş büyük halam. Annemin varlığını hazmetmemiş. Annemin burnundan

getirmiş. Öyle bir şey. Hiçbir maddi sıkıntı çekmemiş. Bir eli yağda bir eli balda. Ne yapayım altın leğeni içine kan kustuktan sonra.

Fotoğraf 58 Nuran Soysal (69) arşivi.

Yukarıdaki fotoğrafta ön sırada soldan dördüncü kişidir evlendirilen çocuk. Evlendiği kişi ise en soldaki kişidir, eli annesinin omzunda.

Ailemiz çalışmasında esasen çocuk gelin hikâyesiyle karşılaşmadım. Ancak kız çocuklarının uzun vadede evlenme ideali görsel olarak kılıkla kurgulanmıştır.

Fotoğraf 59 (Uğur, 2011a, s. 271)

Küçük kız çocuğunun elinde çiçek (ki kadınlara yüklenen doğallığın sembolü gibi) dururken bir gelin misali, erkek çocuk devlet dairesinde çalışanların takmakla yükümlü olduğu fesiyle poz vermektedir. Bu çocukların aralarında akrabalık vardır, ancak kardeş değildirler. O zamandan zihinler kız çocuğunu gelin, erkek çocuğunu ise evlenmeye muktedir bir damat olarak kurgulamıştır. Bu çocuklar aşağıdaki 65 numaralı fotoğrafta görüleceği üzere, büyüdüklerinde gerçekten evleneceklerdir.

2.4.2. Kadın Modaları: Adab-ı Muaşeret Kuralları Uyarınca

2.4.2.1. Gelinlik: Kadının Bir Günlük Üniforması

Böylece askerlerin yanındaki gelinlerin üniformasını gelinlik olarak kabul edebiliriz. Zira kadın bedeni üzerindeki değişimler devletin modernleşme görüntüsü vermek istemesiyle yakından ilişkilidir. Gelinlik, “Müslüman kadının alafrangalaştırılması noktasında önemli bir dönemeç olarak” değerlendirilmektedir (Meriç’ten aktaran: Ulu, 2013, s. 41). 1813 yılında bir Fransız dergisinde yayımlanan gelinlik beyaz rengi standartlaştırmıştır (Ulu, 2013, s. 40).

Fotoğraf 60 sol (Uğur, 2011a, s. 215) Fotoğraf 61 orta (Uğur, 2011a, s. 272), 11 Kasım 1937.
Fotoğraf 62 sağ (Uğur, 2011a, s. 183)

Fotoğraf 63 sol (Uğur, 2011a, s. 174), Fotoğraf 64 orta (Uğur, 2011a, s. 252),
Fotoğraf 65 sağ (Uğur, 2011a, s. 190)

Kadının görünümünün şekillendirilmeye çalışılması sembolik anlamlarla yüklüdür. Nora Şeni sembolik anlamların üretilmesiyle ilgili olarak Osmanlı ve Cumhuriyet arasında bir süreklilik görmektedir. Cumhuriyet'in kadınlara siyasi katılım hakkı vermesi ile padişah fermanlarıyla kadınların giyim ve davranışlarını düzenlemenin esasen aynı şeydir, simgesel düzeyde politik bir müdahaledir. (Aktaran: Kandiyoti, 2015b, s. 75). Geçiş sürecinde her çeşit "imge yeni ve eski düzenin, geleneksel olanın ya da değişimin göstergesi olarak" sunulmuştur (Turan, 2013, s. 115-116). Yeni ve eski arasındaki çatışma ve tartışmalar kadın üzerinden cisimleşmiştir.

Türk modernleşmesi sürecinde medeni sayılanla gayri medeni sayılan arasındaki ayırım titiz bir incelemeyi gerektirir. Alafranga yani Avrupa tarzı olan her şey uygun ve değerli kabul edilirken, alaturka yani Türk tarzı olumsuz bir çağrışım kazanır ve bir bakıma aşağı görülür. Kemalist devrim için reformların simgesi kadın imajıdır. Modernistlere göre kadının kamu alanına katılımı peçe ve çarşafın kalkmasını, zorunlu karma eğitimi, kadınlara oy hakkı tanınmasını ve toplumsal yaşamda kadınla erkeğin kaynaşmasını zorunlu kılar (Göle, 1998, s. 75).

Kıyafetler dönüşümün en görünür sembolü olmanın yanı sıra dönüşümü belirleyen bir unsurdur (Turan, 2013, s. 109). İnsanların giyim kuşamlarına devlet tarafından yapılan müdahalelerin yüzü Tanzimat'tan itibaren Batıya dönüktür.⁴⁴ Fotoğraflarda karşılaştığımız en belirgin değişim kadınların feracelerini çıkarmasıdır.

⁴⁴ "Tanzimat, devletin kurtuluş reçetesini Batı'da gören ve rotayı Batıya çeviren politik manevranın yanında kültürel ve toplumsal anlamda da Batılılaşmanın kırılma noktasını oluşturdu. Özellikle II.

Fotoğraf 66 sol (Uğur, 2011a, s. 156), Fotoğraf 67 sağ (Uğur, 2011a, s. 160)

Yukarıdaki 1910’lu yılların sonu ve 1920’lerin başlarına ait bu fotoğraflar eski düzeni temsil etmektedir. Ancak bu kadınlar yine de Osmanlı’nın ‘modern’ kadınıdır. İlk fotoğrafa baktığımızda ortada duran anne konumundaki kadın boynunu da kapatan bir baş bağlama şekli ile geleneksel olanı simgelerken, arkasındaki genç kadınlar modern olanı simgelemektedir. Fotoğraflarda görülen başın bağlanma şekli (sıkma baş) ve kenarlarından çıkan saçlar batılı kadınların tarzıyla aynıdır (Himam & Tekcan, 2014, s. 235). İkinci fotoğrafta sağ öndeki kadının ellerindeki eldivenler dikkat çekmektedir. Fotoğraf “zarif ve dürüst bir kadın elleri eldivensiz olarak evden çıkmamalıdır” (Aktaran: Turan, 2013, s. 110) gibi adab-ı muaşeret kurallarının gereğinin yapıldığını göstermektedir. Kadınların örtüyü tamamen çıkarması 1925 yılını bulacaktır. Bu konuyla ilgili bir yasa yoktur. Kadınların kıyafetleriyle ilgili dönüşümler daha ziyade görgüyle, nezaketle ilişkilendirilerek zaman içinde yavaş yavaş gerçekleşmiştir. Cumhuriyet döneminde iyice belirginlik kazanan bir Fransız tarzı hâkimdir. Kültürel dokuya etkisi hayli yüksek olan Fransız tarzı kişilerin yaşamlarını belirleyecektir. Ailesinin isteğiyle Fransız okulunda okuyan Mehmet Göktepe (61) bu etkinin izlerini belleğindekiyle şöyle ifade eder: “Fransızca. Yani Fransızca’nın önemi var. Konuşuyor olmanın ayrıcalığı var. Çünkü Fransızlar olmak istediğin, Parizyen olmak istersin önce. Bütün kadınlar, erkekler... Fransızca konuşur. Zarafetin ... sanattı şuydu buydu”.

Mahmut’tan itibaren kıyafetteki yenilenme, sivil ve askeri bürokrasinin dışında gündelik hayatta da görülmeye başlandı. ... Giyim kuşamda değişim ve Batılı tarzlar öncelikle seçkinler arasında görüldü. Ardından üst orta sınıflarda da yeni ve serbest tarzlar hâkim olmaya başladı” (Turan, 2013, s. 109).

Himam ve Tekcan 1920’li yıllarda devletin, modernleşmenin ve yeni rejimin tanıtımı için yararlandıkları balolarda dans eden kadın imgelerinden bahsetmektedir (2014, s. 235). Bu tanıtım hayata da yansiyacak şekilde alanlara girmiştir. Aşağıda yer alan fotoğraflardaki kişi Fotoğraf 66’daki arka solda yer alan kişidir. O artık Parizyen’dir ve yeni görünümüyle kamusal alana çıkmaya hazırdır.

Fotoğraf 68 (Uğur, Ailemiz, 2011a, s. 188), Fotoğraf 69 (Uğur, Ailemiz, 2011a, s. 189)

Halamların kılık kıyafetleri, nikâh kıyafetleri, gelinlikleri hep asil. Şimdiki moda gibi beyaz çoraplar, uzun, dizden yukarıya. Kollar burada. O zaman ki kıyafetler daha yeni. Kramer Palas varmış eskiden, otel. Altında içindeki mağazalar. Fransızlar. Oradan giyinirlermiş (Önder Göktepe; Uğur, 2011a, s. 550).

...

Annelerin gençliği. Annem ... yengem, halamlar. Fransız mecmualarından modeller seçilir, aynısı diktirilir ve Söke’de öyle dolaşırlardı. ... Ama hakikaten inanılmaz bir şıklık vardı (Tuba Göktepe; Uğur, 2011a, s. 551).

Fotoğraflarda dikkat çeken bir başka unsur başörtüsü çıktıktan sonra kadınların görünen saçlarıdır. *A la garçon* (oğlan biçimi) saç modası 1920’li yıllarda oldukça yaygındır. Bu saç kesimi modern olmakla bir tutulmuş, bu dönemi yaşayan kişiler kız çocukları üzerinde bu algıyı sürdürmüştür: “Bir dönem kısa saçlı olmak makbulmüş. Modern olmak kısa saçlı olmakla eş tutulmuş. Kadınlar saçlarını kısacık kestirmişler filan. Biz de mecburen saçlarımız erkek traş kestirilirdi küçükken. Katiyen uzatmamıza izin verilmezdi” (Oya Göktepe; Uğur, 2011a, s. 604). Ormanlar, saçlarla ilgili bu değişimi

kadınların erkek gibi görünerek erkeklerin dünyasında varolmaya çalıştıkları bir moda olarak yorumlanmaktadır (1999, s. 49). Ancak bu saç modası kimi çevrelerce de tepkiyle karşılanmıştır (Öktem İşözen & Temir Gökçeli, 2015, s. 315): “Saçları uzunmuş annemlerin. Bir kanun çıkıyormuş saçları (kesiyorlarmış). Haydii (babaları) alıyormuş bunları okuldan, götürüyormuş. Saçlarını kesecekler diye eve ... götürüyorlar” (Ali Güzelyağdöken; Uğur, 2011a, s. 1338). Ancak yine de o dönemde kalın perçemli ve ortadan ikiye ayrılmış saçlar kadınlar arasında rağbet görmüş, kadının özgürlüğünü sembolize etmiştir (Öktem İşözen & Temir Gökçeli, 2015, s. 315).

Fotoğraf 70 (Uğur, 2011a, s. 230)

1920’lerin belirgin modalarından biri de etek boylarının kısalmış olmasıdır. Bu moda gelin fotoğraflarında da dikkat çekmektedir: “Kadın bacaklarını ilk kez hareket ve aksiyon için sergiliyor, buna karşılık göğüs ve bel hatlarını yok eden düz kesimli elbiseler giyiyordu” (Ormanlar, 1999, s. 49).

Fotoğraf 71 sol (Uğur, 2011a, s. 262), Fotoğraf 72 sağ (Uğur, 2011a, s. 262)

1930'lu yıllara gelindiğinde kadın kıyafetlerindeki desenli kumaşlar dikkat çekmektedir. Bu desenli kumaşların görüldüğü hatırı sayılır derecede fotoğraf vardır. Yukarıda sağdaki fotoğraftaki kadın aşağıda sağdaki fotoğrafın sağındaki kişidir. Görünümün oldukça değiştiği dikkat çekmektedir. Bu desenli kumaşların önemi ise ulus-devlet politikalarıyla ilişkili olmasından gelmektedir. Zira bu kumaşlar Sümerbank kumaşlarıdır. Kadınlar bu politikaların izlerini taşımışlardır.

Fotoğraf 73 sol (Uğur, 2011a, s. 158), 1940 yılı civarı. Fotoğraf 74 sağ (Uğur, 2011a, s. 209), 1936.

Yeni yaşam biçimi ile birlikte tüketim artmış, yabancı mallara olan talep de çoğalmıştır. Cumhuriyet yönetimi buna karşı devletçilik ilkesi doğrultusunda kendi malını üretmek için adımlar atmış, yerli malı kullanımıyla ilgili kampanyalar başlatmıştır. 1933 yılında kurulan Sümerbank ile tekstil sanayinin gelişimi amaçlanmıştır (Ormanlar, 1999, s. 50-51).

Sümerbank tekstil tasarımlarının gelişimi Sümerbank kumaşları aracılığıyla temsil edilen ulus-devlet politikalarının söylemsel çerçevesi içerisinde yapılandırılmıştır. Sümerbank kültürü ve modası modern Türk ulusu inşası projesi içinde devlet politikası tarafından desteklenmiş, dönemin tasarımcıları ulus ve ulusal tasarım kimliğine dair sosyal hafızayı yansıtan çok sayıda tekstil deseni yaratmıştır. (Pasin'den aktaran: Himam & Tekcan, 2014, s. 227).

Böylece mazbut Türk kadını Türk devletinin politikalarına uyum sağlayarak yerli olanı tüketerek ailesi ve milleti için en doğrusunu sergilemiştir.

2.4.3. Erkek Kıyafetleri: Yasa Gereği

Ortada yetişkin bir erkek ile kız ve erkek çocuklar. Kız çocuklarının üzerindeki bir örnek kıyafet firfırlı yaka ve kollarıyla gelinliği andırmakta. Bugün düğünlerde küçük kız çocuklarına giydirdikleri gelinlikler gibi.

Fotoğraf 75 (Uğur, 2011a, s. 153), 1903 yılı civarı.

Kadınların, aile albümünde çok sayıda gelinlikli fotoğrafları var. Kadınların gelinlikte düğümlenen yaşamları, bir ideal olarak bu kız çocuklarının üzerinde gösterilmek istenmiş olabilir mi? Ortadaki ve arka sağdaki kişiler kardeş olup fotoğrafta görülen kız çocuklarının amcaları, sol arkadaki kişinin ise dayılarıdır. Erkek çocuklar kıyafetleriyle yetişkin görünümündedirler. Düz yakalarıyla dikkat çeken setre, pantolon ve fes. 19. yy.'da erkek giyimi geleneksel tarzlardan uzaklaşarak batılılaşmıştır. Aslında kadın kıyafetlerinin batılılaşmasından da önce askeri ardından sivil erkek kıyafetleri değişmiştir. İstanbul'un üst tabakasındaki devletin ileri gelenleri ve memurlar geleneksel kıyafetler yerine "setre ve pantolon başta olmak üzere Avrupai tarzda kıyafetler giymişlerdir" (Özer'den aktaran: Öngen, 2015, s. 4). Fotoğraflarda erkek çocukların üzerinde görülen "İstanbulun denilen uzun ceketler ve pantolonlarla başa giyilen fes Osmanlı elitinin yeni erkek kıyafetini oluşturmuştur" (Öngen, 2015, s. 4). Fotoğrafta ortada görülen kişi İstanbul Üsküdar emniyet teşkilatının başındaki kişidir. Ancak etrafındaki çocuklar aslında Söke'de yaşamaktadır. Bu fotoğraftaki stüdyo dekoru buranın bir taşra fotoğrafçısı olduğunu düşündürmektedir. Sanki fotoğraftaki kişi İstanbul'dan Söke'de yaşayan ailenin geri kalanını ziyarete gelmiş ve gelirken de yanında çocuklara bu kıyafetleri getirmiş de o günün anısına bu fotoğraf çekilmiştir.

2.4.3.1. Fes – Şapka Meselesi

Geleneksel düzenin terk edildiği ve modernleşildiğinin göstergeleri olan biçimsel düzenlemelerin belki de en çok tartışmaya yol açan kıyafeti şapkadır, daha genel olarak başlıktır.

Yukarıdaki ve aşağıdaki fotoğraflarda da görüleceği üzere fes, Cumhuriyet öncesi dönemin en belirgin sembollerinden biridir.

Fotoğraf 76 sol (Uğur, 2011a, s. 143), Fotoğraf 77 orta (Uğur, 2011a, s. 433),
Fotoğraf 78 sağ (Uğur, 2011a, s. 434)

Aslında fes de bu dönemin modern kabul edilen başlığıdır. Daha eski düzeni anlatan sarığın yerini “1829’da siviller için uygun ve memurlar için zorunlu başlık” olan fes almıştır. Yüzyıl kadar sonra, bu kez fes tutuculuğun simgesi, 1925’teki kanunla şapka modernleşmenin göstergesi olmuştur (Kasaba, 1998, s. 21). Şapka elbette yalnızca modernleşme yolunda değil millet olma yolunda kullanılması gereken bir başlıktır. Mustafa Kemal Atatürk şapkasıyla halka şöyle seslenir:

Bizim kıyafetimiz milli midir? (Hayır sesleri). Bizim kıyafetimiz medeni ve beynelminel midir (Hayır sesleri). Size iştirak ediyorum. Tabirimi mazur görünüz, altı kaval, üstü şişhane diye ifade olunabilecek bir kıyafet ne millidir ve ne de beynelmileldir. O halde kıyafetsiz bir millet olur mu arkadaşlar? Böyle tasnif olunmaya razı mısınız arkadaşlar? (Hayır sesleri). Çok kıymetli bir cevheri çamurla sıvayarak enzarı aleme göstermede bir anlam var mıdır? Medeni ve beynelmilel kıyafet bizim için, çok cevherli milletimiz için layık bir kıyafettir. Onu iksa edeceğiz. Ayakta iskarpin veya fotin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve bittabi bunların mütemmimi olmak üzere siperi şemslî serpuş. Bunu açık söylemek isterim. Bu serpuşun ismine “şapka” denir. Buna caiz değil

diyenler vardır. Onlara diyeyim ki, çok gafilsiniz ve çok cahilsiniz ve onlara sormak isterim: Yunan serpuşu olan fesi giymek caiz olur da şapkayı giymek neden olmaz? Ve yine onlara, bütün millete hatırlatmak isterim ki Bizans papazlarının ve Yahudi hahamlarının kisveyi mahsus olan cübbeyi ne vakit ve nasıl giydiler? (İmece'den aktaran: İnce, 2012, s. 25).

Bu konuşmanın karşılığı bazı toplum kesimlerinde karşılığını bulmuştur, zira bir taraftan şapkaya ilişkin kanun da çıkarılmıştır. Bir kıyafetin kanunla giydirilmeye çalışılması "... kafanın dışına değil, içine yöneliktir" (Koloğlu, 2000, s. 21).

Fotoğraf 79 sol (Uğur, 2011a, s. 154), Fotoğraf 80 sağ (Uğur, 2011a, s. 155)

25 Kasım 1925'te şapka giyimi hakkındaki kanun yürürlüğe sokulmuştur. Madde şöyle der: "TBMM üyeleri ile genel, özel ve yerel idare ile tüm kuruluşlara mensup memurlar ve görevliler Türk ulusunun giymiş olduğu şapkayı giymek zorunluluğundadır. Türkiye halkının genel başlığı şapka olup buna aykırı bir alışkanlığın devamını hükümet önler". Koloğlu buradaki üsluba dikkat çekerek şapkanın halk tarafından benimsenmiş olduğu ifadesinin gerçekliğe uymadığını ifade etmektedir (Koloğlu, 2000, s. 21).

Yukarıdaki iki fotoğrafta (Foto 79,80) birinde sarığıyla diğerinde şapkasıyla poz veren aynı kişidir. Fotoğraflar arasında büyük bir tarihsel fark yoktur. Bana bu fotoğrafları gösteren kişi fotoğraftaki kişiden sonraki ikinci kuşaktır. Öncelikle şapkalı fotoğrafı göstermiş dedesinin yüzündeki ifadeye dikkat çekmiştir. Dedesinin yüzünde, belki bizim durduğumuz noktada göremediğimiz ancak torunun belleğinde şekillendiği haliyle 'yüzdeki gülen ifade' şapka taktığı içindir. Alışkanlıklarını bırakması ve yeni olana uyum sağlama sürecinin ifadesi olarak yorumlanmıştır.

Fotoğraf 81 (Uğur, 2011a, s. 448), 1950.

Yukarıdaki fotoğraf iki kardeşin fotoğrafıdır. Soldaki kişi şapkası, kravatı ve elindeki bastonuyla modern olan ve devletin kurallarına uyum sağlayan bir görüntüyle poz vermiştir. Ağabeyi ise kasketi, düz yaka gömleğiyle ve duruşuyla kardeşinden ayrılır. Bu fotoğraftaki görüntü kent ve taşra arasındaki farkı yansıtmaktadır. Sağdaki kişinin taşralı olduğu anlaşılmasına karşın, o da bir ölçüde devlet politikalarına uyumu gösteren kıyafetler içindedir. Fotoğraftaki bu iki kişi arasındaki fark toplumsal statülerinin de ifadesidir. Nitekim soldaki kişi astronom, müderris, Kandilli Rasathanesi'nin kurucusu ve ilk müdürü, İttihat ve Terakki Cemiyeti kurucuları arasında da yer almış olan Fatih Gökmen'dir. Kardeşi ise bir dönemin Alanya Müftüsü'dür.

Osmanlı döneminde kılık ve kıyafetler “rütbe, köken ve kimliği” yansıtan unsurlardır. Atatürk'ün sözlerinden de anlaşılacağı üzere ‘milli’ kabul edilen giyim biçimi ve özellikle şapka “farklılıkları eritip ortadan kaldırmaya çalışıyordu”. Kravat ve şapka Kandiyoti'ye göre “Devlete sadakati gösteren bir laiklik üniforması haline” gelmiştir. Kandiyoti bir şeye daha dikkat çeker. Elit tabakanın uyum sağladığı kurallar belli giyim biçimiyle kentli ve köylü arasındaki farkı görünür kılmıştır (1998, s. 109).

Yukarıdaki fotoğrafta bir dönemin müftüsünü belirli ölçülerde laik olduğunu gösterecek kıyafetler içerisinde görmek mümkündür. Ancak bu sadakati göstermeyen ve şapkaya, aslında şapkanın sembolik anlamına ‘dinin elden gittiği’ gerekçesiyle isyan edenler ve

bu isyan sebebiyle idam edilenler de vardır. Başka bir aileden olan görüşmecilerden Nuran Soysal (69) müftü olan dedesinin bu süreçteki hikâyesini şöyle anlatmaktadır:

Dedem şapka isyanından sonra ileri gelen bir ailenin çocuğu olduğu için asılmamış. Erzurum'da asılan kişilerden olmamış. 170 kişiden asılmamış Ardahan'a sürgün gönderilmiş. Şapkayı kabul etmeyenlerden biri o. Ben öyle biliyorum veya hemen kabullenememiş. Müftü. 17 yıl İstanbul'da tahsil görmüş bir adam. Ardahan'a ölsün diye gönderilmiş. Çünkü Ardahan'da çünkü çok çeşitli gruplar var istediğiniz her mezhepten insan var. Çok farklı gruplar var. Dedem onların başında müftülük edecek ya sahte bir kurşuna kurban gidecek ya çok itilip kakılacak. Ama çok yumuşak karakterli apayrı bir insan orada kabul görüyor. ... İşte pek şapkayı kabul edememiş pozisyonu icabı. Sürgüne göndermişler. Ailenin otoritesinden korkmuşlar. Çok geniş bir aile çünkü.

Aile fotoğrafları içinde Osmanlı'dan yana olup Cumhuriyet'in otoritesine isyan edenlerin durdurulmasıyla ilgili resmi üniformaları olmadan mücadeleye katılanlar da vardır: Efeler.

2.4.3.2. Efeler: Yasadışıktan Yasallığa

Aile fotoğraflarında erkek giyiminin dikkat çeken unsurlarından bir tanesi de efe kıyafetleridir. Bu kıyafetlerin coğrafi bir göndermesi de vardır elbette. Ailenin yaşadığı bölgeleri çağrıştırır.

Fotoğraf 82 sol (Uğur, Ailemiz, 2011a, s. 139), Fotoğraf 83 orta (Uğur, Ailemiz, 2011a, s. 251)
Fotoğraf 84 sağ (Uğur, Ailemiz, 2011a, s. 146)

Yukarıdaki efe kıyafetiyle ilk iki fotoğraftaki (Foto 82, 83) iki farklı kişi aslında efe değildir. Ancak bu kültürü yaşatmak gayesinde oldukları söylenebilir. Kurmak

istedikleri anlatı “Milli mücadeleye” sembolik olarak katılmış olduklarıdır. Üçüncü fotoğraftaki (Foto:84) erkek ise aile anlatılarında da adı geçen gerçek bir efedir. Ancak bu fotoğrafın çekim tarihi de fotoğraftaki kadının doğum tarihinden (1919) yola çıktığımızda 1930’lu yılların sonu 1940’lı yılların başlarına tekabül etmektedir. Anlaşıyor ki bu fotoğraflar belleğin yerine geçen kaydını tutmak için oluşturulmuştur.

Efeler, Osmanlı İmparatorluğu’nun merkezi otoritesine başkaldırmış ve suçlu sayılmışlardır. Bu sebeple de yakalanmaları için peşlerine birlikler takılmıştır. Yunanlıların İzmir’i işgali ve doğu, batı, kuzey yönlerine ilerlediklerinde devlet yetkililerinin istekleri ve çeşitli nedenlerle Türk milli mücadelesinde yer almışlardır (Ergül, 2013, s. 115). Ergül’ün ifadesiyle eşkıyalıktan milli mücadele yıllarında yandaşığa geçmişlerdir. Devlet adına çalışmalarını için çeşitli pozisyonlar verilmiştir (Ergül, 2013, s. 123).

Bu fotoğraflar haliyle devlete sadakatin bir nişanı olarak okunabilir. Aile anlatılarında efelere ilişkin anlatılar sürmektedir. Efeler yasadışı ve otoriter kişilikleriyle insanların korktuğu ancak milli mücadeleye katılımlarıyla ünlenmiş ve benimsenmiş kişiler olarak karşımıza çıkarlar. Devlete isyanın karşılığını elindeki ‘silahıyla’ veren karakterlerdir:

Zaman Kuva-i Milliye Hareketi’nin ilk yıllarıdır. Kadı Hafız Ahmet Efendi, padişaha Kuva-i Milliye Hareketi’nin aleyhine bir telgraf çekmiştir. ... Bey’in babası ... Bey bunun yanlış bir iş olabileceğini kendisine söyleyince Hafız Ahmet Efendi “Belki haklısın, benim sonum ya eyalet kadılığı ya da ‘ip’tir” der. Nitekim Akseki’ye gelen ve olayı öğrenen Demirci Efe kendisini Akseki’ye çağırır. Gelmezse köyü yakacağını söyler. Kadı Akseki’ye gider. Demirci Efe kendisine telgrafi hangi eliyle yazdığını sorar. Kadı sağ elini gösterince Demirci satır ile sağ eline vurur ve sonra da Kadı’yı çevredeki evlerden birisinin çıkma tahtasına astırır (Halil Uğur; Uğur, 2011a, s. 487).

Aynı olay başka bir kişinin anlatısında da ortaya çıkmaktadır. Anlatıda bahsedilen Mehmet Efe yukarıdaki üçüncü fotoğraftaki kişidir:

“Bozkır İsyanı” derler. “Konya İsyanı” derler. Cumhuriyet’ten sonra bin dokuz yüz sanırım yirmi ... Konya’da bir Delibaş İsyanı oluyor. ... O isyanı bastırmak üzere Demirci Mehmet Efe’yi görevlendiriyorlar. Çünkü kıtalar harpteler yani bilmem neler dağılacak. Oraya bir asker ayıracak gücü yok Atatürk’ün. O geliyor orada müsebbiblerini buluyor, bilmem ne yapıyor işte. Kesiyor mesiyor Bozkır’da, Seydişehir’de, Hadim’de, Taşkent’te, Konya’dan monyadan geliyor Beyşehir’de falan filan Antalya’ya incek Akseki’den geçiyor. Antalya’dan da Burdur’a çıkacak. Burdur’dan da trene binecek vazife tamamlanmış olacak. Bilmem nereden Konya’ya geliyor. O güzergâhı tamamlayıp hilal çizip Burdur’dan da Ege’ye dönecek birliğiyle beraber. İki yüz üç yüz kişilik bir birlik varmış. Akseki’ye de

geliyor. E tabi dinlenecekler minlenecekler. Yerleşiyorlar evlere. İşte herkes kaçışıyor, maçışıyor. Yemek hazırlayın bilmem ne yapın. Çok kötü günler yani. Bir işgal ordusu gibi yani. Geliyor Akseki'ye. Akseki'de diyor ki "Bu bulaşanlar var mı bu şeylerde?" Hukuk yok, bilmem ne yok, adalet yok. E işte "Konya'ya gider gelir miydi? Kim gider gelirdi?", "Kaymakam gider gelirdi". "Halktan kim ne yapardı?", "Vallaha işte şey Karabeyler'in bilmem Ali Efendi de çok şeydi görüşürdü yani hilafet yanlısı. Bilmem kim müftü beyle görüşürdü falan ederdi. Şeyden Bozkır'dan bilmem kim gelmişti, o onu ağırlamıştı". "Çağırın onları çağırın onları. Başka?". "Bir de Türkoğlu var şeyde İbradı'da hakim". ... "Bir de o vardı", "Çağırın onu da". Onu çağırılmaya gidiyorlar köye, İbradı'ya. Kaçabilir. ... Çoğu kaçmış yani. Buna da diyorlar ki seni istiyor işte Efe, Demirci Efe. "Tamam" diyor. Bazısı diyor ki "Ahmet Efendi gitme" diyorlar yani "Ne olacağı belli değil yani sen buradan yırt". "Ya benim neyim var ki" diyor, gidiyor. Bunlar güya hilafet yanlısıları. Çıkmış gelmiş yani oraya (Demirci Mehmet Efe). İşte orada tutmuş üç kişiyi asmış. Orada büyük bir ceviz ağacı vardı. O ceviz ağacını ben bilirim yani. Daha sonra kesildi, çocukluğumda. Orada üç kişi biri kaymakam, biri ileri gelenlerden Karabeyzade Ali Efendi, ondan sonra Hacigüzelzade, biri de Türkoğlu Ahmet Efendi, kadı. Diyorlar Gödeneli'de bir efe var diyorlar Mehmet Efe var diyorlar. Efe'ye geldik. .. "Aaa getirin" diyor yani. Buradaki efe literatüründe var ya bir "Aksekili Mehmet Efe bu olmasın" diyor. "Ben onu" diyor "Tanıyorum" diyor. "Çağırın onu". Gidiyorlar diyorlar ki "Seni çağırıyor, tanıştırmış". O da giyiniyor efe kıyafetlerini miyafetlerini hevesliymiş böyle şeylere. Köyde ona "yalancı efe" filan derlerdi. Sevmezlerdi köylü. Zulüm da etmiş biraz onun için de sevmezlerdi. Giyiniyor miyiniyor cepkenlerini mepkenlerini. Hatta halamla filan da bir ... efe kıyafetiyle fotoğrafları var. Geliyor şeye Akseki'ye. Efe'nin huzuruna çıkıyor. "Oooo hoş geldin efem, buyur". İşte nasıl iltifat ediyor ona yani. Bir arkadaş yani, kendi gibi bir arkadaş. İşte şurası neydi burası neydi falandı filandı. Nerelerde bulundunuz. Nerelerde ettiniz. Şurdaydık burdaydık. Tabii kaç kişi kestir ne yaptın. İşte falancayı gördünüz mü bilmem ne, şu dağdan geçtiniz miydi, köyün manzarası ne kadar güzel değil mi falan filan diyerekten öyle konuşuyorlar. O da buraları biliyor yani. Hı tamam. Çıkıyor orada. Efe'nin yani iltifat ettiği bir adam. Herkesin tir tir titrediği, adam astı. Efe bu Gödeneli Mehmet Efendi'ye bir iltifat etti yani. ... Neyse iş bitiyor dönecekler Akseki'den. Diyor ki Aksekililer'e "Bak bir daha da böyle şuna buna karışmayın" diyor. "Doğruca oturduğunuz yerde oturun. Şimdi ben gidiyorum ama bir yaramazlığınızı duyarsam derhal buradayım". Dört ay mı ne kalmış. Canı çıkmış Aksekili'nin onları beslemekten etmekten. Altınlarını maltınlarını almışlar tabii. Vurguncu adamlar yani onlar. "Şimdi size bir tane adam bırakacağım. Kendi adamımdan bir tanesini mi bırakayım yoksa Gödeneli Mehmet Efe'yi mi koyayım size". "Gödeneli Mehmet Efeyi isteriz, Gödeneli Mehmet Efe'yi isteriz" diyorlar. Gene hemşeri bulaşmak mümkün olur ona yani. "Tamam Gödeneli Mehmet Efe'yi bıraktım". Sıkıyönetim kaymakamı olarak kalıyor orada. Tabii tam sıkıyönetim anlamında değil de yani. ... O olağanüstü durumun kaymakamı olarak kalıyor. Artık ünü taşıyor yani. Kaymakam, hâkimiydi, jandarma komutanıydı herkes itibarlı yani. Atatürk'ün görevli gönderdiği adam asmaya yetkisi olan adamın bıraktığı adam yani. Daha var mı yani.

2.5. Dekorlar, Objeler ve Aksesuarlar: Bağlam Arayışı

Yukarıdaki ilk efe fotoğrafında (Foto 82) dikkat çeken unsur önde Anadolu’da milli mücadeleye katılma görüntüsü varken arkada sarayı andıran devasa bir pencere ve saray perdesi olan görüntüdür. Ancak bu gerçek bir görüntü, pencere ve perde değildir. Yukarıdan aşağıya kaplanmış bir duvar örtüsüdür. Saraya özgü olabileceği düşünülen objelerinin resminin çizildiği (oymalı sehpa, sütunlar, altın varaklı izlenimini veren aynalar, nereye uzanıp gittiği belli olmayan merdivenler, vb..) bu tip desenli perdeleri fotoğraf çekimlerinde kullanmak yaygındır. Belli ki saray bir dönemin fantezi nesnesidir. Ancak unutmamak gerekir ki stüdyodaki fotoğraf çekiminde kişilerin vereceği poza karar verilmesinin yanısıra arkada asılı olan perdeye ve dekora da fotoğrafçı karar vermektedir (Öztunçay, 2015, s. 89). Cumhuriyet dönemi fotoğraflarında ise bu tür duvar perdelerinden ziyade düz perdeler kullanılmıştır.

Fotoğraf 85 sol (Uğur, 2011a, s. 299), 1910’lu yıllar.

Fotoğraf 85 orta (Uğur, 2011a, s. 183), 1920’li yıllar. Fotoğraf 87 sağ (Uğur, 2011a, s. 271)

Fotoğraflarda dikkat çeken bir başka nesne, aksesuar olarak kullanılan kadın şapkalarıdır. Kadınların değişim sürecine eşlik eden, menşei Batı olan obje ve aksesuarlarla fotoğraf çektirmek yaygındır. Kadın modasıyla ilgili yayınlar Avrupa’dan ithal edilmekte “elitlerin kızlarının itibar ettikleri yenilikler” arasına girmektedir (Amicis’ten aktaran: Turan, 2013, s. 107). Cumhuriyet’in genç kızları ve kadınları da aksesuar olarak kullandıkları şapkalarıyla fotoğraf çektirmişlerdir.

Fotoğraf 88 sol (Uğur, Ailemiz, 2011a, s. 366), Fotoğraf 89 orta (Uğur, Ailemiz, 2011a, s. 270)
Fotoğraf 90 sağ (Uğur, Ailemiz, 2011a, s. 295)

Dekor olarak kullanılan bir nesne de kitaptır. Stüdyo fotoğraflarında kullanılan kitap on dokuzuncu yüzyılın en simgesel aksesuarlarından biridir (Eldem, 2015b, s. 212). Cumhuriyet'in ilanı öncesindeki dönemde dekor olarak kitabın kullanıldığı fotoğraflar dikkat çekmektedir.

Fotoğraf 91 sol (Uğur, 2011a, s. 901), Fotoğraf 92 orta (Uğur, Ailemiz, 2011a, s. 203),
Fotoğraf 93 sağ (Uğur, 2011a, s. 333).

Osmanlı'dan başlayıp Cumhuriyet döneminde de devam eden eğitim alanındaki reformlar geleceğin ulus-devletini kuracak ve sürekliliğini sağlayacak olduğu düşünülen erkek çocuklarının elinde kitapla tezahür olmuştur. Kız çocuklarının kitapla çekilen fotoğraflarına rastlanmamıştır. Aşağıda 91 numaralı fotoğrafta erkek çocuğun sol elinde kitap vardır. 92 numaralı fotoğrafta kalem ve defterle, 93 numaralı fotoğrafta ise sehpanın üzerine konulan kitapla eğitilmiş olduğu anlatılmak istenen genç yetişkin erkek imgesi yaratılmaya çalışılmıştır. Bunlar yine dekor unsurdurlar ki iki ve üçüncü

fotoğraftaki objelerin aynı olduğu, muhtemelen aynı fotoğrafıda çekildiği yorumu yapılabilir.

Yukarıdaki ilk fotoğraf (Foto 94) geçiş sürecindeki nadir hareketli fotoğraflardan biridir. Kadının bir kitapla olmasa da bir yayımla temsil edildiği tek fotoğraftır aynı zamanda. Ancak dönemin yaklaşımı itibariyle bakılan yayımla bir kitap olmaktan ziyade iki kişinin aynı anda bakabileceği resimli bir mecmua gibidir. Ev içinde çekilen bu fotoğraf gündelik yaşam biçiminin bir temsili gibi kurgulanmıştır; çekilenlerin haberi yok gibidir adeta. Bir yayımla bakan kadınlar, örgü ören kadınlar, çocuklarla ilgilenen kadınlar. Dönemin kadın imgesinin toplu bir fotoğrafı gibidir. Hareketli nadir fotoğraflardan bir diğeri de daha yakın tarihli ikinci fotoğraftır (Foto 95). Ev içinde çekilmiş bu fotoğrafta Batı enstrümanlarıyla modern kadınlar, çocuklar ve kucağında çocuğuyla poz veren bir kadın yine bir ailenin gündelik yaşam tarzını temsil eden bir anlatı oluşturur.

Fotoğraf 94 sol (Uğur, 2011a, s. 197), Fotoğraf 95 sağ (Uğur, 2011a, s. 322), 1940 yılı civarı.

19. yy.'da batılı seyyahlar Türk evlerinde piyano ve keman gibi batılı enstrümanların ud kanun gibi sazların yerini almaya başladığını ifade etmektedir. (Amicis'ten aktaran: Turan, 2013, s. 107). Cumhuriyet döneminde de piyanoya ve batı müziğine olan ilgi devam etmiştir. Batı müziği ile ulusal bilincin yaratılması noktasında çok sesli çağdaş Türk müziği yaratma gayesiyle besteciler çalışmalar yapmıştır.

Fotoğraf 96 sol (Uğur, 2011a, s. 308), 1933. Fotoğraf 97 sağ (Uğur, 2011a, s. 328)

Cumhuriyet tarihinin ilk kuşak bestecilerinden Cemal Reşit Rey'in öğrencisi Selahattin Göktepe (96 ve 97 numaralı fotoğrafta) için piyano yalnızca evin bir dekoru olarak kalmamış ve yaşamlarının belirleyici bir noktasında durmuş, gelecek kuşakları için de eğitimlerinin önemli bir parçası olarak aktarılmıştır. Görüşmecilerimden Selahattin Göktepe'nin oğlu Mehmet Göktepe (61) piyanonun modernleşme göstergesi olarak kabul edilip, elitist bir bakışla piyano eğitimi verildiğini anlatmaktadır:

Zarafetin bilmem nesi sanattı şuydu buydu tabii ki göstergesi piyano. Ama piyano her zaman öyle olacaktır. Çünkü şu var. Her ne kadar piyanoyu Türk Sanat Müziği'nde de kullanmak diye bir şey varsa da mesela benim halam çok güzel Türk Sanat Müziği çalardı. Güya ben piyano çalıyorum. Nasıl kıvırıyor dırıttı dırıttı. Bu da ayrı bir şey çok yaygın bir şey değil. ... (Piyanoya) başlamam gerektiği için başladım. Yani öyle (kardeşler) sırayla pazar günleri. Yani piyano dersi alırken de viyolonsel dersi gibi şeyler alırken bana sorulmadı ki sadece getirildi. İlkokul bitiminde bana sorulmadı hangi dili öğrenmek istersin diye tabii ki Fransızca, sormadan yazdırdılar filan. Yani şey var hep üstten hazmetmeye hazmettirme saygısı bile göstermeden. Hazmetmesi için şefkat de verirsin değil mi? Bence o kültürel şey basılmıştır tepeden. Müzikte o kültürel şey çok açık. Yani bunun bir nasıl diyim bir sınıfsal bir uygarlık bir şey ölçütü gibi klasik müzik. Bu her yerde dünyanın konser salonlarında böyle şey çok mümkün. Zenginler filan. İlla sosyalist ülke olmak gerekmiyor. Elitist olmakla hiçbir alakası yok (piyano çalmanın). Normal bir aile canavar gibi çalıyor. Ondan sonra bir de şu var. Azerileri düşün. Azeriler kendi müziklerine çok saygılılar. Bu arada çok iyi de Chopin çalıyor. Bizde gördün mü öyle bir şey, hadi canım sende. Bu hem farklı olduğunu hem Fransızcayla bilmem neyle vurgulamak adetti, ezerek, aşağılayarak ama. Aslına bakarsan, psikologlar baksın ona kendi eksikliği ve hazmetmeden aldığı bir şeyi böyle yansıtıyor. Hazmetse başka türlü yaklaşır. Kendi asıl ona vakıf değil. O yüzden de bu hala müzik konusunu adam edemedik bu konuda. Hocalar bilemem ne. Kimler gönderildiyse gelenler bence hainlik yaptılar. Gidip gelenler çok iş yapmış olabilirler. Ama onlar ayrı bir tabaka. Asil, soy sop filan herkes böyle şeylere düşkündür zaten, dünyanın her yerinde vardır. Şöyle deyim onu ona kullandılar. Büyük edalar içinde.

Fotoğrafa giren objelerden biri de çocukların oyuncaklarıdır. Ailemiz çalışması içinde pek çok çocuk fotoğrafı olmasına rağmen aşağıdaki dört fotoğraf dışında çocukları oyuncakla görmüyoruz.

Bugün anladığımız anlamdaki yetişkinler dünyasından ayrı dünyası olan çocukluk batı toplumlarına özgüdür, yüzyıllar boyunca değişip dönüşerek ortaya çıkmıştır (Onur, 2014, s. viii). Postman'a göre "bilim, ulus-devlet ve dinsel özgürlükle"rlle birlikte çocukluk belirmeye tanımlanmaya başlamıştır (Aktaran: Tan, 2014, s. 16). Daha eski fotoğraflarda çocuklarda oyuncak görmemek elbette yetişkin görünümüyle olan halleriyle birlikte düşünüldüğünde bu dönemde bugün anladığımız anlamda çocukluğun bu aileye özgü olarak belirginlik kazanmadığı yorumuna götürebilir. Aries'e göre "aile ve okul el ele vererek çocukları yetişkinler dünyasından ayırmıştır" (Aktaran: Tan, 2014, s. 12). Önceki bölümlerde gördüğümüz kitap dekoruyla birlikte resmolunan erkek çocuklar fotoğrafı daha da anlam kazanmaktadır. Elbette yalnızca oyuncak çocukluğu belirtecek bir işaret değildir, nitekim çocukluğa dönük anlatılarda oyuncaklardan olmasa dahi çeşitli çocuk oyunlarından bahsedilmektedir.

Fotoğraf 98 sol (Uğur, 2011a, s. 230), 1927 yılı civarı.

Fotoğraf 99 sağ (Uğur, 2011a, s. 340), 1930'ların sonu 1940'ların başı.

Yukarıdaki fotoğraflarda görülen çocukların oyuncakları ilk fotoğrafta (Foto:98) ilk sıra sağdan ikinci çocuğun (ki grubun en küçüğüdür) elindeki pelüş ayıdır. İkinci fotoğrafta (Foto: 99) ise iki çocukta oyuncak bulunmaktadır. İlk sıra soldan ilk kız çocuğu, elinde kız bebek oyuncak ve ilk sıradan üçüncü çocuk elinde pelüş ayı oyuncakıyla poz veren erkek çocuktur. Yalnızca iki fotoğraftan yola çıkarak yorum yapmak elbette zordur. Ancak yakın tarihlerde pek çok oyunun sosyal bir baskı ile (dini ve siyasi gerekçelerle) oynanmasının engellenmeye çalışıldığını belirtmekte fayda bulunmaktadır. Ancak kız

çocuklarının bebekle oynamasına işlevsel bakılmış annelik duygusunu geliştirdiği gerekçesiyle baskıya maruz kalmamıştır (Onur, 1999, s. 219).

3. FOTOĞRAFLARLA ‘ULUS-AİLE’NİN ÖTEKİSİ: EVLATLIKLAR

O ... aileye bağlılığımı ispat etmeye çalışan.
Yani bana hep öyle gelirdi çocukken ...
hep fotoğrafa kafasını uzatan biriyim gibi gelirdi.
Ben de çıkıyor muyum diye böyle (Melek, 30).

Bu aşamaya kadar tezin aile fotoğraflarının modernleşmenin aile ideolojisini sürdürdüğü varsayımını dayanak alarak, fotoğraflar üzerinden modern aile ideolojisini yaratan unsurları okumaya çalıştım. İnşa edilen fotoğraflardaki aile temsilinin devletin aile ideolojisi aktardığını gösterebilmek için aile ve aile fotoğraflarını, yeni ulus-devletin getirdiği dönüşümler kılavuzluğunda analiz etmeye çalıştım. Fotoğraflarda görünenlerin yapı içindeki yerini ve görünende olmayana, alandan topladığım verilerle göstermeye çalıştım.

Fotoğraflar ideolojik olarak bir görünürlük alanı inşa ederken, aynı zamanda bir görünmezlik alanı yaratırlar; görünmeyenlerin izini sürmek için fotoğraflara daha dikkatle ve eleştirel bir şüpheyle bakmak gerekir. Bu bölümde benim yapmaya çalıştığım da, aynı fotoğraflara tekrar tekrar bakarken, kendini ulus-aile olarak faş eden görünürlük kurgusunun altındaki görünmeyenlerin izini sürmektir; bu bir yanı sıra imgedeki hayaletlerin, silik hatıraların peşine düşmektir. Nitekim tezin odak noktalarından birine dönüşen evlatlıklar, fotoğrafın içindeki kaçma noktalarında, aslında hep orada bir yerlerde olmuşlardır. Ne var ki, onların fotoğraflardaki suskun varlığı, bu fotoğraflarla yoğun bir şekilde haşır neşir olmuş benim dahi oldukça geç dikkatimi çekmiştir.

Dönemin ailesini anlamak için daha ziyade fotoğraflardaki açık olan göstergelerden yola çıkıldı. Kılık, kıyafet, obje gibi göstergeler başlangıçta söylediğimiz birlik ve bütünlük imgesini sağlamakta işlevsel olmuştur. Howard Becker’a göre toplumsal yapı ve kültürel örüntüler ile ilgili böylesi apaçık imgeleştirmeler, “imgenin, (...) toplumun örgütlenmesi hakkındaki soyut sorulara işaret etmesini” sağlamaktadır (Becker, 2016, s. 256). Diğer bir deyişle kendinden fazlasını imgeleştiren bu tür görsel ve metinsel içerikler, ikna edici yanları yanında eleştirel şüphe ve sorguyu da beraberinde

getirmektedir. Dolayısıyla teze konu olan fotoğrafların da, içeriklerindeki açık, steril ve saf ulus-aile seçerinin, sorguya açık yanları olmalıdır.

Milli ve modern aile tahayyülünün iç içe geçtiği fotoğraflarda modern aile ideolojisinin dışarıda tuttıklarını gösterebilmek için kullandığım anlatılar öncelikle söz konusu aile içinden kişilerin anlatıdır. İkinci olarak da bu aile içinden olmayan ancak bu aileyle benzer sınıf kategorisine dâhil edebileceğimiz görüşüğüm diğer kişilerin anlatıdır. Tez için görüşülen bu kişiler, modernleşmenin aile ideolojisine sınırlı olarak eklenen ancak yine de dönem itibarıyla toplumun orta-üst tabakasına mensup kişiler ve onların kuşaklarıdır. Buradaki analize konu olan diğer grup ise evlatlık olan ve annesi evlatlık olan iki kişidir.

Migdal milliyetçilik ve modernlik arasındaki ilişkinin, biri “dar görüşlü ve dışlayıcı” diğeri ise “kozmpolit ve evrensel” olmak üzere iki ayrı hatta izlenebileceğini düşünür. Bu ilişkiyi nitelik olarak “tuhaf” sözcükleriyle ifade eder (Migdal, 1998, s. 207). Bir başka ifadeyle Migdal, tezat yönleri olan bu iki olgunun iç içe gelişmiş olmasını ilginç bulur. Ona göre milliyetçiliğin modernliği, modernliğin ise milliyetçiliği yaşatması için, bu iki olgu dönemin kilit liderleri ve toplumsal sınıfları tarafından içi içe kullanılmıştır. Bu yeni toplumsal örgütlenmede “Modernleşmenin güçlü araçları, yani teknoloji ve rasyonel örgütlenme, ulusları güçlendirmek üzere işler hale getirilmiştir. Öte yandan ulus düşüncesi yoksul ve zor durumdaki öteki insanları hareketlendirip modernleşmeci kesimlerin hizmetine sokmuştur” (Migdal, 1998, s. 207). Nitekim bu bölüme konu olan evlatlıkların aile içindeki konumları anlatılarla açıldığında, şu soruyu sormaktan kaçınamayız: Onlar ulus-aileye evlat mı olmuşlardır yoksa hizmetkâr mı?

Bir bütün olarak albüme bakıldığında, fotoğraflarda ilk görülen, hep kilit pozisyondaki kişiler ve aile üyeleridir. Birinci kısımdaki analizde de her ne kadar kimi ideolojik kırılmalar dile getirilmiş olsa da, ağırlıkla fotoğrafların merkezini tutan bu kişilerin görüşleri izlendi. “Bu fotoğraflarda kim konuşuyor?” diye sorulduğunda konuşmaya heves edenlerin, sesi duyulanların onlar olduğu tespit edildi. Aynı imgelere yeniden bakarken, geldiğimiz noktada fotoğraflara sormamız gereken soru şudur: Modernleşmeci kesimin hizmetine giren diğer insanların fotoğraflarda yeri var mıdır? Onlar nerededir? Diğer bir deyişle, bu fotoğraflardan hareketle sosyal bir kurum olarak ulus-devlet ailesinin birlik ve bütünlüğünü kırmaya uğratan gerçeklikleri ve anlatıları

araştırmak gerekmektedir. Hatırlayacak olursak, Hirsch hegemonik grubun varlığını pekiştiren fotoğrafların içeriğinde bir yerlerde gizlenen “öteki”lerden bahsetmektedir (2002, s. 47). Aynı doğrultuda bu çalışma özelinde “Aile fotoğraflarında milli ve modern ailenin pekişmesine hizmet eden bir öteki var mıdır?” sorusu odaktadır. Hirsch fotoğraflardaki ötekinin “gizli” olduğunu belirtmektedir. Oysa ki ben, çalışma kapsamında değerlendirdiğim *Ailemiz* albümü içindeki 334 fotoğraf içinde tekrar tekrar gezinirken evlatlıkları birdenbire, bir bakış kırılmasıyla fark ettim. Onlar yok değillerdi, fotoğrafik kompozisyonun içinde, açık alanda gizleniyorlardı.

Evlatlıkları keşfetmemde öncelikle anlatılar faydalı oldu. Yapılan görüşmelerde bazı kişiler fotoğraflara bakıp fotoğrafta yer alan kişilerin isimlerini ve aile ağacındaki konumlarını söylüyorlardı. Ne var ki, bazı kişilerin ismi bazen hiç hatırlanmamış, bazen de nadiren belleği iyice kurcaladıktan sonra hatırlanabilmişti. Onlar *Ailemiz* kitabında; daha çok evlatlık olarak, nadiren yardımcı ya da dadı isimleriyle konumlandırılmıştı. Böylece bellekte kurgulanmış anlatıların, fotoğrafların yüzeyindeki anlamın ötesine geçmeye dönük ilk imkânı tanıdığını gözlemledim; bu anlatılar evlatlıklar hakkında konuşabilmenin kapısını araladı.

Fotoğrafik içerikteki görünmeyene, fotoğrafın kutlamadığı kurum ve kişilere, silik öznelerle bakmak bir anlamda “seyir nokta”yı değiştirdiğim anlamına geliyordu aslında. Dolayısıyla evlatlıkları, onların daha önce fotoğraflarda görmediğim bakışlarını yakalamam böyle mümkün oldu. Evlatlıklar anlatılarda ağırlıklı evlatlık, dadı, yardımcı gibi ifadelerle anılıyorlardı. Bunlar algıyı belirleyen tanımlamalardı. Yardımcıları vb. ücret karşılığı hizmette bulunan kişiler olarak düşünürken, evlatlıkları küçük yaşta aileye alınıp bakılan, büyütülen, ailenin diğer çocuklarıyla eş tutulan kişiler olarak düşünüyordum. Diğer bir deyişle evlatlığı bugünkü anlamıyla, “yasal olarak evlat edilen kimse” olarak kavırıyordum. Fotoğraflardaki evlatlıkları keşfettikten, oradaki evlatlığın tehcir, göç, kölelikle vb. tarihselleşen yanını fark ettikten sonra bir kez daha kitaptaki anlatılara döndüm.

Bilindiği üzere, Cumhuriyet’in kurucu anlatısı içinde, vatani için cefa çeken kadını imgesi vardır. Aşağıdaki anlatı Cumhuriyet kadınının tüm sorumlulukları yanında bir de evlatlıklara yer açtığını ifade eden anlatılardan birisidir. Bu anlatılarda evlatlıklar evin bir çocuğuymuş gibi yansıtılmıştır.

Teyzem bulunmayacak bir insandı. Onun çocuğu yoktu. O kadar harika bir insandı ki herkese yardım ederdi. (...) İlkokul yaptırdı. Allah rahmet eylesin, teyzem. (...) Su getirdi annemler hep beraber (...) iki üç köyün suyu yoktu. Teyzem hep yardım ederdi. Evlatlık aldı. Yalan söylemeyim beş, altı mı? Hepsini evlendirdi. Çeyiziyle beraber ev yaptı hepsine. O hep savaş sırasında, İkinci Cihan Harbi'nde yavrum... O zaman hazır iç çamaşırı yok. Patiskalar, pazenler onlardan hep pijamalar, kilotlar, hepsini diker, götürür askeriye teslim eder. (...) Teyzem öyle bir teyzeydi (Cevzan Nalıncıoğlu; Uğur, 2011a, s. 538).

Bu anlatıda da görüldüğü üzere aslında evlatlıkların evin bir çocuğu olduğuna dair açık vurgu yoktur. Burada evlatlıklar üzerinden esasen o evlatlıklara sahip Cumhuriyet kadınının özellikleri yüceltilmektedir. Buradaki anlatı ulus-devletin kadın anlatısıdır. Diğer bir deyişle aktarılan belleğin öne çıkardığı özne evlatlıklar değildir; evlatlıklar kadını yücelten anlatının gölge destekleyicisidir. Nitekim Cevzan Hanım'ın anlattığı 'teyze', aşağıda Sancar'ın aktardığı niteliklerle donanmıştır.

Geri kalmış, yoksul ülkesinin kalkınması için Anadolu yollarında mücadele eden, gerektiğinde savaştan Türk kadını imgesi, bu anlamda aktif ve kamusal görünürlüğü olan kadınlara gönderme yapar. Bu görev peşindeki fedakâr ve cefakâr modern kadından kendi kişisel varlığını ve sorunlarını unutacak kadar suskunluk ve cinsel açıdan da aseksüelliğe varan püritenlik beklenir (Sancar S. Ü., 2004, s. 10).

Evlatlıklara ilişkin anlatılar, ulus-ailenin sosyal sistem içinde onlar için koruyucu kollayıcı bir rol aldığına ilişkindir. Ancak diğer taraftan 'laf arasında' evlatlıkların evin çalışanları olduğuna ilişkin bilgiler de verilmiştir. Evlatlıklara ilişkin anlatılardaki bu çelişkileri ilk önce fark etmedim. Onları araştırma sürecinde, konu ile ilgili farkındalığımı geliştirecek literatür araştırması yaptıkça sorgulamaya başladım, analiz yaparken fotoğrafik yüzeyi kazıma, görünmeyeni anlatıya çağırma çabam böyle şekillendi. Connerton'un şu ifadesi, benim için de yol gösterici olduğu üzere, bir araştırmacının kendi konumunu düşünümnel olarak sorgulamasında işlevseldir:

Ne türden olursa olsun belli bir deneyimin akla yakın olduğundan emin olabilmek için onu, daha önceki deneyimlerimizin oluştuğu bağlama dayandırmak zorunda oluşumuzdur; yani herhangi bir tekil deneyimden önce zihnimizin, daha önce deneyimi yaşanmış şeylerin tipik biçimlerinden oluşmuş bir genel çerçeveye göre önceden bir eğilim edinmiş olması gerekir (1999, s. 15).

Tam da Connerton'un sözünü ettiği gibi başlangıçta evlatlıkları fark edemeyişimin, onlarla ilgili anlatılara hızlı ikna olmamın nedeni, evlatlık kelimesini kendi yaşam deneyimimde bir bağlama oturtmamış olmamdan gelmektedir. Dolayısıyla olguya

dönük merak ve duyarlılığım, tez sürecinde içinden geçtiğim bir tür formasyonla biçimlendi ve gelişti. Tezin bu özdeşünümsel katkısını araştırmacının sahadan öğrenmesine iyi bir örnek olarak değerlendirdiğimi söylemeliyim.

Bir sonraki başlıktan itibaren fotoğrafların analizine yer verilmektedir. Aynı aile, aynı albüm, aynı fotoğraflar içinde bu kez odak başka bir yerde: Evlatlıklarda.

3.1. Evlatlıkların Fotoğraftaki Konumu: Ailenin Sınırında Olmak

Evlatlıkların da içinde yer aldığı fotoğrafları tespit etmek ilk adım olmuştur:

Fotoğraf 100 sol ve 101 sağ (Uğur, 2011a, s. 152,197)

Fotoğraf 102 sol ve 103 sağ (Uğur, 2011a, s. 230, 295)

Fotoğraf 104 sol ve 105 sağ (Uğur, 2011a, s. 298,158)

Fotoğraf 106 sol (Uğur, 2011a, s. 148), 1937.

Fotoğraf 107 sağ (Uğur, 2011a, s. 265), 1936 yılı civarı.

Fotoğraf 108 sol (Uğur, 2011a, s. 305)

Fotoğraf 109 sağ (Uğur, 2011a, s. 297), 1910'lu yıllar.

100 numaralı fotoğrafta arka sırada en solda ve yerde oturanlar arasında en sağ ve en soldaki, 101 numaralı fotoğrafta önde en solda, 102 numaralı fotoğrafta arka sırada en soldaki iki kişi, 103 numaralı fotoğrafta en solda, 104 numaralı fotoğrafta en solda ayakta, 105 numaralı fotoğrafta yerde oturanlar arasında en sağda, 106 numaralı fotoğrafta en solda kapı eşiğinde, 107 numaralı fotoğrafta en sağdaki iki kişi, 108 numaralı fotoğrafta arka sıra ortada, 109 numaralı fotoğrafta ise en sağdaki kişi evlatlık (yardımcı, dadı vs.) olarak tespit edilmiştir.

Evlatlıkların olduğu tüm fotoğraflarda evlatlıklar, kompozisyonun sınırında kalacak şekilde konumlanmıştır. Bir tek 108 numaralı fotoğraftaki evlatlık ortada konumlanmıştır. Ancak onun da yüzü tam olarak görünmemektedir. Ortadaki evlatlık

arka sırada hizalı görünüyor gibi olsa da fotoğrafa daha yakından bakıldığında arka sıradakilerin omuzlarının arkasında kaldığını yani en arkada olduğunu söyleyebiliyoruz.

Fotoğraflardaki evlatlıkların çoğunluğu kız çocuğu ve bir kısmı yetişkin kadındır⁴⁵. 10 fotoğrafın beşinde evlatlıklar, kucaklarında çocuk uzantısıyla (100, 101, 103, 105, 107) fotoğrafa dahil olmuşlardır.

Bu konumlara bakarak kabaca evlatlıkların dönemin simetri anlayışına uygun olarak kurgulanmış fotoğraflarda simetriyi tamamlayacak, varlığıyla simetriyi bozmayacak pozisyonlarda konumlandırıldıklarını söylemek mümkündür. Fotoğrafa ailenin çocuklarını kucaklarına alarak dahil olmaları, onların ev içindeki hizmet eden konumlarını işaret eder gibi görünmektedir. Onlar şeceresi görselleştirilmiş, fotoğraflar yoluyla varlığı kutlanmış köklü bir ulus-ailenin yardımcısı pozisyonundadırlar. Aşağıdaki anlatıda da bu açıkça görülmekte, evlatlıkların evin diğer çocukları ile aynı statüde olmadıkları ifade edilmektedir. Evlatlıklar evdeki çocuklarla ilgilenen çalışanlardır:

Ondan sonra sırayla S., ben, Ö., E., O. yani yaş sırasına göre hepimiz (ellerini) öperiz. Hem N. Amca'nın elini, hem G. Hanım'ın elini öperiz. Ondan sonra biz çocuklara 'Hadi bakalım bahçeye' der çalışanlar. (Çalışan) Bu evlatlıklar. İneriz, bahçede oynarız (Cevzan Nalincioğlu; Uğur, 2011a, s. 546).

3.1.1. Sınırdarken: Ailedeki Yerin Akralalık Söylemiyle Kapanması

Araştırma sürecinde fotoğraflardaki evlatlıkların bir olgu olarak fark edilmesinin gecikmesinin bir diğer sebebi şudur: Anlatı içinde onlar genellikle aile içindeki akrabalık adlandırmalarıyla (amca, teyze, hala, abla, vs.) yer bulmuştur. Bir zamanların çocukları olan evlatlıklar, ailenin daha sonraki kuşakları için artık amca, hala, teyzedir. Nitekim bu araştırmada anlatısına başvuru alanlar da genellikle iki ve üçüncü kuşaklar. Öte yandan evlatlıklar da aile üyelerine genellikle akrabalık terimleriyle hitap etmiştir. Eğer evlat sayılıyorsa, evin babası ve annesi onların da anne ve babası sayılmalıdır ve öyle hitap etmeleri beklenir. Ancak evlatlıklar da teyze, hala ifadelerini kullanmışlardır. Aşağıdaki anlatıda evlatlıkların evdeki çalışma alanı belirli olan kişilerle birlikte aynı kategoride değerlendirilmiş olması bunu açıkça ortaya koymaktadır. Anlatıda ev içinde çalışan evlatlıklarla evin 'gerçek' kızlarına farklı muamele yapıldığı ortadadır. Evin

⁴⁵ Fotoğraflarda görülen kişilerin yaşlarına ilişkin yorum, yalnızca fotoğraflara bakarak tahmini olarak yapılmıştır.

kızları yalnızca iyi eş, iyi anne olmanın gereği olarak yemek yapmayı ‘öğrenmek’ için mutfağa girmektedir. Evlatlıkların yeri ise hemen her zaman mutfaktır:

Evimiz kalabalıktı. Hem aşçımız vardı, iki evlatlığımız, ayrıyeten Pervin Abla. Çamaşır, ütümüze gelir. Biz dört kız kardeş annem her hafta birini sokardı mutfağa. Bir ben girmedim. Hastayım diye, evlendikten sonra öğrendim her şeyi. ... Evde yardımcıların vardı. (Annem kız kardeşlerimi) “Onları öğrenmeleri için” (mutfağa sokardı). (Cevzan Nalıncıoğlu;Uğur, 2011a, s. 537).

Akrabalık adlandırmaları bir taraftan manevi ilişkideki yakınlığı ifade etmek, diğer taraftan hizmetlerinde bulunan kişilere kendi açık statülerini doğrudan hissettirmemek için kullanılmakta olabilir. Ancak kritik olan bir nokta da şudur: Akrabalık adlandırmaları aile üyesi erkeklerle evlatlık kız çocukları/kadınlar aralarındaki ilişkiyi düzenlemekte işlevseldir. Bu konuda Duben akrabalık terimlerinin toplumsal ilişkileri düzenlemede gerilimi azaltacak bir unsur olarak kullanıldığını ifade etmektedir (Aktaran: Kandiyoti, 1998, s. 114). Kandiyoti de bu konuda şunları söyler:

Günlük ilişkilerde “ağabey”, “abla” ya da “amca”, “teyze” gibi hitap biçimlerinin bol bol kullanılması daha yaşlı olana gösterilmesi gereken saygıyı da ifade ederken, “oğlum” ya da “kızım” gibi terimler korunmaya değer daha genç kişiyi belirtir. Yani, ilişkilerin cinsel açıdan nötr niteliğini göstermek üzere yeni ortamlarda başvurulup yararlanılabilecek, kültürel bakımdan da onaylanan çeşitli yollar vardı (Kandiyoti, 1998, s. 114).

Evlatlık alan ailenin üçüncü kuşağı olan Melek’in (30) ifadeleri evlatlıkların fotoğraflardaki sınır konumunun ailede akrabalık söylemiyle kapandığını göstermektedir. Ayrıca bu ifadeler akrabalık söylemlerinin cinsler arası ilişkiyi düzenlemekteki işlevselliğini, cinselliği nötrleştirmekte kullanılmış olduğunu, yansıtmaktadır.

Emine Ablalar. Emine Abla, bak ben Emine Hala da diyemiyorum mesela. Hala diyen yok. Emine Abla o. Emine Hala, ben böyle çocukken demeye çalışırdım. Çünkü zannederdim ki o da halam yani. Ama hani dediğim gibi o kadar farklı ki. Hiç benzemiyor ki. Çocukluk algısı hani bu bizden değil. Dışarıdan biri. ... Küçükken hala diyordum aslında ama halam gibi de gelmiyordu. Bir yabancılik. ... Kimseye nasıl hitap edeceğimle ilgili bir şey söylememişti aslında sadece yani abi diyordu babama, halama da abla diyordu. Kız kardeş o zaman gibi ama bir yandan da dediğim gibi aslında çok bir mesafe de var aramızda. Hâlbuki kendisi hiç mesafe kurmuyor. O mesafe görünmez bir mesafe söze gelmemiş, dile gelmemiş. Kimse o bizden değil ya da o işte evlatlık hiç böyle muhabbetler dönmedi. Hiç duymadım ne besleme ne evlatlık. Sadece yetişti. Ailede yetişti. Ya da direk ismiyle hitap edip çok konuları kırmadan dökmeden diye bir hassasiyet de sanırım vardı aralarında. ... Ben şunu da yeni öğrendim mesela babam halam anlatıyor onu da abim hep sorardı anneme, Emine’yi ne zaman vereceksiniz. Emine’yi ne

zaman evlendireceksiniz. Yahu oğlum acelesi mi var, artık hadi evlensin gitsin. Bir rahatsızlık. ... Babam yaşça hani çok da uzak değiller birbirlerine ama delikanlı işte 18-19 yaşında delikanlı, evde yabancı bir kız bir tedirginlik mesela duymuş. Hani onu artık ne zaman vereceksiniz gibi. Mesela o da beni şaşırttı. ... halam anlatmıştı. Abim ne zaman vereceksiniz deyip deyip duruyordu anneme.

Ancak bir evlatlık olarak yetiştirilen Ali'nin (83) bugünden geçmişine baktığında, geçmişte teyze dediği kişiden bahsederken 'kocakarı' ifadesini kullandığı görülmektedir. "Evet, üç yaşında geldim ... bir rahmetlik kocakarı beni büyüttü. Ama şimdi hepsi öldü, geçti gitti". Ancak geçmişte aile içindeki bireylere nasıl hitap ettiğini sorduğumda "Büyüklerimize abi diyorduk, kadınlara da teyze diyorduk hala diyorduk" ifadelerine yer vermiştir. Diğer taraftan Ali'yle (83) yapılan görüşmede eşi Ali'nin hikayesindeki gerilimleri azaltmak için zaman zaman araya girip bazı düzeltmelerde bulundu. Akrabalık terimlerine ilişkin düzeltmeler de bunlardan biriydi: "Şimdi nasıl büyüdüğün yani mesela teyze büyütmüş seni. Üç yaşında geldin değil mi? Üç yaşında geldin, bir teyze büyüttü". Gerilimi düzenleme işinin yalnızca geçmişe ilişkin olup geçmişte kalmadığını bugün de hatırlanması gerektiğinde bu düzenlemenin devam ettiği görülmektedir.

Fotoğrafların sınırında olan evlatlıklar iş yapmalarıyla, dışarıda anıldıkları adlarla ve aile üyelerine hitap şekilleriyle birlikte içerideki aile imgelemine sorguya açmaktadırlar. Görünen ulus-aile düşünüldüğü kadar steril değildir; içindeki bazı 'teyze'ler, 'ablalar', 'halalar' vs. esasen şecere dışıdır fakat anlatıda silik bir iz de olsalar varlıkları ispatlıdır.

3.1.2. Evin İçi ve Dışı: Kız Çocuklar İçeride Erkek Çocuklar Dışarıda

Evlatlık tabir edilenler daha önce de belirtildiği gibi ağırlıklı kız çocuklardır. Aile fotoğraflarında erkek evlatlığa rastlanmamıştır. Evlatlık tabiri evin içinde yaşamış olma durumuna da bir göndermedir. Ancak evlatlık olan erkek çocuklar da vardır. Ancak onlar evin dışarı işlerinde çalıştırılmaktadır. Evlatlık alan ailenin evinde kalan görüşmecilerimden Ali (83) bu bakımdan iyi bir örnektir. Diğer tüm anlatılarda evlatlık kız çocukları; yemek yaparken, çamaşır, bulaşık gibi ev içi hizmetinde bulunurken erkek evlatlık çocuk dışarı işlerinde çalışmıştır. Ali (83) evin içinde yaşamıştır, ancak dışarıdadır:

... Hepsini yaptım tabii. Tarlada çalıştım, karpuz ektim. Ekin ektim. Efendime söyleyim bu yiyeceğimiz şeyler ne varsa hepsini ektim yani orada. O ailenin. ... Tabii zengin bir aileydi yani. Aşağı yukarı bir tarla otuz dönüm ... Beş tane tarla

vardı. Hep onlarda çalıştım. ... Koyun da güttüm, sığır da güttüm. ... Her şeyi yaptım yani.

Bu tekil örnek elbette evlatlıkların çoğunluğunun kız çocuk olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Çocuk olmasalar da aileden olarak anılan erkekler de anlatılara girmiştir. Aileye hizmet eden erkekler, ev içinde yaşamayan ailedekilerdendir:

Çocukluğumda ailemizin hep içinde olduğunu hatırladığım üç isim vardır. ... İkincisi ... kahya gibi işlere yardımcı olan ... Pasajı'nda ... sürekli duran Hüsnü Efendimiz'dir. ...

Her gün sürekli pasajda durur, gün içinde evin ihtiyaçlarını çarşıdan alıp getiriverirdi. Güler yüzlü, hep kasket takan, orta yaşın üstünde, son derece efendi, sormadan hiç konuşmayan bir insandı Hüsnü Efendi. "Hoşgeldin, nasılsın?"ı pek geçmezdi konuşmamız ama saydığımız ve sevdiğimiz, kendimizden bildiğimiz bir insandı (Halil Uğur, 2011a, s. 505).

3.1.3. Evlatlık Alan Aileler: Eşraf Aileleri, Askerler, Bürokratlar...

Tezin başından beri açıkça ortada olduğu gibi, evlatlık verilen ya da alan aileler yörenin eşrafındandır. Bunlar asker, bürokrat vb. toplumun orta-üst kesimine mensup kişilerin yer aldığı ailelerdir. Kabaca onlara ulus-devletin aileleri demek mümkündür. Bu ailelerin evlatlık alma sebebi, evlatlık olanın kimsesizliğiyle ya da evlatlığın ailesinin yoksulluğuyla ilişkilendirilir. Bu anlatı evlatlık çocuğa yardım edildiği anlatısıyla birleşir ve böylece de dolaylı olarak sınıfsal bir özelliğe, kültürel farka göndermede bulunulur.

Zehra Teyzemiz Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Söke'ye çok sayıda göçmen gelir. Bunlardan anne babası olmayan çocukları onlara bakabilecek ailelere verirler. ... dedem ve anneannem kendilerinin beş çocuğu olmasına rağmen, Girit'ten gelen kimsesiz bu Zehra adlı çocuğu da yetiştirmek üzere yanlarına alırlar. Ben Zehra Teyze'yi tanıdığım zaman Evlenmiş kendi evini kurmuştu. ... Annemlerle bol bol sohbet ederdi. Bizim hatır sormaktan öte bir muhabbetimiz olmazdı, ama o da hep ailenin içindeydi (Halil Uğur, 2011a, s. 505).

Diğer taraftan Ali'nin (83) evlatlık verilmiş öyküsü belirsizliklerle doludur. Kendisine sonradan anlatılan evlatlık alınma süreci, onun için hala belirsizliğini korumaktadır; Ali (83) anlatıların gerçekliğinden şüphe duyar. Bunu, "Nasıl geldiğimi bilmiyorum. Biri mi getirdi, ne oldu bilmiyorum" diye ifade eder. Ancak bugün Ali'nin eşi tarafından anlatılan hikâyede kimsesizlik ve yoksulluk kilit bir sebep olarak görülmektedir. Eşi bu süreçle ilgili anlatılanlar üzerinden kendi anlatısını kurmuş görünmektedir:

Üç arkadaş, Hüsnü Dayı anlattı bunları. Üç arkadaş gelmişsiniz. Üç arkadaş şehirden. ... Köye bir gelmişsiniz. Bunlar kaçak olarak gelmişler, hayvanların ot

koyulan samanlığa girmişler. Adam anlattı bunları güzelce. Ali'den daha çok Hüsnü Dede anlatmıştı. Samanlıktan o gelinler saman alırken otlar kımıldıyor. Hemen aileyi çağırıyorlar. ... Aile geliyor oranın samanlıkta üç tane çocuk çıkıyor. Sonradan çıkarıyorlar. Üç. Nereden geldiniz, işte filan yerden Yunanistan'ın bir yerinden. Şehirde. Oradan gelmişler. Ondan sonra tabii şehre haber veriyorlar. İki tanesinin sahibi çıkıyor. Bunun sahibi çıkmıyor. Çocuklara soruyorlar yani nerede yaşıyor nerede onlar nerede yaşıyor onları buluyorlar bunun ailesini buluyorlar bunun anne baba ölmüş. Yani Hüsnü Dede anlattı anne baba ölmüş bunu da işte bu yaşlı kadıncağz gelen giden olmadığı için mecbur kaldı yani orada hani o almış ben büyüteceğim bunu demiş. Yani böylelikle olmuş. Bu yaşlı kadının evinde böyle kalmış. Onları almışlar buna sahip çıkan olmamış. Çünkü yok anne ölmüş baba ölmüş. Zaten babamı hiç hatırlamıyorum diyor. Annemi biraz hatırlıyorum diyor. Ondan sonra amcayı bulmuşlar. Bunun amcayı bulmuşlar. Bunlar herhalde oranın bir yerden geldiler belki de. Hüsnü Dede anlattı. Amcayı bulduk ama dedi çok fakir. Demiş ki bak yeğenin bizde, alırsan al. Demiş ki ben çocuklarıma bakamıyorum. Çok fakirim. Yani bunu almamış. ... Bu zaten üç dört yaşlarında gelmiş (Fatma).

Melek'in (30) anlatısında da yine yoksulluk evlatlık alma sebebi olarak görülmektedir:

İlk çocuk Nuran Hala. Nuran Hala'dan sonra dedem üçüncü evliliğini yapıyor babaannemle. Ondan işte babamla hala doğuyor. Ha o dönem işte şeyde yaşıyor, Laleli'de. Bu arada İstanbul'dalar. Ondan önce çok yer değiştiriyorlar. Dedem ... kaymakamlığı yapıyor. Sonra ... valiliği yapıyor. Orada halam ve babam var. Ondan sonra ama İstanbul'a ... dönüyorlar. İşte Laleli'deki evlerinde işte bir apartman görevlisi bir aile işte son derece fakirler. İşte çok fazla şey yedi çocukları vardı galiba, yedi kardeşi galiba Emine Ablalar.

Hıh ... (Facebook sayfasına bakıyor) TC Emine hani şeyde TC koyuyorlardı başına TC ibaresi kaldırılacak haberleri çıkmıştı ya gerçi troll haberdirdi o ama hani ondan sonra bir tavır olarak ... Cumhuriyetçi bir kadın. Etnik kökeni de Alevi. ... Sadece İstanbul'da yaşıyor, evli demiş. ... Nereliydi Sivaslılardı sanırım. Dur bakayım ... yazıyor mudur? Yazmaması da çok ilginç niye yazmıyor ki. Memleketi İstanbul yazıyor. Yani tamam İstanbul'da doğdu büyüdüler ama Sivaslılardı diye hatırlıyorum. Şeyi de mesela Aleviliklerini de yaşıyor. Düğün olmuştu mesela kızını evlendirdiklerinde düğün sonrası cem evine gitmişlerdi. Onların bir ritüelleri varmış. Onları yapmaya gitmişlerdi. Orada bir kopukluk söz konusu değil.

Görüldüğü üzere evlatlık olanın inanç ve kültürü de vurgulanmakta ve buna müdahale edilmediği söylenmektedir. Görüşmecilerimden Melek (30) kendi ailesinde evlatlık görmüş bir kişidir ve dönem, tarih itibariyle günümüze oldukça yakındır. Bahsi geçen evlatlık 1960'lı yıllarda evlatlık olarak verilmiştir. Ancak tez için baz aldığımız dönem 1950'lere kadardır. Bunu göz önünde bulundurduğumuzda yaşanan savaş, mübadele, göç, tehcir vs. olaylar Türk kimliğinden ayrı pek çok kimliğin olabileceği ve görünür olabileceği bir döneme, dolayısıyla evlatlık alınan çocukların hikâyelerinde yoksulluk dışında etnik kimlik meselesine de yer açmamızı gerekli kılmaktadır. Ailelere

kimsesizlik ve yoksulluk sebebiyle evlatlık verilme yolu ulus-devletin Türklük yolunda etnik kökenleri silikleştirme stratejisinin bir parçası olmuştur.

Bir anlatıda evlatlık kızın tehcir sırasında bulunup alındığını ve isminden başlayarak, oradan diline uzanarak nasıl Türkleştirildiğini görebiliyoruz. İnanç konusu yine bir önceki anlatıda olduğu gibi müdahale edilmediği söylenen bir alandır. Ancak İslami ritüelleri yerine getiren ailede evlatlığın, aile ritüellerini yerine getirirken onlara hizmetiyle eşlik ettiği görülmektedir. Nuran Soysal'ın (69) ifadesiyle evlatlığın kendisinden İslami ritüelleri yerine getirmesi beklenmemiştir:

Günün birinde eve bir haber geliyor. İşte bu tehcir sırasında olanlardan. Bir parça bizim hayatımızı da etkiliyor. Eve haber geliyor dedem haber gönderiyor. Diyor ki eve bir çocuk sayılacak genç kız gelecek. Onu yıkayın paklayın ve evin bir ferdi olarak kabul edin. İşte o zaman rahmetli babaannem var halalarım var. Annem yeni gelin gibi. ... o zaman kocaman bir ev. Evin müştemilatı var, hizmetkârların yaşadığı yer var. ... Neyse bizimkiler merakla bekliyorlar. Olayın öbür yüzü şöyle:

Dedeme yetkililer geliyorlar. İşte kimse o kız çocuğunu bulmuş getirmişler, Kura Nehri'nden çıkarmışlar. Diyorlar ki "Müftü efendi, biz bu kıızı bulduk. Dilini de çok anlamıyoruz. Galiba Ermenilerin terk ettiği yani ölüme terk ettiği çocuklardan biri. N'apalım bunu tekrar Kura Nehri'ne mi atalım veya nasıl bir çözüm bulalım?". Dedem de diyor ki "Yaratılmışa biz saygı duyarız ne demek. Kimsesi yok anladığım kadarıyla bizim eve gönderin. O artık bizim kızımız olacak". Neyse o şekilde eve gönderiliyor. ... Gelelim Gülizar Abla dediğimiz Hanım'ın ifadesine. Bunların birinin ismi Nuart birinin adı Süseni. Süseni bizim ablamız. Nuart boğulan inatçı kız. Neye inatçı diyorum? Gülizar Abla, abla pozisyonunda yaşamak istiyor, kardeşini yaşatmak istiyor. Fakat Nuart inatla bir daha hayata dönmek istemiyor. Kurtulmak için hiçbir çaba sarf etmiyor. Ve hiçbir mücadele etmiyor. Gülizar Abla'nın ifadesine göre saçlarından böyle yak... çok güzel bir kızmış. Saçlarından yakalıyor böyle defalarca suyun yüzüne çekiyorsa da hiçbir tepki göstermiyor. Ölmeyi tercih ediyor. Gülizar Abla o taşlara falan o kadar çok çarpıyor ki önünde arkasında epey bir arızalar oluyor. Sonunda işte Ardahan'ın yerlilerinden bunu bulup getiriyorlar, sudan çıkartıyorlar. Çok hırpalanmış bir kızcağız. Dedeme getiriyorlar işte, dedem de eve gönderiyor. Gülizar Abla bizim evin, adını tabii Gülizar koyuyorlar. ... Esas Süseni. ... Tarzanca anlaşmaya çalışıyorlar. Gülizar Abla dedemin elini öpüyor. Yani bu evin bir kızı olduğunu kabul ediyor. Bizimkiler de çok seviyor. ...

Evde bir bebek sesi duyuluyor. Ben evin en küçüğüm. En küçük ağabeyimle benim aramda altı yaş fark var. Hayrola diyor Gülizar diyor ki "Afandı afandı bir torunun olmuştur". Aynen böyle. Yani artık Türkçeyi mükemmel öğrenmiş diyelim.

Gelelim Gülizar ablanın dini ve ibadetine. O da beni çok etkileyen bir şeydir. Kesinlikle evde bir baskı olmamıştır. Dedem zaten diyor ki sadece ismi değişmiştir istediği şekilde istediği bir hayat yaşar. Kendi de zaten Süseni adını istememiş. Niyeyse bilmiyorum. Gülizar Abla sahurda kalkar. Dedemin sütünü sadece dedeme hizmet edermiş. Dedemin bulaşğını, kaşğını bıçağını özellikle o temizler paklar getirir koyarmış. Dedemin abdest suyunu sadece Gülizar Abla döker. Abdestini aldırır havlusunu verirmiş. Yani dedeme son derece büyük bir minnet duymuş

anladığım kadarıyla. Fakat son derece merak etmişimdir Gülizar Abla'nın dini neydi? Hiçbir şey. Ne kendi dinine ait bir ritüel yerine getirmiş ne de İslamiyet'i kabul etmiş. Ama bizlerle bir arada yaşamış. O Ramazan'da mesela gider aşhane kısmında karnını doyurmuş ama iftar sofrasına herkes gibi oturmuş. Sahurda mutlaka kalkar sahurdan sonra evine dönermiş. Yani bu bizim hikâyemiz bu.

Görüşmecilerden Afrika kökenli Mustafa Olpak (61) ise ailesinin Osmanlı topraklarına köle olarak getirildiğini ve isimlerinin değiştirildiğini anlatmakta, inançları değişime uğramış olsa da belleğinde kalanlarla büyüklerinin ibadetlerini gizli kapaklı sürdürdüğünü anlatmaktadır. Diğer bir deyişle dillerini ve kültürlerini korumaya çalışmışlardır. Bu ilk gelen kuşak için böyledir. Olpak (61) dedesinden “9-10 yaşlarında köle tacirleri tarafından ailesiyle birlikte Kenya'dan kaçırılan, köle olmayı uzun süre reddeden, sürekli sahiplerinin çiftliğinden kaçtığı için korkunç cezalara çarptırılan, Tete Nuriye gibi inatla kültürünü, dilini ve sırtındaki damgasını korumaya çalışan nam-ı diğer Korsan Ahmet” (Olpak, 2008) diye söz etmektedir. İnançlarına ilişkin ritüelleri bir başka anlatısında şöyle dile getirir:

Ben bile çocukluğumda birkaç kez dedemi ve ninemi kendi odalarında hiçbir anlam veremediğim ve başka bir yerde görmediğim çok hızlı hareketler yaparken görmüştüm. İleri yaşlarına rağmen, o hareketleri o çabuklukla nasıl yaparlardı bilmiyorum. Bir keresinde heyecanlanmış olacağım ki koşu koşu ninemin evine, çok yakın olan teyzeme koştum, “Nineme bir şeyler oluyor çabuk koşun.” dedim. Teyzem gelip gizlice ninemi o hareketleri yaparken görünce bana kızdı. “Yok bir şey, hadi sen dışarıya çık.” dedi. Yıllar sonra anlıyorum ki dedem ve ninem dana bayramlarında kendi kendilerine, evin içinde bile olsa kültürlerini inatla sürdürmeye çalışmışlar. 1924 yılında yasaklanan dana bayramını tek tek bile olsa bu insanlar inatla kutlamışlar (Olpak, 2013).

“64 yılında öldü benim babam. Babam Türk'tü” diyor Mustafa Olpak (61). Babasının Türklüğüne yaptığı vurgu, beyaz olmakla eş değer. Beyaz bir Türkiyeli ile evlenen annesinin Türkleştirilme serüveni evlatlık olarak verilişleriyle de kesişmektedir. Ancak Türkiye'deki Afrika kökenli vatandaşlar siyah tenli oldukları için apayrı bir ayrımcılığa maruz kalarak yaşamaktadırlar. Olpak onların Türkleştiklerini ve Türk olarak kabul edilmeleri gerektiğini özellikle vurgulamaktadır. Olpak'ın (61) bahsettiği şey, Türkiye vatandaşı olarak resmî kabulün gündelik yaşam deneyimlerinde de yansımaları görmek istediğidir: “Azınlıkların dili, kültürü ve toprağı vardı. Bizde böyle bir şey yok; dilimiz Türkçe, kültürümüz buraya ait ve toprağımız yoktu. Biz Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyız. Bizim rengimizden başka bir şeyimiz kalmadı” (Mustafa Olpak, 30-31 Mayıs 2015 tarihli Dana Bayramı etkinliklerinden).

Olpak'ın (61) bir evlatlık olarak verilen annesinin yeni doğduğunda babası tarafından verilen isminin hikâyesi ulus-devlet anlatılarıyla kesişmektedir.

Ama madem buralara gelmeleri istenmişti, o zaman onları buraya getirenlerin bir bildikleri vardı herhalde. Onların olmasa bile, Mustafa Kemal Paşa'nın bir bildiği vardı mutlaka. Ahmet, Mustafa Kemal Paşa'yı biliyordu. Adını, yaptıklarını az çok duymuş, duyunca da ona olan hayranlığı artmıştı. Mustafa Kemal'e inanıyordu. Mustafa Kemal Paşa onu, ailesini, kırkı çıkmamış bebesini aç, susuz, evsiz, barksız bırakamazdı. Kırkı çıkmamış derken, bebeğin hala bir adı yoktu. O halde neden kızının adı 'Kemale' olmasındı. Herkes böyle yapıyordu. Yeni doğan çocuklar erkekse, 'Kemal' adını alıyordu, kızsaa, Kemale. Ahmet de öyle yapacaktı. Yaptı da (Olpak, 2008, s. 42).

3.2. Evlatlıkların Görünümü: Köleliğin Tortusu

3.2.1. Kıyafetler

Evlatlıkların olduğu fotoğraflardan en eski tarihli olanı 1910'lu yıllara ait olan 109 numaralı fotoğraftır. Bu fotoğrafta görülen çocuk yaştaki evlatlığın üzerindeki kıyafet (önlük) çocuğun fotoğrafta görülen ailenin hizmetinde bulunduğunu doğrudan anlatır. Buradan yola çıkarak iki şey akla gelmektedir. Birincisi; fotoğrafın tarihi ve diğer fotoğraflarla karşılaştırılabilme imkanı sayesinde 1920'li yıllara kadar evlerde köle kullanımının devam ettiğini söyleyen çalışmaları (Özbay, 2012b; Erdem, 2013; Şen, 2007) mesnet almak mümkün görünmektedir. Bu fotoğraf dönemsel olarak ayrıca modernleşme sürecine tekabül eden kölelik olgusunun evlatlık olgusuna dönüşümünün izi olarak görülebilir. İkincisi özenli kıyafetler giyilerek kurgulanmış fotoğrafta kız çocuğunun önlükle görüntülenmesi merkez gruptaki ailenin sosyal statünün yüceltilme göstergesi olarak yorumlanabilmektedir. Aşağıdaki fotoğrafta da bunun bir örneği görülmektedir. Bu fotoğraf da evlatlığa ailenin yanında önlüğüyle poz verdirmenin, onu sınıfsal statüyü gösterme aracı olarak kullanmanın, o dönemde yaygın bir uygulama olduğunu düşündürmektedir. Bu fotoğrafta da kız çocuğu ailenin içine tam olarak dahil edilmemiş, ona fotoğrafik kompozisyonu tamamlayacak, bozmayacak vaziyette arkada, önlüğüyle, elleri hizmet etmeye hazır ve nazır biçimde önünde birleştirilmiş biçimde poz verdirilmiştir.

Fotoğraf 110: Gülay Acar koleksiyonu

3.2.2. Siyah Olmak

Ailemiz çalışmasından alınan evlatlıkların olduğu 10 fotoğraftan beş tanesinde (Fotoğraf 100, 101, 102, 104, 106) evlatlıkların siyah tenleri dikkat çekmektedir. Nitekim bu aileye ait olmayan yukarıdaki 110 numaralı fotoğraftaki evlatlık da koyu tenlidir. Siyah olmak yalnızca görünürde siyah olmakla ilişkili değildir. Siyah olmayı ötekiliğin bir metaforu olarak düşünmek yanlış olmayacaktır.

Aşağıdaki fotoğrafta (Foto 111) evlatlık erkektir. Diğer fotoğraflarda da görüldüğü gibi fotoğraftın merkezini zapteden ailenin hizasında değil arkada konumlandırılmıştır. Eller bir önceki fotoğrafta olduğu gibi önde, hizmete hazır biçimde kenetlendirilmiştir: Bir köle görünümündedir.

Fotoğraf 111: Gülay Acar koleksiyonu

Evlatlıkların o dönemde siyah tenli oluşlarının diğer evlatlıklardan farklı bir muameleye maruz kalmalarını getirip getirmediğini, fotoğraflar ve anlatılarla üzerinden söyleyemiyoruz. 110 ve 111 numaralı fotoğraflardaki siyah tenli evlatlıkların eller bağlı pozu ile 109 numaralı fotoğraftaki beyaz evlatlığın elleri serbest pozu, belki bize bir fikir veriyor, ancak elbette yalnızca bu tekil örnekten yola çıkarak net bir şey söylemek mümkün değil. Ancak yine de, siyah olmanın yaşamdaki karşılığına işaret eden bazı değiniler anlatılarda karşımıza çıkmaktadır. Mustafa Olpak (61) kendisi de bir Afro-Türk olarak kendinden olanların yaşamış olduğu zorlukları şöyle dile getirmektedir:

Bafa'da bir Rabia Nine vardı. Yüz dört yaşında falan öldü. Onun annesini Bafa ağası işte fi tarihinde kervanlarla hacca gidildiğinde Hac dönüşü Hacca gittiğinin kanıtı olarak, kanıtlamak için siyah çocuk kaçırıp götürüyorlar. Ama nüfus korkunç da bir sayı var bu tarafta. Kadını getiriyorlar. Kadın 90 yıl bana gösterdi kaldığı yeri de annesi değil kızı 104 yaşında ölen. Bak dedi biz burada oturuyoruz dedi. Atlar var içeride. Dedim burada mı oturuyunuz. Evet dedi. Dedim atlar, onlar da dedi burada. Onlar dedi bir kıyıda biz dedi bir kıyıda yatıyoruz. ...

Girit'e. O dönem hala iç kesimlerde köle ticareti hala yapılıyor. Bizimkilerin şansı varmış. Topluca hepsini bir Osmanlı ailesi satın alıyor. ... O dönem Girit'li aileler ne kadar malın var değil ne kadar kölen var. Şey kaç tane kölen var ki ne konuşuyorsun! ...

Fakat yine Papadakis gezdirdi bizi. O dönemlerde kölelerin kaldığı yeri işte sipsivri bir bina var yerin altına doğru iniyor bina. En altta köleler kalıyor. Onların üstünde hayvanlar kalıyor. Onların üstünde atlar kalıyor. Hepsi hayvan da dâhil köleden değerli. Duramazsın kokudan. Yedi kat iniyorsun orada köleler. İslam'da kölelik Amerika'ya Fransa'ya benzemiyor daha iyi. Yalan. Yalan.

Bu da Nuriye böyle bir konağa satıldı. Muhtemelen İngilizlere. ... 1927 yazıyor fotoğrafın arkasında. Ve bir yazı vardı. Gitti gitti adı kaldı yadigâr. Şimdi bu satılmadan ötürü nenemle hiçbir zaman konuşmadı teyzem. Ailede beni fazla gördüler sattılar diye. Oysa ninenin satılıp satılmama gibi şeyi yok. Seçeneği değil, gücü değil. Sahibi öyle istemiş.

3.2.3. Eğitim

111 numaralı fotoğraftan devam edelim. Evlatlık erkek çocuğu fotoğrafta görülen diğer erkek çocuğun yaşına yakın görülmektedir. Bu fotoğrafta dikkat çeken bir unsur da ailenin gerçek çocuğunun elindeki kitaptır. Daha önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi modernleşme döneminde aile ve eğitim, ulusun kurucu kurumları olarak görülmekte ve ailenin erkek çocuğunun elindeki kitap geleceği (ulusun geleceğini) imlemekte ve garantilemektedir. Evlatlık çocuğun ise elleri yalnızca kenetlenmiştir.

Evlatlık anlatılarında eğitim, oldukça kritik bir önemdedir. Anlatılar ailelerin evlatlığa yardımı noktasında düğümlense, evlatlıklar kimsesiz ve yoksul konumlarıyla kendilerine yatacak yer ve ekmek buldukları için orayla bir aidiyet geliştirmiş olsalar da eğitimleriyle ilgili durum engellerle ve engellemelerle doludur. Evin diğer çocukları okula giderken onlar genellikle gönderilmemişlerdir, ki bu onlar için bugün de dile gelen bir yaradır. Ailelerin anlatılarında, genellikle evlatlığın okula gönderilmek istendiği halde kendisinin gitmek istemediği, bu nedenle okuyamadığı anlatıları hakimdir. Anlatı neyi işaret ederse etsin, evlatlığın ulus-aileyi tanımlayan ve gönendiren eğitim olanağını kullanamamış olması, onun, belleğe ve anlatıya akrabalık adlandırmalarıyla yerleşse dahi, ulus-ailenin dışında bırakıldığının açık göstergelerindedir:

Öyle deyince dedim hocam okutabildiniz mi? Ya dedi Mustafa o okumak istemedi. Kendi çocukları iki üniversiteyi bitirdi. O okumak istememiş. Dedim zaten hocam evlatlık olarak alırken ... İşte okutacağız, işte vatana millete hayırlı evlat yetiştireceğiz diye alınır, yüz kişiden biri tesadüfen okutur.

Yani hiç kimse diyemez ki biz evlatlık aldık ama iyi baktık. Yalan. Kesin yalan söylüyor. İyi bakmak, iyi yedirmek iyi giydirmek değil. Kendi çocuklarını okutuyor. Öbürünü okutmuyor.

O kadar ilginç ki yine bir ailenin (kızını) evlatlık olarak alıyorlar, yine aynı bahane okutacağız, adam edeceğiz diye. Kızları okuyor kendi ailenin kendi kızı ve bu kız sürekli onlara hizmetçilik görevi yapıyor. Kızlar bir ara işte biri Almanya'ya master ya da daha başka şekilde okuması gerekiyor Almanya'ya gidiyor. Giderken kendine yardımcı olarak bunu da götürüyor, hizmetçiyi de götürüyor. Hizmetçi bir süre sonra Almanya'da büyük bir fabrikada ... bir iş buluyor. Diyor işte ben hem çalışıp hem size de bakarım diyor. İşe giriyor. Bu kızın ağırına gidiyor. İzmir'deki ailesine telefon ediyor böyle böyle beni bıraktı. Buradaki aile Almanya'ya gidiyor bütün yasal prosedürlerini bozuyor tekrar kızı Almanya'dan alıp buraya getiriyor. Öbür kızına hizmetçi olarak. Ve bir ara işte hizmetçi kız ben çok sıkıldım, uzun süredir annemi görmedim görmek istiyorum deyip bir günlük izin alıyor, Tulum'dan kız. Tulum'a geliyor annesinin yanına kız o gün kendi rengi başka bir erkeğe kaçıyor, kurtuluyor.

Yani garip olan yıllar sonra o kaçıp evlenen hizmetçinin kızlarıyla tanıştık. Kendi içlerinde evlilik yapıldığı için renk kendini korumuş. Kıza arada teyzeme gidiyorum Kaş'a şimdi on beş gün yokum yirmi gün yokum. Öyle birisi olmuş ki ana sahip kızların kızları bile o hizmetçinin kızlarını düne kadar hala işte gel evin temizliği var. Böyle bir şey. Esir gibi bir şey ya (Mustafa Olpak, 61).

Olpak (61) evlatlıkların yalnızca çekirdek ailede kalmayıp diğer aile üyelerine de hizmete gönderilmesini işaret eder. Ayrıca ve yine Olpak'a (61) göre bu evlatlık deneyimi, nesilden nesile aktarılan 'esir gibi bir şey' olma halidir. Benzer türden evlatlığın diğer aile üyelerine hizmete gönderilmesi, Melek'in (30) ailedeki her iki evlatlık anlatısında da karşımıza çıkmaktadır:

Bak aklıma geldi Mehpare Abla şey demiş babaannem ve Sevim Teyze (babaannemin) kız kardeşi hakkında Sevim Teyze çok güler yüzlü sevecen, babaannem içinse Fitnat Abla içinse çok sert daha ağırbaşlı ama kesinlikle babaannem daha hakkaniyetli işte Fitnat Abla daha adil Sevim Abla o güler yüzünün altında seni köşede sıkıştırır. Köşede sıkıştırıyormuş Mehpare Abla'yı. Şey mesela onlar da bir dönem aynı evde yaşamışlar babaannemin kız kardeşi Sevim Abla evlenmeden önce Mehpare Abla'yla yaşıyorlar.

Halam çocukları olduğunda Emine Abla ona yardıma gidermiş. Daha bekârmış o zamanlar. İşte yardım edermiş ev işine bilmem nesine.

Melek (30), hala ve babasının üniversite okuduğunu yaşıtı olan evlatlıklarının ise liseye kadar okuduğunu söylemiştir (Bu evlatlık anlatıları daha önce de belirtildiği gibi 1960'lı 70'li yıllara tekabül etmektedir). Aynı süreçte bir başka halasının daha liseye kadar okumuş olmasını evlenmesiyle ilişkilendirmiş, aynı eğitim derecesine sahip olan halasını ve eve çok küçük yaşlarda getirilmiş evlatlığı karşılaştırmıştır:

Liseyi bitirdiler hani şey devam etmediler üniversite tahsili yapmadılar. Nuran Hala da mesela kaç 17 yaşında kendisinden kaç 25 yaş büyük müydü, bir subayla evleniyor. Dedem kesinlikle istemiyor çok sinirleniyor. Falan filan ama Nuran Hala'nın bir karizması vardı. Etkileyici bir kadın saygı duyulacak bir kadın ama hani ondaki algıyla Mehpare Hala'daki algı farklıydı. Mehpare Hala daha bir köylü daha eğitimsiz gibi halbuki eğitim konusunda Nuran Hala da onun gibiydi ama Nuran Hala daha modern görünümlü, daha alımlı, daha güçlü, ayakları yere basan bir kadın profili çiziyordu benim için.

Mehpare Abla da mesela o da kaçarak evleniyor. Onun hikâyesinde de o vardı işte. Dedemin hiç istemediği şekilde evleniyor. Yani hani o dönem zarfında serseri it kopuk sayılabilecek bir adama kaçıyor. Okuma eğitim meselesi daha önce bahsetmişim ya okumadılar. Aslında dedem okumalarına devam etmelerini tahsillerini istermiş ama işte Mehpare Abla dedem hayattayken kaçıyor evleniyor.

Bu anlatıdaki fark evlatlıkla karşılaştırılan kişinin evin kızı olması dolayısıyla modern olduğu ve üniversite eğitimi almamış olsa bile bir askerle evlenerek ulus-ailenin gereklerini yerine getirmiş konumudur. Zira ulus anlatılarında kızların belirli bir seviyeye kadar okumuş olmaları kafidir. Esas hüneri evlendiklerinde evlerinde göstereceklerdir. Mehpare Hanım'a ise okumamanın yanı sıra 'it kopukla' evlenmek kalmıştır.

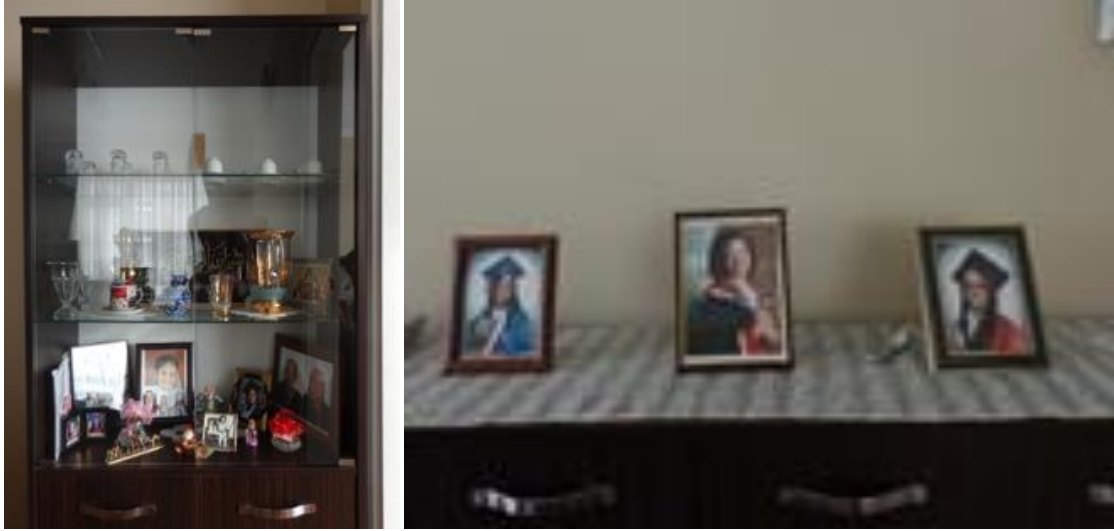
Hiç okula gönderilemeyen Ali (83) ise -evin erkek çocuğu da vardır- evin çocuklarıyla kendisini karşılaştırmakta ve aileye aidiyetini eğitim noktasında sorgulamaktadır: "Onların bir hatası varsa beni okula göndermediler. ... Kendi çocukları okuyordu tabii, okula gidiyordu".

Ancak Ali'nin (83) eşi, Ali'nin anlattıklarına yaptığı müdahalelerde görüldüğü gibi Ali'ninkinden oldukça farklı bir geçmiş anlatısı kurgulamaktadır. Ancak en nihayetinde evin işlerini yürüttüğü için okula gidemediğine işaret edecek imalarda da bulunmuştur:

Ali bak Hüsnü Dede dedi ki biz onu göndermek istedik sen istememişin çocuk aklıyla. Sen istememişin onlar da senin üstüne fazla gitmediler. Hüsnü Dede rahmetli öyle dedi. Göndermek istedik Ali'yi okula istemedi dedi. Ne bilsin, çocuk. Hani fazla zorlamayınca. ... Dedi, beni göndermediler diyor ama onlar tabii zorlamamışlar. Göndermişler bir iki kaçmış gelmiş. Geri gelmiş. Hadi yallah koyuna gitmiyor musun? Yani böyle gelişleri bu şekilde olmuş (Fatma).

Bunları söyledikten sonra Ali (83) eşine yönelik hiciv içeren bakışı ve gülümseyişi ile kendisi için böyle olmadığını da göstermiştir: "Ben bilmiyorum, unuttuğum, öyle miymiş?". Ali (83) ve ailesi için eğitim her zaman en önemli konu olarak gündemdedir. Kendi çocuklarının üniversite okumaları için çabalamışlardır. Evlerinde çocuklarının ve

hatta torunlarının ilkokulları itibariyle okul önlüğü, mezuniyet kep ve cüppeleriyle olan fotoğraflarını sergileyerek sanki bir yarayı kapamaya çalışmaktadırlar. Görüşme sonunda Ali'den (83) aldığım öğüt de bu yöndedir, bana 'kendime iyi bakmam, iyi okumam' tembih edilmiştir.

Fotoğraf 112 sol ve 113 sağ: Fotoğraflayan, Gülay Acar.

3.3. Kölelikten Ücretli Ev Hizmetine Geçişte Bir Uğrak: Evlatlıklar

Evlatlık alan ailelerin söyleminde evlatlıklar aileden kabul edilmektedir. Ancak görünen o ki bu söylem bugün de çeşitli kurumlarda insanların birbirlerine duyduğu yakınlığı anlatmak veya herhangi bir olumsuzluğun üzerini kapatmak için kullandıkları “biz burada aile gibiyiz” söyleminin geçmişteki gerçekliğinden bir kesit gibi durmaktadır. Aile söyleminin içinde evlatlıklar esasen evlat muamelesi görmemekte, daha ziyade ev işlerinde çalıştırılmaktadırlar. Dönem itibariyle çalışmalarının karşılığında elbette para da almazlar. Ya hizmetleri karşılığı ‘ödüllendirilir’ler ya da ‘çeyiz’leri karşılığında hizmet ederler. Yani ücretli bir ev işinden söz edemiyoruz. Tam tersine büyütmenin karşılığı olarak çalıştırılmışlardır.

Koyun çobanlığı yaptım, sığır çobanlığı yaptım. Hepsini yaptım. ... Para almıyordum. Vermiyor... Bakıyorlardı bana çünkü. ... Ben onu kendi evim gibi çalışıyordum yani. Beni kendi evlatları gibi bakıyorlardı. ... Maaş felan yok ... Ötekileri mi? Onlar zaten hepsi birbirine bağlı akraba. Beni büyüten şeyler onlar birbirleriyle akraba. Benim akrabam değil (Ali,83).

Daha önce bahsi geçen Ermeni evlatlığın da hizmeti karşılığında düzeni kurulur:

Evin ekmeğini sadece Gülizar Abla pişirmiş. Yani evin ekmek pişireni o. Bulaşıklar bardaklar yıkama işleri kızlarına ait. Hüseyin Dayı zaten bizim odunları kıran, taşıyan af buyurun o zaman kemre, tezek mezek onları evin bir kenarına yığan her gün evin ihtiyacını getirip bırakan. Yani biz hep birlikte bir aile olarak yaşarız.

Annem gencecik. Gencecik değil, çocuk yaşta bir hanım. Gülizar Abla artık bizim evin kızı bizde yatıp kalkıyor. Onun da artık genç kızların halamların olduğu odada bir yeri var. Evin bir ferdi. Sonra dedem buna küçük bir yer alıyor. Hizmetinin bir karşılığı olarak bir düzen kurulacak buna. Bizim arazinin dışında bir yer alınıyor. Gülizar Abla'nın tapulu bir evi yeri yurdu var. Bizim evde çalışan Hüseyin Dayı diye odunları kıran işte evin diğer geri kalan evde bir hizmetkar var sadece ahırla ilgilenen bir de Hüseyin Dayımız var. Hüseyin Dayı'nın hanımı ölünce de diyorlar Gülizar Abla da alabildiğine çirkin bir kadındı. Allah rahmet eylesin. Bu önünde arkasında kemiklerden şey olmuş yani çarpmaktan dolayı arıza olmuş. O zamanki zamanda yani tehcir sırasında kim doktora götürecekti kim onun ortopedik özürlü düzelterek. Takdir edersiniz. Çirkince bir hanım. Diyorlar ki Gülizar tamam sen bu evin kızısın ama gel seni Hüseyin dayıyla evlendirelim ne dersin. Hüseyin Dayı'nın da üç çocuğu var bizim evde. Gene o kızlar hizmet ederdi. Bir oğlu iki kızı vardı. Ben onları gördüm. Selim Ağabey'i deli gibi severdim. O Güllü'yle Naime'yi çok severdik. Bizim evin kızları resmen. Onlara gündüz bizim evde akşam gider onlara annelik eder. O iki aile arasında çok sıcak bir yaşam şekli vardı. (Nuran Soysal, 69).

Ailemiz kitabından bir anlatıda daha hizmeti karşılığı düzen kurulma hikayesini görebiliyoruz:

Biz Araplar'a şahit olduk, Araplar'ı biliyorum, Araplar'ı gördüm. Babamın Arap'ını eve almış babam. Hizmetçilerini de eve almış. ... Aşağıda odalar vardı, duruyor daha aşağıda ... Biz doğunca ayırmış dedem, bir ev vermiş, bir bahçe vermiş, onu ayırmış, hizmetçisine gene bir ev vermiş, bir bahçe vermiş, onu ayırmış, ama her gün burada gelin yiyin, için, gidin evinize yatın çocukları var, babamlar da dört beş çocukmuş. Kalabalık. Evinizde yatın, oturun, gelin hizmetinizi görün” (Muazzez Sungur; Uğur, *Ailemiz*, 2011a, s. 520).

Görüşmecilerimden Melek (30) de evlatlıkların hizmetine karşılık olarak çeyiz yapıldığını ancak evin gerçek kızlarıyla arasındaki farkı gören evlatlığın buna tepki gösterdiğini ifade edilmiştir:

Çeyizle ilgili mesela. Çeyiz düzerken halama bir sürü şey yapmış babaannem sadece babaanne değil ki bir yığın teyzesi var ne bileyim diğer halası var ama Mehpare Abla'ya az yapılmış. Mehpare Abla'nın deyimiyle. Ama olabilir. Doğru. İnsan. Normal olarak değil yapmışsa da şaşırımam. ... Mehpare Abla için öyledir. Emine Abla için öyle olduğunu sanmıyorum. Emine Abla'nın kızının, oğlunun düğününü bırak doğumlarında yani şey torunu geldiğinde bile bizimkilerin hepsi gitti. Altın yani ne gerekiyorsa taktılar. Kimse boş geçmedi onları.

Tekrar hatırlatırsak, Toledano kölelikten bir aidiyet ve patronaj ilişkisi olarak bahsetmektedir (2010, s. 7), ki buradaki evlatlıklara dönük anlatılar da onun görüşlerine

örnek sunmaktadır. Bu teze konu olan evlatlıklar Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişteki, Neyzi'nin söylediği gibi kölelikten ücretli ev işçiliğine geçen sürecin bir ara aşamasıdır (Aktaran: Özbay, 2012b, s. 7). Kişisel çabamla ulaştığım aşağıda göreceğiniz efemera örnekleri evlatlıklar konusunda gündelik yaşamın ayrıntılarını yakalayacağımız bilgiler sunmaktadır. İlk efemera (Efemera 2) ile ikinci efemera (Efemera 3) aynı asker kişi tarafından iki farklı evlatlığa ilişkin düzenlenmiş belgeleri göstermektedir. Metindeki tarihlerden yola çıkarak bu evlatlığın 1913 tarihinde doğduğu 1925 tarihinde 12 yaşındayken askerin evine evlatlığa verildiği ve 1940 yılının Şubat ayında evden ayrıldığı anlaşılmaktadır. Buradaki ifadeye göre 'hizmetçi' olarak anılmaktadır. Ayrıca belgede, evden ayrılırken nakdi olarak hizmetinin karşılığını almış olduğunu okuyoruz. Dahası Tezcan'ın da söylediği gibi (2000, s. 100) hukuki olarak evlat edinmenin Medeni Kanun hükümlerine bağlıyken hizmetçi türünden evlatlıkların Borçlar Kanunu'na bağlı oluşunu bu noter tasdikli belgede de görebiliyoruz.

İkinci efemeraya baktığımız zaman bu ilk evlatlığın evden ayrılmasının ardından altı ay kadar sonra aynı asker kişinin, ayrılan evlatlığın yerine başka bir evlatlık aldığı görülmektedir. Bu belgede ise kız çocuğunun, noter tasdikiyle değil evlatlık alınan ailenin yaşadığı yerdeki şahitler önünde ve muhtar onayıyla düzenlenen senetle evlatlık verildiği görülmektedir. Nitekim ilk efemerada da evlatlık verilisinin 'senet tarihinden' söz edilmektedir. Yazının dilinden de anlaşılacağı üzere evlatlığa veren kişi, ismi geçen kişinin babasıdır. İkinci imzalı belge yeni evlatlığın kendi babası tarafından kaleme alınmıştır. Kızını hizmeti karşılığında çeyizinin yapılıp gelin edilmesi şartıyla 'evlatlığa' verdiğini ve velayet hakkından vazgeçip bu şartla hiçbir maddi talebi olmayacağını beyan etmiştir. Evlatlığa verilen 11 yaşında bir kız çocuğudur.

Üçüncü noter tasdikli efemeradaki (Efemera 4) ifadelerden yola çıktığımızda da evlatlığın kendi ifadesiyle bir askerin evine 'evlatlık olarak istihdam' olduğunu aynı satırlarda okuyabiliyoruz. Bu belgedeki tarihlerden yola çıkarak da evlatlığın 1909 doğumlu olduğu ve 1921 yılında 12 yaşındayken evlatlık olarak alındığı/verildiği 1931'de 22 yaşındayken ücret ve hakkını almak suretiyle, asker kişinin ailesi ve akrabalarından hiçbir şey talep etmediğini okuyabiliyoruz. Evlatlığın 'mukime' yani o evde ikamet eden kişilerden olduğuna ilişkin ibare de yer almaktadır.

Konya
Evlilik belgesi

Y. No. 29
C. No. 8

Türkiye Cumhuriyeti

Egridir
kazası
Noteri .V
Mustafa
Çankaya

Bin dokuz yüz kırk senesi Şubat ayının yirminci salı
günü ben aşağıda imza ve mühürün sahibi Türkiye Cümhu-
riyeti kanunlarının bahş eylediği salahiyetleri haiz
Egridir kazası Noter vekili Mustafa Çankaya dairende
çalışmakta iken yanıma gelen ve şahitlik yapmağa man-
dileri bulunmadığı anlaşılan Egridir merkez jandarma
karakol komutanı Silifkeli Süleyman oğlu Mahmut Ekşi
ve Egridir jandarma merkez karakol komutan muavini :
Bursanın demirci karyesinden Süleyman oğlu Hüseyin k
okmaz ın tarifleriyle tanıdığım aklıma sahip ve kanun-
i vasıflara malik bulunan Egridir askerlik Şubesi Re-
isi Hasan Karabey hizmetlisi İzmir vilayetinin Tire
kazasının kadifei kebir karyesinden Giritli Mustafa
biraderi Hüseyin kızı 7 Mart 1329 senesinde Hüseyin ve
fatmadan doğduğunu söyleyen ve fotoğrafisi yapışık :
bulunan Fadime Erol bana muracaatla takrir edeceği v
eçhile bir kita senet yazılmasını istedi. Yazılacak:
senedin ne şekil ve suretle yazılacağını kendisinden
sordum. Şahit ve muarriflerin yanında şu suretle söz-
le başlayarak dediği : 1341 senesinden senet tarihi o-
lan bu güne kadar Eski Tire jandarma komutanı öken
halen Egridir askerlik şubesi reisi bulunan kidemli
yüzbaşı Hasan Karabeyin evinde ev işleriyle çalıştım.
mezkur tarihten bu güne kadar çalışma ücretim olarak
yüz elli adet türk lirası alıp mumaileyhin bu suretle
nimmetini bir kelime cizilmıştır. kâffei hukuk ve ma-
talibattan zimmetini ibra eyledim dedi . sözünü bitir-
di ben and için noter vekili söylenen bu sözleri oldu-
ğu gibi bu kâda geçirdim ve hazır bulunanlar yanında
alenen ve yüksek sesle okudum ve anlattım dediği gibi
yazılmış olduğunu beyan ve ifade eyleseni üzerine zir-
ve çapın tarafından imza ve mühürlendi. Bin dokuz yüz
kırk senesi Şubat ayının yirminci gündür .
İkrar veren Şahit Şahit
Fadime erol M.Ekşi H.Kokmaz
imza imza imza

asıl dairede dosyasında saklı bulunan 20/2/940 gün
ve 29/8 sayılı senedin aynı olmağla vuku bulan talep
üzerine işbu suret alakadarana verildi. 20/2/940

Damaç matbaası

Noter Kâğıdı Nümunne 1 Fiatı 10 kuruştur

Efemera 2: Gülşay Acar koleksiyonu

Kızım 929 Doğumlu Hatice Özçeligi Gelin oluncaya kadar bakmak ve ailesini çıkarttığı hizmetine mukabil Cihazını Yaparak Gelin etmek şartıyla Egridir Askerlik Şubesi Reisi Yüzbaşı Hasan Karabeye Evlatlığa verdim. ve Kanunu Medeninini bana bahşettiği Velayet Hakkımı Mumeileyhe Terk ettiğim gibi bu müddet zarfında kendisinden Hiç Bir Maddi Menfaat istemiye hakkım olmadığı gibi bu müddet arasında Çocuğu alacak olursam yine hiç Bir Hak istemiyeceğimi mübeyyin tenettir.

Şahit
Çal Mahallesiinden Bekir O
Hüseyin Ünsal

Hüseyin Ünsal

Şahit
Obek Taş Mahallesiinden
Elles O İbrahim Yılmaz

Elles O İbrahim Yılmaz

Sütçüler Kazasının Ayvalı Köyünde
Belence Mahallesiinden Çalık Ahmet
karısı Kara Duda

Şahit
Belence Mahallesiinden
Hüseyin O Hasan Kırkmaç

H. Kırkmaç

bu Senetteki imzalar ve firmak izi Belenceci Kara Duda ile Şahitlerin kendi imzaları olduğu Tasdik olunur.

17/9/940

Ayvalı Köyü Muhtarı

Aza

Aza

R. Kanyo

H. HALİM
BEYOĞLU 5inci NOTERİ
GALATA MENÜKVAN MAH
TEL: BEYOĞLU 2979

Yevmiye No. 955
Sıra No. 95

İBRAHİME

337 senesinden bu güne kadar nezlelerinde evlatlık ola-
rak istihdam olunduğu bakirköyünde Kartal tepe mahal-
lesinde belediye bahçesi sokağında 24 numaralı hanede
mukim Esbak divanı temyiz askeri reisi feriklikten mü-
teksit Fuat paşahazretlerinden istihdam olunduğum mü-
dette rit ücret ve istihkakını tamamıyla müşarünileyhden
aldığından gerek müşarünilayh hazretlerinden ve gerek
aile ve bilcümle akrabasından bir günne matlubum kaima-
dığını beyan ve zimmetlerini her türlü dava ve taleplerden
ibra eylemiş;

172 Kan 1831

Bakirköyünde Kartaltepe mahallesinde
belediye bahçesi sokak No: 24 hanede
mukime olup yedinde mevcut tetkik edilen
19 Eylül 1333 tarihli nüfus tezkeresine
nazarın 1325 tarihinde tayranda mütevel-
lide Neesime hanım biati Ali

	Kar.	Sant.
Harç	200	
Ücret	50	
Tahririye	40	
Kademiye		
Damga	7	
Makpuz		
Tayyare	10	
Yekün	307	

Efemera 4: Gülay Acar koleksiyonu

Sözün özü evlatlıkların ailelere yönelik aidiyetinden bahsedebiliyor olsak da bu aidiyet şekli, karşılığında iyeliğin olduğu bir ilişki türü olarak görünmektedir. 105 numaralı

fotoğraftaki evlatlığın fotoğrafta görüleceği üzere yüzü kazınmıştır. Bu fotoğrafa ilişkin görüşmeciyeye –ki bu kişi fotoğraftaki evlatlığın kucağındaki çocuktur, bugün 77 yaşında yetişkin biridir– niçin yüzünün kazınmış olduğunu sorduğumda, hikâyeyi geçiştirmiş, hoş olmayan bir şeyin yaşandığını söylemiştir. Yüzün kazınmasını da; Toledano'nun evlatlığa sahip ailenin, evlatlığın istenmeyen bir davranışta bulunduğu zaman 'ihanet' ettiğinin gündeme getirildiğini söylediği olgunun (2010, s. 10), ihanete cevap niteliğindeki bir tezahür olarak okumak mümkündür. Sonuçta hissedilen aidiyet kısmi ve kırılmalı bir güvene dayanmaktadır.

Evlatlıklar, kendilerini niteleyen evlat sözcüğüne eklenen -lık eklemesinin yükünü çekmiş, her şeyin azı ile yetinmek durumunda kalmıştır; az çocukluk yaşamış, az eğitim almış, az anlayış görmüş, dışarıdan gelen olarak kolaylıkla nankör riyakâr, sadakatsiz olmakla suçlanmışlardır. Onlar kendilerini bu fotoğraflarda görmüş, aileye ait hissetmişlerdir. Ne var ki düşük tonda dahi olsa "ben bu aileye aitim" diyebilse de "bu aile benim ailem" diyememişlerdir.

3.4. Evlatlıkların Kendi Fotoğrafları

Ailesinde evlatlık olma hikâyesinin olduğu iki kişiyle yaptığım görüşmede çocukluğa ilişkin (evlatlık olunan süreç) evlatlığa alan aileyle fotoğrafları olup olmadığını da sordum. Zira o fotoğraflar üzerinden konuşmanın belleği daha da harekete geçireceğini düşünüyordum. Bu fotoğrafların peşine düşmemin ikinci ve daha önemli sebebi ise evlatlıkların dâhil olduğu ulus-aile kurgusunun aileye has kalıp kalmadığını görmektir. Yoksa evlatlıklar da bu kurguyu taşıyarak sürdürmüşler miydi? Ancak döneme ilişkin her iki kişiden sadece birer tane fotoğrafa ulaşabildim. Böylece evlatlıkların ulus-ailenin fotoğraflarının sınırında kaldığını, aile albümlerindeki fotoğrafların onların değil ulus-ailenin kuşaklarının belleğini şekillendirdiği yorumunu yapabiliriz. Bulunan fotoğraflarda evlatlıklar sınır konumunda değildir artık, ancak onların da kuşaklarının belleğini oluşturacak hikâyeleri vardır.

Fotoğraflardan birincisi Ali'ye (83) ait, aşağıdaki fotoğraftır. Ali fotoğrafta arka sağdadır. Ulaşılan bu fotoğraf 1967 yılı civarına tekabül ediyor. Ali'nin çocukluğuna ilişkin tek bir fotoğrafı yok kendisinde. Bu çocukluk geçmişiyle ilgili tek fotoğraf da, evlatlık alan ailenin akrabalarının Ali'nin yaşadığı yere, Ali'nin evini ziyaretleri gününe

ait. Yani doğrudan evlatlık gittiği ailenin fotoğrafları da değildir. Bu kişiler bazı resmi işleri halletmek üzere dışarıdan gelmişlerdir. Bu Ali için, geçmişini yıllar sonra görsellikle kurabileceği özel bir gündür ve eve fotoğrafçı getirterek geçmiş yaşamını o gün ölümsüzleştirmiştir.

Fotoğraf 114: Ali'nin (83) aile albümünden

Mustafa Olpak'ın (61) anne ve teyzelerinin evlatlık oldukları döneme ilişkin elindeki tek fotoğraf ise teyzesine aittir. Mustafa Olpak (61) bu fotoğrafı özellikle dillendirmektedir. Olpak'ın (61) büyük babası ve ailesi topluca bir aileye köle olarak satılmışlardır. Sahipleri aile kızlarından bir tanesini başka bir aileye vermek istemiş ve bu isteğe fazla direnilememiştir. Böylece bir yaşındaki Nuriye evlatlık olarak Girit'te yabancı uyruklu bir aileye verilmiştir. Nuriye'nin evlatlık verildiği ailenin hikâyesi Girit'ten İstanbul'a uzanmıştır. Tabii olarak Nuriye'nin de hayatı İstanbul'da geçecektir. Nuriye bu evlatlık verilmiş sebebiyle ilgili olarak babasını ve annesini hiçbir zaman affetmez (Olpak, 2008, s. 36). Aileye bu süreçlerden kalan tek fotoğraf da Nuriye'nin bir başına çektiği bu fotoğrafıdır:

... yıllar sonra, küçük kız kardeşimin evinde rastladığım bir fotoğraf beni derinden etkiledi. Fotoğraf, küçük teyzem Nuriye'ye aitti... Arkasında Osmanlı'ca bir yazı vardı ve bu yazıda şöyle deniyordu:

"Bunu yazan ne muhtelif bir rüzgar

Gitti gitti adı kaldı yadigar.”

Yazı “*anneme*” diye son buluyor.

Teyzem bu yazıyla annesine ne anlatmaya çalıştı, bilmiyorum? Belki ondan çok uzakta olduğunu... Belki... Bildiğim, 11 yaşında annesine bu mısraları yazan ve altına 4 Mart 1927 tarihini atmayı ihmal etmeyen teyzemin, o dönem ailesinden ayrı olduğu için çok acı çektiği ve fotoğrafın gönderilmek istenen adrese –kişiye– hiç ulaşmadığı... Teyzem öfkesine yenik düşmüş ve fotoğrafı yollamaktan vazgeçmişti çünkü. Onun da oç alma yöntemi buydu demek ki.

Fotoğraf Tete Nuriye’ye hiç ulaşmadı ancak, tam da satırlarda dendiği gibi bizim için büyük bir aile yadigarı oldu (Olpak, 2008, s. 47).

Fotoğraf 115: Evlatlık verilen Nuriye (Olpak, 2008, s. 37).

Alanda üçüncü evlatlık fotoğrafına, bu iki fotoğraftan farklı olarak evlatlık alan ailenin bir üyesinden ulaşılmıştır. Nuran Soysal (69) evlerine alınan Ermeni evlatlıklarının hikâyesini diğer evlatlık alanlardan farklı olarak “hayatının en büyük üzüntülerinden biri” olarak anlatmıştır. Görüşmeye başladığımızda ilk yaptığı şey de salonunun vitrininde sergilediği, evlatlığın da içinde olduğu aşağıdaki fotoğrafı vitrinden çıkartıp göstermek olmuştur. Fotoğraf kesilmiştir, belli ki, anne, baba ve çocuklar

kompozisyonunun sol tarafında başka insanlar da vardır. Onlar fotoğraftan eksiltilmek yoluyla bellekten de çıkarılmak istenmiştir adeta. Sağda duran evlatlıkla birlikte, vitrinin en üstünde ortada sergilenen bu fotoğraf Soysal'ın üzüntü duygusunun bir resmi gibidir.

Fotoğraf 106 sol: Nuran Soysal (69) arşivinden

Fotoğraf 107 sağ: Fotoğrafın vitrindeki konumu, en üst rafta ortada. Fotoğraflayan, Gülay Acar.

Ancak evlatlıklara ait, onların çocukluklarına ilişkin fotoğrafik kayıt olarak bir aile kurgusuna rastlamamış olmak, şu soruyu sordurmaktadır: Evlatlıklar üzüntülerini nerede taşımış, nerede saklamışlardır?

İşte bu tez aile fotoğraflarında görünmeyen peşine düşerek saklı kalmış hayatlara⁴⁶ bir nebze daha görünürlük sağlamaya çalışmış ve onlara adanmıştır.

⁴⁶ Erhan Başyurt'un "Ermeni Evlatlıklar: Saklı Kalmış Hayatlar" kitabına atıfla.

SONUÇ

Bu çalışmada aile fotoğraflarında görülen ‘birlik içindeki mutluluğun’ bir ideoloji ürünü olduğu argümanı üzerine bir tartışma yürütülmüştür. Araştırmanın kapsamını belirleyen temel soru şudur: Aile fotoğraflarındaki ideolojiyi görmek mümkün müdür? Aile fotoğraflarında kutlanan ve kutsanan birlik görüntüsünün kendisi mesele yapılmış, bu görünümün içinde saklı ideolojiyi göstermenin imkânı sorgulanmıştır. Kabaca fotoğraflarda görünen birlik ideolojik bir inşa ise; bu görüntü neyi örtmektedir? Görünendeki görünmeyenler, ideolojinin birliğin dışında tuttuğu olgular olarak kendini göstermiştir.

Modernleşme ile ulus-devletleşmenin ve fotoğrafın kesişimindeki odak olgu bu tez çalışmasında ailedir. Fotoğrafın sosyal bir araştırmanın konusu yapılması ve modernleşme ve ulus-devletleşmenin toplumsal bir dönüşüm aşamasına tekabül etmesi, aileyi kurum olarak, tarihsel bir perspektifle ele almayı gerektirmiştir. Daha önce de söz edildiği gibi imgedeki ideolojik olanı göstermeye çalışırken fotoğraflardaki birlik akademik bir şüphenin konusuna dönüşmüş, bu kapıyı aralayan ise esas olarak birlik miti içinde gözden kaybolan evlatlıkların fark edilmesi olmuştur. Diğer bir deyişle aileye ilişkin kuramsal tartışmalar, ulus-ailenin görmezden geldiği evlatlık olgusuyla tartışmaya açılmıştır.

Analizin sonuçlarını paylaşmadan önce araştırmanın yöntemine de kısaca değinilmeli. Zira çalışmanın yönteminin kendi içinde bazı özgüllükleri ve zorlukları olmuştur. Birincisi görünmeyen, yok sayılmış, tarihselleştirilmesi güç öznelerin izini sürmek oldukça zor olmuştur. Bu zorluğu aşmak ancak yöntemi ve kaynakları olabildiğince çoğullandırmak, gereği halinde efemera toplamak üzere bitpazarlarını dolaşmakla aşılmaya çalışılmıştır.

İkinci olarak değinilmesi gereken, fotoğraf analizine dayanan bir çalışma yürütmenin özgüllüğü ve güçlüğüdür. Fotoğrafik görseller taşıdıkları ideolojik yük nedeniyle sıklıkla manipülatif özelliğe sahiptir. Bu sebeple fotoğrafı okumak kontrolü ve manipülatif olana karşı korunmayı getirir. Berger’in de söylediği gibi; “Aslında her fotoğraf hakikate ilişkin bütünsel bir görüşü deneme, onaylama ve inşa etme aracıdır. Bu nedenle fotoğraf ideolojik mücadelede önemli bir rol oynar; kullanabileceğimiz ve

bize karşı kullanılabilir böyle bir silahı anlamamız bu yüzden gereklidir” (2015a, s. 39). Bu çalışma Berger’in de uyarısını ardına alarak, fotoğrafa inanmak değil, fotoğraftan şüphe etmek yoluna girdiği için kendisini yöntemsel olarak şanslı ve korunaklı hissetmektedir.

Fotoğrafla ilgili değinilmesi gereken bir diğer nokta şudur: Fotoğrafları okumak, tabiri caiz ise iğneyle kuyu kazmaya benzer. İmge analizlerinde kaçınılmaz olarak çeşitli alanların ve disiplinlerin bilgisine ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin fotoğrafları okumak için fotoğrafların üretilmiş olduğu kültüre ilişkin kodların bilgisine aşina olmak çok önemli olmakla birlikte yeterli değildir. Çalışmadan bir örnekle; bir kadın elbisesi kumaşının devlet politikalarıyla ilişkisini kurabilmek için o kumaşı tanıyıp olabilmek gerekir. Bu örneği verirken, peşinen şunu da söylemiş oluyoruz aslında: Fotoğraflar içinde buldukları sosyo-kültürel ve politik bağlamlara ilişkin önemli bilgi kaynağıdır. Onlar mikro alanda yer alan küçük kılcal bilgiler gibidirler, oysa ki makro bağlamların atardamarından dokular taşırlar. Bu çalışmanın aile fotoğrafları üzerinden geçerek yaptığı yolculuk, söz konusu mikro makro bağı serimlemek adına da önemlidir.

Çalışma, fotoğraf okumaya ilişkin kuramsal / felsefi zeminin eksik bırakılmaması gerektiğine inanmıştır. Sistemik bir biçimde fotoğrafı okumanın mümkün olup olmadığına, fotoğraf okuyacaklar için bir reçete sunmanın imkânına ilişkin bir sorgulamaya kapı açmıştır. Bu konuda şüphesiz sayısız kaynak ve yöntem önerisi vardır. Fakat her alan deneyimi yeniden gösterir ki, bir reçete hiçbir zaman tam bir çare değildir. Fotoğraf okumaya dönük her yöntemsel yola çıkış ancak bir başlangıç sayılabilir. Bu en azından benim için böyle oldu.

Analizi yapılandırılan soruları hatırlayarak devam edelim: Fotoğraflar üzerinden ilerleyen araştırmada analize yön veren sorular şunlar olmuştur: Fotoğraflarda kurgulanmış bir bütünlük olarak aileyi inşa edilmiş bir sosyal kurum olarak ‘görmenin’ imkânı var mıdır? ‘Aile saadetini, birliğini, bütünlüğünü’ gördüğümüz aynı fotoğraflar üzerinden anlatılara doğru ilerlemek yoluyla aile kurumu bütünlüğünü kırılmaya uğratan çatışmaları da okuyabilmek mümkün müdür? Fotoğraflar ailenin ulus-devletle olan ilişkisine dair bir ‘iz’ sunmakta mıdır? Dönemin özgüllükleri içinde spesifik bir tanıma düşen evlatlık kurumu aile içi bir kurum mudur; diğer bir deyişle evlatlık aileden midir? Bu doğrultuda, fotoğrafik kayda eklenen evlatlıklar sosyal kurum olarak aileye

(ve büyük aile olarak ulus-devlete) eklenmiş midir? Yoksa gösteren ama anlatmayan, yine de kanıt olma iddiasından kolay vazgeçmeyen fotoğraflardan anlatılara doğru ilerlediğimizde, açık bir hikâyeye ulaşmayı beklerken, aksine üstünü kaldırmamız gereken örtüyü mü bulacağız? Evlatlıklar nerede? Fotoğrafın içinde mi, yoksa fotoğrafın örtüsünün altında mı aramalıyız onları? Aşağıda bu sorulara dönük cevap niteliğindeki analiz sonuçlarını özetlemeye çalışacağım.

Araştırmada söylemsel olarak ‘köklü’ olarak nitelenen bir ailenin fotoğraf albümünden yola çıkılmıştır, bu doğrultuda *Ailemiz* adlı araştırma ana kaynağa dönüşmüştür. Bu albüm, Osmanlı İmparatorluğu’nun son, Cumhuriyet’in ise ilk 25 yılına ilişkin geniş bir görsel bilgi sağlamakta, ulus-devletleşme ve modernleşme tarihsel kesişimini eşzamanlı takip edebilme olanağı sunmaktadır. Bu tarihsel aralık aynı zamanda ailenin yeniden yapılandığı, ulus-ailenin hegemonik imgeye dönüştüğü bir döneme de işaret etmektedir. Bu doğrultuda albüm fotoğraflarının analizinde iki rota belirlenmiştir. Birinci kısımda fotoğrafta görünenler analiz edilmiş, aile ile ulus arasındaki irtibat tarihselleştirilmiştir. Fotoğraflar üzerindeki yazıdan fotoğrafların çekildiği mekânlara, fotoğraflardaki kişilerin konumundan kılık-kıyafetlerine, dekorlardan objelere bakarak bir dönemin ve toplumsal dönüşümün zihniyeti ile aile kurumu ilişkisine ulaşılmaya çalışılmıştır. Fotoğraflarda görünenlerin her biri izler olarak araştırma sorularına cevap olmuştur. Kanıt olma özelliğinden kolay vazgeçmeyen fotoğraflar, anlatılarla okunduğunda ailedeki birliğin kanıtı olmaktan ziyade çatışmaların ve ideolojinin kanıtı olmaya evrilmiştir. Fotoğraflarda görünenlerin modernleşmenin ve ulus-devletleşmenin sembolik nesnelere ve temsilleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aile tahayyülündeki bu semboller ve temsiller ailedeki ulusun göstergeleridir. Bu kısımda ulus-aile ideolojisi betimsel olarak ortaya koyulmuştur.

Ulus-devletin ‘yapı olarak aile’nin homojenliği ideolojisini kırılmaya uğratan hayaletlerinin / görünmeyenlerinin peşine düşüldüğünde evlatlıklara ulaşılmıştır. Bu doğrultuda, ikinci kısımda ise Marianne Hirsch’in fotoğraftaki ‘gizli ötekilere’ dikkat çekişi (2002) önem kazanmış, steril ve homojen aile inşasının gizledikleri olarak evlatlıklar sorunsallaştırılmıştır. Fotoğraflardaki steril, mutlu ve birlik içindeki aile, hem evlatlıkların ve evlatlık alan aile üyelerinin anlatıları, hem de evlatlıkların fotoğrafik kompozisyondaki gölgeli, sessiz, dikkatlerden uzak imgeleri üzerinden sorguya

açılmıştır. Fotoğraflarda birliği oluşturan parçalardan biri olarak görülen evlatlıkların, fotoğraflara biraz dikkatli bakıldığında esasen hep sınıra yerleştirilmiş, yani odaktan uzağa konumlandırılmış oldukları görülmüştür. Öyle ki bu fotoğrafik düzen içinde, fotoğraflara bakan kişinin onları fark etmesi hiç kolay olmayacaktır. Bu örnekler üzerinden kanıt olma özelliğinden vazgeçmeyen fotoğrafın göstererek örtme becerisini de izleme olanağı buluruz. Bu çalışma evlatlıkların fotoğraflardaki ve aile anlatısındaki yeri üzerinden bu örtüyü ifşa etmeyi hedeflemiştir. O nedenle fotoğraflara biraz daha dikkatli bakıldığında, onların kıyafetlerine, duruşlarına, beden rejimlerine ilişkin bilgilere de ulaşmıştır. Fotoğrafın sınırına yerleşmiş bu çocuklar aslında birçok anlamda sınırın dışına itilmiştir; evlat olmanın sınırına girememiş, ulus-devletin gelecek emanet ettiği çocuklar ve gençler olma sınırını aşamamış, eğitim olanaklarından faydalanamamış, ulus-ailenin üyesi olamamıştır. Tüm bunlarla bağlantılı olarak söyleyecek olursak, bu tezin en önemli sonuçlarından bir tanesi de Neyzi'nin (1985) işaret etmiş olduğu gibi, evlatlık olgusunun kölelik ve ücretli ev hizmeti arasında bir üretim ilişkileri ağına tekabül ettiğiidir.

Bu doğrultuda evlatlıkların sınır konumu ve aidiyetinde düğümlenen sorular günümüzde şahit olunan benzer türleriyle birlikte cevaplanacak olursa; evlatlıklar ailenin evinde olan ama aileden olmayanlardır. Ulus-devletin homojenlik idealiyle evlatlıkların aileden olduğunu söylemek, onları akrabadanmış gibi adlandırmak söylemsel bir örtmeceyi devam ettirir. Onlar ulus-devletin hedef aldığı ailenin ulusu geleceğe taşıyacak eğitilmiş çocukları olarak yetiştirilmemişlerdir. Böylece evlatlıklar evin içinde tutulup aileden olmamışlar, aileden söylemine katılıp ulus ailede silikleştirilmişlerdir. Ulus aileye dâhil edilmeleri görünmezlikleriyle maluldür.

Çalışmanın fotoğraflar üzerinden ailedeki ulusun gösterilmeye çalışıldığı bölümünde nasıl ki anlatılar ve literatür katkısı okumayı genişlettiyse, evlatlıkların sınır konumuna ilişkin okumaların genişletilebilmesi için de başlı başına (fotoğrafa bağımlı kalmadan) bu alana ilişkin çalışmaların yapılması gerekir. Bu çalışmada Said'in tarihsiz insanlar dediği evlatlıklar üzere yoğunlaşmış bir tarih oluşturulmaya çalışılsa da, bu çabanın sonuçları hem niteliksel olarak hem de hacmen cılız kalmıştır. Fotoğraflardan yola çıkarak yapılan bu araştırma, ancak evlatlıklara ilişkin yapılacak başka araştırmalara vesile olabildiğinde, kendini hedefini gerçekleştirmiş sayacaktır.

Ailemiz'deki gibi bireysel çabayla veri toplamak başlı başına bir iş ve ilgi alanıdır ki ancak emek yoğun bir zamanda kendi içinde tutarlı bir yığın elde edilebilir. Bununla birlikte devlet arşivleri, hâlihazırda çeşitli tematik koleksiyonlar toplumun geçmişine ilişkin söz söylemek için paha biçilmez, değerlendirilmeye, konuşturulmaya açık ham veriler olarak beklemektedir. Bora'nın belirttiği gibi geçmiş;

... hem kişisel hem de toplumsal tarih, çeşitli biçimlerde kullandığımız bir anlatıdır. Her anlatı gibi bazı şeyleri kapsar, bazılarını dışarıda bırakır, kapsadıklarını belli bir perspektifte düzenler. Bu bakımdan, bu “geçmeyen geçmişe” hep yeniden bakmak, yeniden anlamlandırmak, özellikle de ortak belleğin gerisine itilmiş anılarla yüzleşmek, sağlıklı bireyler ve toplumlar için bir zorunluluktur (2010a, s. 7).

Evlatlık kavramı, tezin içinde de betimlendiği üzere tarihsel olarak yüklü bir kavramdır. Bu tür bir evlatlık uygulamasının bir döneme özgü olduğu, günümüzde sonlandığı düşünülmemelidir. Nitekim tez araştırma sürecinde aynı uygulamanın çeşitli biçimlerde sürdüğünü gözlemlene olanağım oldu.

Bir komşu ailenin evindeki otuzlu yaşlarına gelmiş bir kadını, dışarıdan alelade biçimde baktığımda çocukları zannetmiştim. Ancak bir farklılıkları da vardı: Onlara pek benzemiyordu! Uzun süre gözledikten sonra apartman yöneticisi olmaları hasebiyle ona aidatları toplattıkları, bir işleri olduğu zaman onu koşturdukları, hafta sonları araba yıkattıklarını gördüm. Sokaktaki karşılaşmalarda, gezmeden gelmelerinin hiçbirinde yanlarında değildi bu kız çocuğu. Nitekim kapılarının önünden geçerken kıza dönük “Benim evimde böyle davranamazsın” çığlıkları tüyler ürpertecek bir biçimde kulağıma kazınmıştır. Kimdir bu kız diye sordum: Ailenin “yetiştirdiği kız” cevabını aldım.

Evlatlıklar konusunda araştırma yaptığımı söylediğimde bir kadının annesiyle aralarında geçen bir diyalogu anlatması da bu olgunun hala var olabileceğine ilişkin ipucu sunmaktadır. 7-8 yıl önce çocuğu dünyaya gelen kadın annesinin kendisine, yaşadıkları bölgeden bir köyden, çocuğa bakmak üzere ‘bir kız’ göndermeyi teklif ettiğini anlatmıştır.

Bir başka örnek ise benim doğrudan ne gördüğüm ne de dinlediğim ancak kadınlar arasında konuşurken kurulan anlatılardan zihnime kazınan bir hikâyedir. Mardin'in ileri gelen ailelerinden şu anda Ankara'da yaşayan bir ailenin yetiştirdiği kız çocuğunun

hikâyesi. Elbette kız çocuğunun yoksulluğuyla ilişkilendirilen bir hikâyedir bu ve fırsattan istifade ailenin kudretiyle övünülür. Öte yandan bu hikâyede de evin gerçek çocukları iyi eğitimleriyle gurur duyulan pozisyondadır (Hikâyeyi anlatan kişinin kızı bu ailenin oğluyla evlidir). Evlatlık ise ancak açıköğretim okumuştur. Yine de ailenin kudreti, evlatlığa verdikleri eğitim fırsatıyla perçinlenmeye devam etmektedir.

Evlatlık kurumunun hala devam ettiğine dikkat çekmek istediğim bu çalışmayı araştırmanın girişindeki epigraf ile bağ kurarak sonlandırmak isterim. Zira benim için bütün bu çalışma aslında neden yapıldı sorusu, analiz bilgilerinin devamında bir kez daha önem kazanıyor. Geçmişe ilişkin araştırma yapmanın bir önemi de bu niteliksel sonuçlarda ortaya çıkmıştır. Geçmişle yüzleşmenin faydası ne olabilir? Sezgisel bir kavrayışla bu tezin epigrafı yapılan Said'in sözlerine istinaden; geçmişe ilişkin bu araştırma sonucunda geçmiş cana gelmiştir. Said şöyle diyordu; "Geçmişe başvurmak (...) Böylesi başvurulara can veren, yalnızca geçmişte neler olup bittiği ve geçmişin ne olduğu konusundaki anlaşmazlık değil, belki aynı zamanda geçmişin gerçekten geçmiş, tamamlanmış ve sonuçlanmış olup olmadığı ya da başka biçimlerde de olsa sürüp sürmediği konusundaki belirsizliktir (2010, s. 37)". Bu çalışma şimdide süren geçmişin izini evlatlıklar adına sürmeye çalıştı. Aynı doğrultuda evlatlıklar ile ilgili çalışmaların genişleyerek devam etmesi bu tezin temel dileklerinden biridir. Daha önce de ifade ettiğim üzere tez kendini ancak başka çalışmalara vesile olabildiğinde amacını yerine getirmiş sayacaktır.

KAYNAKÇA

- Acun, F. (2004). Görsellik ve Yakın Dönem Tarihi Araştırmalarında Kullanımı. *Kebikeç*(18), 95-118.
- Ahmad, F. (2015). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (Y. Alogan, Çev.) İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ak, S. A. (2001). *Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Fotoğrafı: 1923 - 1960*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Akın, V. (1997). 23 Nisan Milli Hakimiyet ve Çocuk Bayramı'nın Tarihçesi. *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*(3), 91-96.
- Akşit, E. E. (2015). *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*. İstanbul: İletişim.
- Allen, Q. (2012). Photographs and stories:ethics, benefits and dilemmas of using participant photography with Black middle-class male youth. *Qualitative Research*, 12(4), 443-458.
- Althusser, L. (2003). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (A. Tümertekin, Çev.) İstanbul: İthaki.
- Altınay, A. G. (2013a). Giriş: Milliyetçilik, Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm. A. G. Altınay (Der.) içinde, *Vatan Millet Kadınlar* (s. 15-32). İstanbul: İletişim.
- Altınay, A. G. (2013b). Ordu-Millet-Kadınlar: Dünyanın İlk Kadın Savaş Pilotu Sabiha Gökçen. A. G. Altınay (Der.) içinde, *Vatan Millet Kadınlar* (s. 261-294). İstanbul: İletişim.
- Altuntek, N. S. (2009). *'Yerli'nin Bakışı Etnografya: Kuram ve Yöntem*. Ankara: Ütopya.
- Anderson, B. (2014). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (İ. Savaşır, Çev.) İstanbul: Metis.

- Assmann, J. (2015). *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. (A. Tekin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Aytaç, A. M. (2012). *Ailenin Serencamı: Türkiye'de Modern Aile Fikrinin Oluşması*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bakacak, A. G. (2009). Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*(44), 627-638.
- Barthes, R. (2011). *Camera Lucida: Fotoğraf Üzerine Düşünceler*. (R. Akçakaya, Çev.) Altıkırkbeş Yayın.
- Barthes, R. (2014). *Göstergebilimsel Serüven*. (M. Rifat, & S. Rifat, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Başyurt, E. (2007). *Ermeni Evlatlıklar: Saklı Kalmış Hayatlar*. İstanbul: Karakutu.
- Baydar, O. (1999). "Muasır Medeniyet" Ütopyasından "Köşe Dönme" Hayaline. O. Baydar, & D. Özkan (Ed.) içinde, *75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan: Cumhuriyet Modaları* (s. 9-30). İstanbul: Tarih Vakfı.
- Becker, H. S. (2016). *Toplumunu Anlatmak*. (Ş. Geniş, E. Arıcan, & M. Hazır, Çev.) Ankara: Heretik.
- Benjamin, W. (2012). *Fotoğrafın Kısa Tarihi: Teknik Araçlarla Yeniden-Üretim (Çoğaltma) Çağında Sanat Eseri*. (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Benjamin, W. (2014a). Proust İmgesi. W. Benjamin, & N. Gürbilek (Haz.) içinde, *Son Bakışta Aşk: Walter Benjamin'den Seçme Yazılar* (O. Koçak, Çev., s. 101-115). İstanbul: Metis.
- Benjamin, W. (2014b). Baudelaire'de Bazı Motifler. W. Benjamin, & N. Gürbilek (Haz.) içinde, *Son Bakışta Aşk: Walter Benjamin'den Seçme Yazılar* (A. Doğukan, Çev., s. 116-154). İstanbul: Metis.
- Berger, J. (2007). Görünümler. J. Berger, & J. Mohr içinde, *Anlatmanın Başka Bir Biçimi* (O. Akınhay, Çev., s. 73-121). İstanbul: Agora Kitaplığı.

- Berger, J. (2008). *Görme Biçimleri*. (Y. Salman, Çev.) İstanbul: Metis.
- Berger, J. (2015a). Bir Fotoğrafı Anlamak. J. Berger, & G. Dyer (Haz.) içinde, *Bir Fotoğrafı Anlamak* (B. Eyüboğlu, Çev., s. 35-39). İstanbul: Metis.
- Berger, J. (2015b). Fotoğrafın Kullanımları. J. Berger, & G. Dyer (Haz.) içinde, *Bir Fotoğrafı Anlamak* (B. Eyüboğlu, Çev., s. 69-80). İstanbul: Metis.
- Berktaş, F. (2007). Doğu ile Batı'nın Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı. T. Bora, & M. Gültekinçil (Ed.) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık* (s. 275-285). İstanbul: İletişim.
- Bora, A. (2010a). Annesiz Kızlar: Modern Babaların Modern Kızları. *folklor/edebiyat*, 16(61), 7-15.
- Bora, A. (2010b). Hatırlananlar ve Unutulanlar: İslam Coğrafyasında Modernleşme ve Kadın Hareketleri. *bilig*(53), s. 51-66.
- Bourdieu, P. (1998). *Photography: A Middle-brow Art*. (S. Whiteside, Çev.) UK: Polity Press.
- Burke, P. (2009). *Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa Tarihin Görgü Tanıkları*. (Z. Yelçe, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Burnett, R. (2012). *İmgeler Nasıl Düşünür?* (G. Pular, Çev.) İstanbul: Metis.
- Caferoğlu, A. (1942). Türk Teamül Hukukuna Göre "İçtimai Muavenet" Müessesesi. *Türk Hukuk ve İktisat Mecmuası*, 2, 185-193.
- Canatan, K. (2013). Aile Sosyolojisi: Konuları, Perspektifi ve Gelişimi. K. Canatan, & E. Yıldırım içinde, *Aile Sosyolojisi* (s. 17-30). İstanbul: Açılım Kitap.
- Connerton, P. (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar?* (A. Şenel, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Connerton, P. (2008). Seven types of forgetting. *Memory Studies*, 1(1), 59-71.
- Connerton, P. (2014). *Modernite Nasıl Unutturur*. (K. Kelebekoğlu, Çev.) İstanbul: Sel.

- Crary, J. (2010). *Gözlemcinin Teknikleri: On Dokuzuncu Yüzyılda Görme ve Modernite Üzerine*. (E. Daldeniz, Çev.) İstanbul: Metis.
- Çelik, Z. (2015a). Sıradan Modernitenin Fotoğrafını Çekmek. Z. Çelik, & E. Eldem (Der.) içinde, *Camera Ottomana: Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf ve Modernite* (s. 155-203). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Çelik, Z. (2015b). Biçimsel Düzen. Z. Çelik, & E. Eldem (Der.) içinde, *Camera Ottomana: Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf ve Modernite* (s. 218-219). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Danacıoğlu, E. (2007). *Geçmişin İzleri: Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dedeoğlu, S. (2004, Güz). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye'de Aile ve Kadın Emeği. *Toplum ve Bilim*(86), 139-170.
- Demir, G. Y. (2013). Önsöz: Yerliler Arasında Bir Yapı Ustası. C. Levi-Strauss içinde, *Mit ve Anlam* (G. Y. Demir, Çev.). İstanbul: İthaki.
- Depeli, G. (2010). Görsellik ve Kültürel Bellek İlişkisi. Göçmenin Evi. *Kültür ve İletişim*(13/2), 9-39.
- Depeli, G. (2013). Devlet Şiddetinin İkon-İmgeleri Üzerine. *kampfplatz*, 13-48.
- den Exter, J. (2006). Türkiye'nin Rengarenk Ormanında Soyağaçlarının Peşinde. *Kebikeç*(22), 121-134.
- Deringil, S. (2014). Osmanlı Otoportresi. S. Deringil içinde, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: 2. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Duben, A., & Behar, C. (2014). *İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940*. (N. Mert, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Dündar, Ö. Z. (2012). Değişen ve Değiş(e)meyen Yönleriyle Aile: Yapısı, Türleri, İşlevleri. N. Adak (Ed.) içinde, *Değişen Toplumda Değişen Aile: Sosyolojik Tartışmalar* (s. 39-64). Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Kınalızade Ali Efendi (2013). *Devlet ve Aile Ahlakı*. Ankara: Tutku Yayınevi.
- Eldem, E. (2015a). Aile Babası Olarak Abdülhamid. Z. Çelik, & E. Eldem (Der.) içinde, *Camera Ottomana: Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf ve Modernite 1840-1914* (s. 208-209). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Eldem, E. (2015b). Kitabi Portreler. Z. Çelik, & E. Eldem (Der.) içinde, *Camera Ottomana: Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf ve Modernite 1840-1914* (s. 212-213). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Erdem, Y. H. (2013). *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*. (B. Tırnakçı, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Ergül, T. (2013) Ege'de İşgal Bölgesinin Ortasında Düşmana Direnen "Akıncılar". *Kebikeç* (35), 113-134.
- Erkonan, Ş. (2014). Aile Fotoğrafları: Aile Belleğinin Kurgulanmasında Fotoğrafın Rolünü Etnografik Yöntemle İncelemek. *Moment Dergi*, 1(2), 122-147.
- Erll, A. (2011). Locating Family in Cultural Memory Studies. *Journal of Comparative Family Studies*, 42(3), 303-318.
- Gellner, E. (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk*. (B. E. Bahar, & G. Özdoğan, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- Gökçe, B. (2007). *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Göle, N. (1998). Modernleşme Bağlamında İslami Kimlik Arayışı. S. Bozdoğan, & R. Kasaba (Ed.) içinde, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* (s. 70-81). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Güçlü, S. (2012). Aileye İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar. N. Adak (Ed.) içinde, *Değişen Toplumda Değişen Aile: Sosyolojik Tartışmalar* (s. 65-91). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gündoğan, N. (Yöneten). (2012). *İki Tutam Saç: Dersim'in Kayıp Kızları* [Sinema Filmi].

- Gündoğan, N., & Gündoğan, K. (2014). *Dersim'in Kayıp Kızları "Teretele Çeneku"*. İstanbul: İletişim.
- Gürbilek, N. (2014). Sunuş: Walter Benjamin. W. Benjamin, & N. Gürbilek (Dü.) içinde, *Son Bakışta Aşk: Walter Benjamin'den Seçme Yazılar* (s. 7-38). İstanbul: Metis.
- Gürer, A. Ş., & Bay, A. (2013). *Osmanlı Toplumunda Beslemelik Kurumu*. Ankara: Birleşik.
- Habermas, J. (2010). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*. (T. Bora, & M. Sancar, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. (L. A. Coser, Çev.) London: The University of Chicago Press.
- Harper, D. (2002). Talking about pictures: a case for photo elicitation. *Visual Studies*, 17(1), 13-26.
- Himam, D. F., & Tekcan, E. (2014). Erken Cumhuriyet Dönemi Terzilik Kültürü ve Ulusal Maddi Kültürün İnşası. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*(20), 221-254.
- Hirsch, M. (2002). *Family Frames: Photography Narrative and Postmemory*. U.S.A.: Harvard University Press.
- Hobsbawm, E. (1996). *Kısa 20. Yüzyıl: 1914 - 1991 Aşırılıklar Çağı*. (Y. Alogan, Çev.) Sarmal Yayınevi.
- Hobsbawm, E. (2006). Giriş: Gelenekleri İcat Etmek. E. Hobsbawm, & T. Ranger içinde, *Geleneğin İcadı* (M. M. Şahin, Çev., s. 1-18). İstanbul: Agorakitaplığı.
- Hobsbawm, E. J. (2014). *Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*. (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Hroch, M. (2011). *Avrupa'da Milli Uyanış: Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırılmalı Analizi*. (A. Özdemir, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

- İnan, A. (1948). Göçebe Türk Boylarında Evlatlık Müessesesi ile İlgili Gelenekler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 6(3), 127-137.
- İnce, Ş. (2012). Şapkadan Çıkan: Bir Söylem Analizi Denemesi. *Kültür ve İletişim*, 15(1), 9-36.
- Jedlowski, P. (2001). Memory and Sociology: Themes and Issues. *Time&Society*, 10(1), 29-44.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2012). *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi: Kültürel Psikoloji*. (Kolektif, Çev.) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kahraman, H. B. (1999). Cumhuriyet, Değişim ve Değiştirmek. O. Baydar, & D. Özkan (Ed.) içinde, *75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan: Cumhuriyet Modaları* (s. 33-34). İstanbul: Tarih Vakfı.
- Kahraman, H. B. (2013). *Türkiye'de Görsel Bilincin Oluşumu: Türkiye'de Modern Kültürün Oluşumu-1*. İstanbul: Kapı.
- Kandiyoti, D. (1998). Modernin Cinsiyeti: Türk Modernleşmesi Araştırmalarında Eksik Boyutlar. S. Bozdoğan, & R. Kasaba içinde, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* (N. Elhüseyni, Çev., s. 99-117). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kandiyoti, D. (2015a). Giriş: Bir Alanın Öyküsü Kadın Araştırmalarının Gelişimi. D. Kandiyoti içinde, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler* (s. 9-20). İstanbul: Metis.
- Kandiyoti, D. (2015b). Kurtulmuş ama Özgürleşmiş mi?: Türkiye Örneği Üzerine Bazı Düşünceler. D. Kandiyoti içinde, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler* (F. Sayılan, Çev., s. 71-91). İstanbul: Metis.
- Kandiyoti, D. (2015c). İslam ve Ataerkillik: Karşılaştırmalı Bir Perspektif. D. Kandiyoti içinde, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler* (A. Bora, Çev., s. 119-145). İstanbul: Metis.
- Kaplan, İ. (2013). *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi*. İstanbul: İletişim.
- Karasu, B. (2011). İmbilim Ders Notları. C. Güzel (Haz.). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

- Kasaba, R. (1998). Eski ile Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm. S. Bozdoğan, & R. Kasaba (Der.) içinde, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* (s. 12-28). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kellner, D. (2002). *Critical Perspectives on Visual Imagery in Media and Cyberculture*. Ekim 22, 2016 tarihinde https://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/essays/2008_Kellner_VISUALLITcritical.pdf adresinden alındı
- Kırpık, C. (2007). Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme Sancıları: Fes-Şapka Çatışması. *Toplumsal Tarih*(162), 14-22.
- Kocabaşoğlu, U. (2007). Sunuş. T. Bora, & M. Gültekingil (Ed.) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık* (Cilt 3, s. 13-17). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koloğlu, O. (2000, Kasım). Şapka Devrimi Kafanın Dışına Değil, İçine Yönelikti. *Toplumsal Tarih*(83), 21-24.
- Koyuncu, A. A. (2013). Aile Araştırmaları Metodolojisi: Yaklaşımlar ve Yöntemler. M. Aydın (Ed.) içinde, *Sistemik Aile Sosyolojisi* (s. 41-64). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Kölelik, Köle Ticareti, Köleliğe Benzer Uygulama ve Geleneklerin Ortadan Kaldırılmasına Dair Ek Sözleşme* . (1964). Mayıs 25, 2015 tarihinde http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/Books/khuku/kolelik_kadin_ticareti_ve_fahiseligin_onlenmesi/kolelik_kadin_ticareti_ve_fahiseligin_onlenmesi_kolelik_ve_b.pdf adresinden alındı
- Kuhn, A. (1995). *Family Secret: Acts of Memory and Imagination*. Landon: Verso.
- Kuhn, A. (2007). Photography and cultural memory: a methodological exploration. *Visual Studies*, 22(3), 283-292.
- Kyvig, D. E., & Marty, M. A. (2011). *Yanıbaşımızdaki Tarih*. (N. Özsoy, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Levi-Strauss, C. (2013a). "İlkel" Düşünce ve "Uygar" Zihin. C. Levi-Strauss içinde, *Mit ve Anlam* (G. Y. Demir, Çev., s. 49-58). İstanbul: İthaki.
- Levi-Strauss, C. (2013b). Mit, Tarih Haline Geldiğinde. C. Levi-Strauss içinde, *Mit ve Anlam* (G. Y. Demir, Çev., s. 67-75). İstanbul: İthaki.
- Mardin, Ş. (1998). Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler. S. Bozdoğan, & R. Kasaba (Ed.) içinde, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* (s. 54-69). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mardin, Ş. (2015a). Batıcılık. Ş. Mardin, M. Türköne, & T. Önder (Der.) içinde, *Türk Modernleşmesi* (s. 9-19). İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş. (2015b). Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma. M. Türköne, & T. Önder (Der.) içinde, *Türk Modernleşmesi* (s. 21-79). İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş. (2015c). Görkemli Yapılar-Küçük Yapılar. M. Türköne, & T. Önder (Der.) içinde, *Türk Modernleşmesi* (s. 355-360). İstanbul: İletişim.
- Marshall, G. (1999a). Kurum, Toplumsal Kurum. G. Marshall içinde, *Sosyoloji Sözlüğü* (O. Akınhay, & D. Kömürcü, Çev., s. 438). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Marshall, G. (1999b). Modernleşme, Modernleşme Kuramı. G. Marshall içinde, *Sosyoloji Sözlüğü* (O. Akınhay, & D. Kömürcü, Çev., s. 508-509). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Mecelle. (tarih yok). Kasım 17, 2015 tarihinde <http://www.risaleforum.net/islamiyet-72/islam-akaidi-ve-fikih-116/899-1madde-ilm-i-fikh-mesail-i.html> adresinden alındı
- Migdal, J. S. (1998). Olgü ve Kurgunun Buluşma Zemini. S. Bozdoğan, & R. Kasaba (Ed.) içinde, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* (N. Elhüseyni, Çev., s. 207-215). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mitchell, W. J. (2005). *İkonoloji: İmaj, Metin, İdeoloji*. (H. Arslan, Çev.) İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

- Najmabadi, A. (2013). Sevgili ve Ana Olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak. A. G. Altınay (Der.) içinde, *Vatan Millet Kadınlar* (s. 129-165). İstanbul: İletişim.
- Nişanyan, S. (2002a). *Aile*. 04 30, 2015 tarihinde Nişanyan Sözlük: Çağdaş Türkçenin Etimolojisi: <http://www.nisanyansozluk.com/?k=aile&x=0&y=0> adresinden alındı
- Nişanyan, S. (2002b). *Hane*. Eylül 4, 2015 tarihinde Nişanyan Sözlük: Çağdaş Türkçe'nin Etimolojisi: <http://www.nisanyansozluk.com/?k=hane&x=0&y=0> adresinden alındı
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekanları*. (M. E. Özcan, Çev.) Ankara: Dost.
- Ok, S. S. (2007). Aile Fotoğrafı. İstanbul: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Fotoğraf Anasanat Dalı.
- Olpak, M. (2008). *Kenya'dan İstanbul'a Köle Kıyısı*. İstanbul: Punto.
- Olpak, M. (2013). Kronik: Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle, Türkiye Cumhuriyeti'nde Evlatlık: Afro-Türkler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68(1), 123-141.
- Onur, B. (1999). Çocuklar, Oyunlar, Oyuncaklar da Değişir, ama... O. Baydar, & D. Özkan (Ed.) içinde, *75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan* (s. 219-235). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Onur, B. (2005). *Türkiye'de Çocukluğun Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Onur, B. (2014). Sunuş. B. Onur (Haz.) içinde, *Toplumsal Tarihte Çocuk* (s. vii-xiii). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ormanlar, Ç. (1999). Giyim Kuşam Modaları. O. Baydar, & D. Özkan (Ed.) içinde, *75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan: Cumhuriyet Modaları* (s. 42-91). İstanbul: Tarih Vakfı.
- Ortaylı, İ. (2012). *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Timaş.

- Öktem İşözen, O., & Temir Gökçeli, Ş. R. (2015). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Dönemi'nde Toplumsal Değişimlerin Moda Tasarımına Etkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*(18), 303-318.
- Öngen, A. G. (2015). Cumhuriyet Dönemi Modernleşme Politikasının Erkek Giyim Tarzına Etkisi. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 8(15), 1-11.
- Özbay, F. (1999). *Türkiye'de Evlatlık Kurumu: Köle mi Evlat mı?* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Özbay, F. (2012). Evlerde Ev Kızları: Cariyeler, Evlatlıklar, Gelinler. L. Davidoff, & A. Durakbaşa (Der.) içinde, *Feminist Tarihyazımında Sınıf ve Cinsiyet* (s. ?). İstanbul: İletişim.
- Özbay, F. (2014, Mayıs 16). *Çerkes Göçüyle Tetiklenen Evlatlık Uygulamaları*. Aralık 20, 2016 tarihinde bianet: <http://www.bianet.org/bianet/yasam/155531-cerkes-gocuyle-tetiklenen-evlatlik-uygulamaları> adresinden alındı
- Özbay, F. (2015). Kırsal Kesimde Toplumsal ve Ekonomik Yapı Değişmelerinin Aile İşlevlerine Yansıması. F. Özbay içinde, *Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus* (s. 31-78). İstanbul: İletişim.
- Özkırımlı, U. (2013). *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*. Ankara: Doğu Batı.
- Öztan, G. G. (2013). *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Öztunçay, B. (2015). İstanbul'da Fotoğrafçılığın Doğuşu ve Gelişim Süreci. Z. Çelik, & E. Eldem (Der.) içinde, *Camera Ottomana: Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf ve Modernite 1840-1914* (s. 66-105). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, Ç. (2015, 08 03). "Yazmak daima bir özeleştirmedir". (Ç. Öztürk, Düzenleyen) 08 05, 2015 tarihinde Radikal: <http://kitap.radikal.com.tr/makale/haber/yazmak-daima-bir-ozelestiridir-424070> adresinden alındı
- Panofsky, E. (2012). *İkonoloji Araştırmaları*. (O. Düz, Çev.) İstanbul: Pinhan.

- Paribeni, R. (1935). *Roma Ailesi*. (Ş. Talip, Çev.) İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi.
- Poister, G. (2002). *A Cross-Cultural Study of Family Photographs in India, China, Japan and the United States*. Lewiston: The Edwin Mellen Press.
- Poster, M. (1989). *Eleştirel Aile Kuramı*. (H. Tapınç, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ricoeur, P. (2012). *Hafıza, Tarih, Unutuş*. (M. E. Özcan, Çev.) İstanbul: Metis.
- Rifat, M. (2014). *Göstergebilimin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları.
- Robbins, T. (2012). *Ağaçkakan*. (F. Taşkent, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Said, E. (2010). *Kültür ve Emperyalizm: Kapsamlı bir düşünsel ve siyasal sorgulama çabası*. (N. Alpay, Çev.) İstanbul: Hil Yayın.
- Sancar, S. Ü. (2004). Kasım 13, 2016 tarihinde Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi: http://kasaum.ankara.edu.tr/files/2013/03/serpil-hc.Otoriter_turk_modernlesmesinin_cinsiyet_rejimi.pdf adresinden alındı
- Sancar, S. (2014). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet Kadınlar Aile Kurar*. İstanbul: İletişim.
- Sarlo, B. (2012). *Geçmiş Zaman: Bellek Kültürü ve Özneye Dönüş Üzerine Bir Tartışma*. (P. B. Charum, & D. Ekinci, Çev.) İstanbul: Metis.
- Sartre, J.-P. (2006). *İmgelem*. (A. Tümertekin, Çev.) İstanbul: İthaki.
- Sayın, Z. (2013). *İmgenin Pornografisi*. İstanbul: Metis.
- Semerci, Y. (2009, Kasım 23). "Size Bir Dersim Hikayesi Anlatayım". 07 27, 2015 tarihinde Biamag Cumartesi: <http://m.bianet.org/biamag/toplum/118451-size-bir-dersim-hikayesi-anlatayim> adresinden alındı
- Sirman, N. (2002). Kadınların Milliyeti. T. Bora (Ed.) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Milliyetçilik* (Cilt 4, s. 226-244). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sontag, S. (2005). *Fotoğraf Üzerine*. (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Şen, Ö. (2007). *Osmanlı'da Köle Olmak*. İstanbul: Kapı Yayınları.

- Şerifsoy, S. (2013). Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928-1950. A. G. Altınay (Der.) içinde, *Vatan Millet Kadınlar* (s. 167-200). İstanbul: İletişim.
- T.B.M.M. (1926, 04 22). *Türk Borçlar Kanunu*. 12 13, 2016 tarihinde <http://www.sgk.com.tr/mevzuatlar/818%20SAYILI%20BOR%C3%87LAR%20KANUNU.pdf> adresinden alındı
- T.B.M.M. (1926, Şubat 17). *Türk Kanunu Medenisi*. 12 10, 2015 tarihinde Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü Mevzuat Bilgi Sistemi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/5.3.743.pdf> adresinden alındı
- T.B.M.M. (1951, Aralık 5). *Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu*. Aralık 14, 2016 tarihinde T.C. Kültür Bakanlığı Teftiş Kurumu Başkanlığı: <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,14214/fikir-ve-sanat-eserleri-kanunu.html> adresinden alındı
- Tan, M. (2014). Çocukluk: Dün ve Bugün. B. Onur (Haz.) içinde, *Toplumsal Tarihte Çocuk* (s. 1-22). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TDK. (2006). *Güncel Türkçe Sözlük: Evlatlık*. 12 30, 2015 tarihinde [tdk.gov.tr: http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5683a232a1d408.29523704](http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5683a232a1d408.29523704) adresinden alındı
- TDK. (2006). *Güncel Türkçe Sözlük: Köklü Aile*. Kasım 15, 2016 tarihinde http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.582b1592cb2fc0.55549853 adresinden alındı
- Terpak, F., & Bonfitto, P. L. (2015). Antikiteyi Mürekkebe Taşımak: Amerika Kıtasından Anadolu'ya Kalıntılar ve Fotolitografinin Gelişimi. Z. Çelik, & E. Eldem (Der.) içinde, *Camera Ottomana: Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf ve Modernite 1840-1914* (s. 20-66). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Tezcan, M. (2000). *Türk Ailesi Antropolojisi*. Ankara: İmge.
- Thompson, P. (1999). *Geçmişin Sesi: Sözlü Tarih*. (Ş. Layikel, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Toledano, E. R. (1994). *Osmanlı'da Köle Ticareti 1840-1890*. (Y. H. Erdem, Çev.) İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Toledano, E. R. (2010). *Suskun ve Yokolmuşçasına İslam Ortadoğusu'nda Kölelik Bağları*. (Y. H. Erdem, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Toprak, Z. (1992). 2. Meşrutiyet Dönemine Devlet, Aile ve Feminizm. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* (Cilt 1, s. 216-225). içinde Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Tuchman, G. (1978). Introduction: The Symbolic Annihilation of Women by the Mass Media. G. Tuchman, A. Kaplan, D. Benet, & J. Benet içinde, *Hearth and Home: Images of Women in the Mass Media* (s. 4-38). New York: Oxford University Press.
- Turan, N. S. (2013). Modernleşmeyi Semboller Üzerinden Okumak: Son Dönem Osmanlı Kadın Kıyafetinde Değişim ve Toplumsal Tartışmalar. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1(12), 103-138.
- Türkeş, A. Ö. (2009). Toplum ve Kimlik Kurma Kılavuzu Olarak Roman. T. Bora, & M. Gültekingil (Ed.) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler* (Cilt 9, s. 844-869). İstanbul: İletişim.
- Uğur, H. (Der.) (2011a). *Ailemiz*. UBY Yayınları.
- Uğur, H. (Der.) (2011b). *Milletvekillerimiz*. Ankara: UBY Yayınları.
- Ulu, M. (2013). *Değişen İstanbul'un Tanıkları: Düğün ve Aile Fotoğrafları*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yamaner, G. (2015). Agavni: Ağaca Çıkırsa Pabucu Yerde Kalmayacak Kadar Yalnız Bir Büyütme. *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*(2(2)), s. 249-266.
- Yaykın, M. (2010). *Sanat, Teknoloji, Bilim ve Fotoğraf*. İstanbul: Kalkedon.
- Yazıcı, A. (2015, Bahar). Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi (1917) ve Sadreddin Efendi'nin Eleştirileri. *EKEV Akademi Dergisi*(62), 562-584.

Yurtsuz. (2013, Mayıs 27). Mayıs 6, 2015 tarihinde Anadolu'ya zorla getirilenlerin bayramı: http://www.yurtsuz.net/News.aspx?newsid=1568#.VXLz7ZR_tIE adresinden alındı

EK 1. GÖRÜŞMECİLERİN PROFİLLERİ

İsim	Yaş	Eğitim	Meslek	Görüşme Tarihi
Ali	83	Okur-yazar değil	Matbaa işçisi	23.01.2016
Melek	30	Doktora – devam	Akademisyen	04.02.2016
Mustafa Olpak	61	İlkokul	Mermer ustası	03.06.2016
Mehmet Göktepe	61	Doktora	Akademisyen	12.11.2016
Nuran Soysal	69	Lisans	Öğretmen	19.11.2016

EK 2. ETİK KURUL İZİN MUAFİYET FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 16/01/2017

Tez Başlığı / Konusu: Modern Aile Tarihinde Fotoğraf ve Anlatı İzinde: Ailedeki Ulus ve Evlatlıkları

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır;
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

16.01.2017

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Gülay Acar

Öğrenci No: N13222359

Anabilim Dalı: İletişim Bilimleri Anabilim Dalı

Programı: İletişim Bilimleri Tezli Yüksek Lisans Programı

Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI Etik Kurul iznine gerek yoktur.

Doç. Dr. Gülsüm Depeli Sevinç
(Unvan, Ad Soyad, İmza)

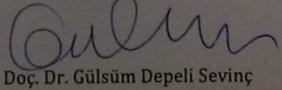
Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

EK 3. ORJİNALLİK RAPORU

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 23/01/2017</p>
<p>Tez Başlığı / Konusu: Modern Aile Tarihinde Fotoğraf ve Anlatı İzinde: Ailedeki Ulus ve Evlatlıkları</p> <p>Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 169 sayfalık kısmına ilişkin, 20/01/2017 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 6'dır.</p> <p>Uygulanan filtrelemeler:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, 2- Kaynakça hariç 3- Alıntılar dâhil 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç <p>Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">23/01/2017 Tarih ve İmza</p>
<p>Adı Soyadı: <u>Gülşüm Depeli Sevinç</u></p> <p>Öğrenci No: <u>N13222359</u></p> <p>Anabilim Dalı: <u>İletişim Bilimleri Ana Bilim Dalı</u></p> <p>Programı: <u>İletişim Bilimleri Tezli Yüksek Lisans</u></p> <p>Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.</p>
<p>DANIŞMAN ONAYI</p> <p style="text-align: center;">UYGUNDUR.</p> <p style="text-align: center;"> Doç. Dr. Gülsüm Depeli Sevinç (Unvan, Ad Soyad, İmza) </p>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Gülay Acar
Doğum Yeri ve Tarihi : Ankara – 21.10.1984

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : 2002 – 2007 Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü (*1 yıl hazırlık sınıfı*)
: 2004 – 2008 Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri
Fakültesi Basın ve Yayın Bölümü (*İkinci
Anadal*)
Yüksek Lisans Öğrenimi : 2011 – Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı (*Tez
aşamasında*)
: 2014 – 2017 Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : 2006 – 2008 Anadolu Üniversitesi Haber Merkezi
(Muhabir)
: 2006 – 2008 Anadolu Üniversitesi Televizyonu TVA
(Seslendirme, Muhabir)
: 2008 – 2009 Ecotel Bilgi Toplumu Teknolojileri (Ar-Ge
Uzmanı)
: 2009 – 2013 UBY Güvenlik ve Savunma Teknolojileri
(Sosyal Araştırma Uzm. Yrd.)
: 2013 – Bülent Ecevit Üniversitesi İletişim
Fakültesi (Arş. Gör.)
: 2014 – Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü (Arş. Gör.)

İletişim

E-posta Adresi : gulaycr@gmail.com

Tarih : 09.01.2017

